

NORDISK TIDSKRIFT

FÖR VETENSKAP, KONST OCH INDUSTRI
UTGIVEN AV LETTERSTEDTSKA FÖRENINGEN

- Halmstadgruppen
- Nobelpristagaren Nelly Sachs
- Finska i Sverige och svenska i Finland
- Bataljmålaren Hugo Backmansson
- Intervju med författaren Kjell Westö
- Det gröna Norden
- Bokessä om Olof Palme

STOCKHOLM

■ ■ Ny serie i samarbete med Föreningen Norden ■ ■

Årg. 87 • 2011 • Häfte 2

INNEHÅLL

Artiklar

Halmstadgruppen. En mycket speciell period i svensk konst. <i>Beate Sydhoff</i> . . .	103
Skytsengle. Nelly Sachs biograferet. <i>Henrik Wivel</i>	113
Finska i Sverige och svenska i Finland. <i>Olof Ruin</i>	121
Hugo Backmansson – konstnär, officer och äventyrare. <i>Synnöve Malmström</i> . . .	131
NT-intervjun. Kjell Westö – brobyggare mellan svenskt och finskt. <i>Henrik Wilén</i> . .	141

* * *

För egen räkning och nordisk krönika

Det gröna Norden. Finlands ordförandeskap i NMR 2011. <i>Bo Lindroos</i>	147
Krönika om nordiskt samarbete. <i>Anders Ljunggren</i>	151

* * *

Bokessä

Tre mycket olika böcker om Olof Palme. <i>Claes Wiklund</i>	155
---	-----

* * *

Kring böcker och människor

Erik Lindegren – ”fyrtioalism” og surrealisme. <i>Hans H. Skei</i>	163
Gustaf Frödings dödsdag og Norge. <i>O. Henrik Akeleye Braastad</i>	165
Norsk presses historie 1660-2010. <i>Lars-Åke Engblom</i>	169
Mellom plikt og lyst. 34 norske statsministre. <i>Jarle Skjørestad</i>	172
Diplomatens vinterkrig. <i>Guy Lindström</i>	175
Max Jakobson – det kalla krigets diplomat. <i>Jan-Anders Ekström</i>	177
Finlands besværlige väg till fred 1944. <i>Henrik Wilén</i>	179
Försvarstal av två före detta ministrar i Geir H. Haardes kraschregering. <i>Arna Schram</i>	181
Börje Hörnlund – politiskt hemlös och kanske bitter. <i>Lars J. Eriksson</i>	183
Litterärt etablerad och nygift. Hjalmar Bergmans brev II. <i>Sten Wistrand</i>	186
Sammanfattning.	189
Tiivistelmä.	190

BEATE SYDHOFF

HALMSTADGRUPPEN

En mycket speciell period i svensk konst

Dom var sex målare som alla hade nära band till Halmstad, och alla hade de också mycket nära band till varandra. Under en period på 1920- och 30-talen hade de på olika sätt nära förbindelser med konstströrelserna ute i Europa, främst postkubismen och surrealismen, och skapade därmed också en form av reaktion på krigshändelserna, något som känns starkt i deras bildvärld. Det känns helt enkelt som om dessa målare blev ett värn i Sverige mot det kaos som andra världskriget förde med sig, och att deras konst bara hade kunnat existera vid just den tiden.

Konsthistorikern, fil. lic. Beate Sydhoff skriver om Halmstadgruppen.

De sex medlemmarna var bröderna *Axel* och *Erik Olson*, deras kusin *Waldemar Lorentzon*, *Sven Jonson*, *Esaias Thorén* och *Stellan Mörner*. Att deras konstnärliga insats i den svenska konsten blivit allt mer på djupet känd kan man tacka konsthistorikern *Viveka Bosson* för, dotter till *Erik Olson* och i alla år nära vittne till gruppens arbete och utställningar. Hon byggde senare också upp ett konstmuseum i Mjällby utanför Halmstad över deras verk, och visade där också den konst som var utgångspunkt och samtida med Halmstadgruppen. Dessförinnan hade hon arbetat med *Skissernas Museums* samlingar i Lund, dit hon kunde föra skissmaterial av många viktiga internationella modernister under åren dessförinnan.

*Stående från vänster
Waldemar Lorentzon,
Stellan Mörner, Sven
Jonson, Erik Olson.
Sittande från vänster
Esaias Thorén och
Axel Olson.*

Viveka Bosson gav 2009 på uppdrag av Stiftelsen Halmstadgruppen ut en bok, *Halmstadgruppen. Ett kraftfält i svensk 1900-talskonst*, som också fanns med vid den utställning om Halmstadgruppen som ägde rum på Millesgården 2010. Det är den grundligaste genomgång som hittills gjorts av denna grupp och deras verksamhet, också efter de egentliga samarbetsåren. Den belyser också hela det konstnärliga sammanhang som blev så "hett" i denna sydvästliga del av Sverige, där även kontakten med de danska konstnärerna var stark under krigsåren på trettio- och fyrtiotalen. Också konstnärer från Stockholmstrakten sökte sig dit under några år, även om huvudstaden vid denna tidpunkt kändes relativt stängd för dessa nya modernistiska impulser.

Ett möte som kom att bli avgörande var de tre kusinerna Axels, Eriks och Waldemars möte med målaren Gösta Adrian-Nilsson (GAN) 1919. Det var ingenjören Egon Östlund som förde dem samman samtidigt som de tre visade sina första bilder på en amatörutställning i Halmstad. Egon Östlund kom senare att bli Halmstadgruppens viktiga kontaktperson och han kände också GAN, som vid den tiden arbetade med en dynamisk och syntetisk kubism. Vid mötet med GAN undervisades de tre unga målarpojkarna om "den dynamiska proportionen", något som satte starka spår i deras bilder. Waldemar Lorentzon for sedan till Stockholm och började på Wilhelmsons målarskola. GAN for till Paris och skriver 1921 sitt manifest *Den gudomliga geometrien* och låter de tre kusinerna ta del av det sammaren därpå vid Hallandskusten.

Åren som kommer blir viktiga för de tre kusinerna, som då börjar följa de nya konstriktningarna ute i Europa. Axel Olson reser till Italien 1922 och kommer senare samma år till Berlin där han på rekommendation av den experimentelle svenske filmaren Viking Eggeling börjar på den ryske konstruktivisten Alexander Archipenkos skola. Där får han lära sig att både bygga upp geometriska människokroppar och även ge sina rum futuristiskt vinklade rörelser. Berlin har vid den här tiden fortfarande kvar vissa av Dada-rörelsens stämningar, bland annat blir Axel inspirerad av Kurt Schwitters collages. Trots depressionen var de kulturella rörelserna i Berlin vid den här tiden mycket dynamiska även om den krigstrasiga staden var grå och utarmad.

När Axel Olson kommer hem 1923 kommer han att inspirera både Erik Olson och Waldemar Lorentzon att resa ut i Europa.

I Fernand Légers "Académie Moderne"

När Erik och Waldemar anländer till Paris i början av 1924 knackar de på hos vännen GAN som genast presenterar dem för den store franske målaren Fernand Léger som just blivit lärare i Académie Moderne i Montparnasse. På det sättet kom de att tillhöra Légers allra första elevkrets, dit också svensken Otto G. Carlsund och den danska målaren Franciska Clausen hörde. Här är Viveka Bossons ingående kunskap viktig om hur de båda kusinerna inspirerades av

Légers undervisning och hur de tog del av efterkrigstidens våg av optimism som staden fylldes av, något som också strömmar genom deras måleri från den här perioden. I oktober 1924 ställer Léger ut tillsammans med sina skandinaviska elever på Maison Watteau i Paris. Det finns ett berömt fotografi från utställningen med Erik Olson, Francisca Clausen och Otto G. Carlsund från det tillfället.

Det som Léger lärde dem var främst volymer, att bygga upp bilderna med starka rundade volymer som kunde innehålla både abstrakta och mycket föreställande föremål. Det är också intressant att se hur eleverna i högre grad än Léger själv arbetar med stämningar från gatuliv och stämningsslägen från Parismiljön, något som fortsätter vidare in i deras surrealistiska fas längre fram. Lorentzon kommer senare i Paris också i kontakt med den franske målaren Amedée Ozenfant som tillsammans med Le Corbusier skapat ”purismen” 1918. Inflödena i de unga målarnas konst kommer från många håll, som ändå alla hålls samman av sträng formlära. Även holländaren Piet Mondrians neoplasticism fick de stifta bekantskap med. Erik Olson kommer med sin familj – han gifte sig med den svenska konstnären Solveig Sven-Nilsson, elev till bland andra André Lhote – att bo kvar i Paris ända till 1935.

Hemma i Halmstad öppnar Axel Olson en målarskola 1924, och bland eleverna finns Esaias Thorén och Sven Jonson. Deras väg går sedan vidare till Wilhelmsons målarskola i Stockholm och 1926 kommer de så till Paris, där de tar del av hela det konstnärliga klimatet och får Otte Sköld som lärare i modellteckning på Maison Watteau. De har inte råd att stanna så länge utan vänder hem till Halmstad och kommer 1928 att möta GAN som kommer att utöva ett stort inflytande på deras måleri de närmaste åren. Särskilt GAN:s plangeometriska, diagonala figurer tar de till sig, bland annat motivet med en tennisspelare. På det sättet får de in också Légers volymbyggnader i sina verk och kan föra kunskapen vidare in i sitt fortsatta måleri.

*Stående från vänster
Erik Olson, Fernand
Léger och Otto G.
Carlsund. Sittande
Franciska Clausen.*

Stellan Mörner har en annorlunda väg in i måleriet och kommer också i fortsättningen att skilja sig från de övriga i den kommande Halmstadgruppen. Han kommer från en adlig familj och en hemmiljö där han som barn upplevde stämningar och öververkliga tillstånd i de slutna rummen. Han läser först konst- och litteraturhistoria och reser till Tyskland och Italien innan han kommer till Paris där längtan efter att måla blir för stark. Han börjar måla på Académie de la Grande Chaumière och kommer också att uppleva surrealismen direkt genom dess franska litterära rötter. Han köper ett exemplar av det surrealistiska manifestet som han sparar som en dyrbarhet. Hemma söker han sig till Konsthögskolan i Stockholm och går där i tre år.

Halmstadgruppen bildas 1929

1929 är de sex konstnärsvännerna samlade i Halmstad och får i uppdrag att dekorera Halmstads hantverks-, industri- och konstutställning, något som väcker uppståndelse bland besökarna som inte tidigare sett modernistiska verk på nära håll. Under denna utställning bestämmer man sig för att bilda Halmstadgruppen, vilket sker i Egon Östlunds hem. Den första gemensamma utställningen äger rum i början av 1930 i Göteborgs konsthall, och det är då fortfarande minnena från Léger, Archipenko och Ozenfant som finns i deras verk. Vid den här tiden kommer flera av dem också att arbeta i en plangeometrisk form som inspirerats av den konkreta konsten som både holländare och vissa fransmän visade fram. Det var bland annat konkretismen som Otto G. Carlsund byggde på i sin utställning i Parkrestaurangen på

*Stellan Mörner:
Natlig vision,
1933, olja.*

*Erik Olson:
Sökaren II,
1935, olja.*

Stockholmsutställningen 1930. Även GAN gjorde några fina plangeometrisk kompositioner som också visades på Carlsunds utställning. Utställningen blev ett fiasko, en sådan avantgarde-utställning var tiden ännu inte mogen för.

Halmstadgruppen ställer ut i Stockholm för första gången i februari 1931. Denna gång var publiken mer entusiastisk, och även kritiken någorlunda välvillig. Året efter visar Nationalmuseum utställningen *Paris 1931*, och skulptören Eric Grate skriver ett förord i katalogen, där han markerar utställningens surrealistiska innehåll. Viveka Bosson skriver i boken en längre text om hur

*Waldemar
Lorentzon:
Kosmisk moder,
1935, olja.*

den konkreta konsten och den surrealistiska så obehindrat kunde existera sida vid sida i en brytningstid och konstaterar att eftersom båda riktningarna var modernistiska och relativt nya för publiken så gjordes ingen skillnad mellan dem vid dessa första presentationer. Flera av dessa konstnärer deltog i egenkap av "parisare" i utställningen *Kubisme-Surrealisme* i Köpenhamn 1935.

Surrealismen var från början en litterär rörelse som uppstod 1924 i Frankrike med André Breton som ledare. Den upptog i sig också krigstidens ironiska och politiska Dada-rörelse, men kom att syssla allt mer med drömmar och andliga tillstånd. Den var inte någon "stil" utan en konst som sysslade med intuitiva och drömda tillstånd, som också kunde ses i sammanhang med kaotiska tillstånd i världen. Det fanns också tidigare konstnärer som Carl Fredrik Hill, som i sina sjukdomsteckningar arbetat med detta, och dessa och även tidiga verk i konsthistorien av bland andra Caspar David Friedrich blev inspirationskälla för Halmstadgruppen. Målningar av italienaren Giorgio de Chirico och spanjoren Salvador Dalí var några av de konstnärer från 1900-talet som utövade särskild dragningskraft på gruppen. Den våldsamma kontrasten i deras

bilder mellan ljusa och mörka partier, mellan öververkliga och verklighetsnära former och med budskap som kunde upplevas som hotfulla och samtidigt gränslösa återfinns nu i början av trettioalet i Halmstadgruppens måleri.

Det är ändå inte förrän 1934 som Halmstadgruppen som helhet väljer att visa upp ett surrealistiskt måleri. Då öppnar gruppen en utställning i Helsingfors konsthall där man framträder och kan visa en gemensam konstnärlig idé och form. Den nämnda utställningen Kubisme-Surrealisme i Köpenhamn 1935 blev också en stor manifestation där även de danska surrealisterna deltog, även om man fortfarande valde att visa sig gemensamt med kubisterna i en gemensam avantgardeposition. Det som skandinaverna tillför surrealismen är enligt André Breton den friskhet som närheten till havet kan tillföra bilden och idén. Det är tydligt att Halmstadgruppen visar fram starka naturstämningar i sina kustnära målningar som ger dem en särskild roll i rörelsens historia.

Nu följer en period med många utställningar och manifestationer inom och utom landet. Sitt tioårsjubileum firar Halmstadgruppen med en utställning 1939 på Liljevalchs konsthall i Stockholm, och publiken verkar nu ta till sig deras bildvärld på ett mer positivt sätt än tidigare. Kanske beror det också på världsläget där andra världskriget allt mer förmörkar Europa, och där södra Sverige med sin närhet till Danmark, som ockuperas av tyskarna 1940, kommer att upplevas genom de surrealistiska bilderna som alltmer utsatt och hotat. Konstens existensiella ångest har fått sin förankring i verkligheten.

Halmstadgruppens plats i Sverige

Den surrealism som målarna i Halmstadgruppen arbetar med upphör, kan man säga, i och med att andra världskriget tar slut 1945. Spåren finns kvar också i

*Sven Jonson:
Ecce Homo,
1937, olja.*

Axel Olson:
Bakgård, 1938,
olja.

fortsättningen, men naturmotiven från kusten vid Söndrum, där de uppehåller sig de närmaste åren, tar över och blandas med visionära utklipp ur drömmar och stämningar med olika ljusupplevelser. Erik Olson fortsätter längst med de surrealistiska motiven, men hos honom kommer också det öppet visionära att så småningom ta över och den allt mer abstrakta bilden att bli tydligare. 1947 flyttar han till Särö där han målar ensam nära kusten under åren som kommer. Stellan Mörner kommer att ägna sig mer åt scenografi och börjar 1945 att samarbeta med regissören Alf Sjöberg vid Dramaten med att skapa scenografi och dräkter till Shakespeares *Trettondagsafton*.

Halmstadgruppen har haft en mycket speciell roll i svenskt konstliv under 1900-talet. Det faktum att gruppen var lokaliserad till södra delen av landet gjorde den delvis främmande för Stockholmsområdets konstliv, där en mer expressionistisk form varit förhärskande särskilt under trettioalet, fram till den konkreta konstens genombrott i slutet av fyrtioalet. Det visar sig också i den misstro som till en början mötte gruppen från både publikens och kritikens sida. När den var borta i samband med utställningen på Liljevalchs 1939 kom både konstnärer och publik dem allt mer till mötes. Det behövdes under den mörka tid som krigsåren innebar, de bearbetade både fruktan och hopp genom sina visionära bilder.

Poeten Erik Lindegren kom 1946 till Söndrum och skrev dikter till Halmstadgruppens målningar. Den litterära förankring som surrealisterna alltid haft i dikten fick en ny roll i den svenska poesin vid denna tid, där också religiösa kopplingar ägde rum hos flera av medlemmarna i gruppen. Det var särskilt Waldemar Lorentzon som började arbeta med kristna motiv efter att

*Esaias Thorén:
Spelet har bör-
jat, 1938, olja.*

ha gått med i MRA (Moralisk upprustning). Samtidigt så upplöstes gruppen allt mer även om kamratskapet alltid skulle finnas kvar. Medlemmarna blev från och med femtioalet också var och en allt mer etablerade och ställde ut i separata utställningar över hela Sverige.

Den som aldrig helt skulle släppa det surrealistiska formspråket var dock Erik Olson, även om också han allt mer går in i en religiös motivkrets i samband med att han konverterar till katolicismen 1950. Hans surrealistiska form lever dock hela tiden vidare men blir allt friare i en färgbyggnad där ljuset får en allt större roll. Under hösten 2011 kommer Prins Eugens Waldemarsudde i Stockholm att visa en utställning över hans verk, där det kommer att bli möjligt att se hans målningar som en helhet och även uppleva hur han, som en individ i ett berömt kollektiv, har arbetat under många år, aktiv in i det sista till sin död 1986.

Surrealismen i Sverige, som den framträder hos Halmstadgruppen, blev aldrig någon programmatisk rörelse, något som skiljer den ifrån de flesta av de internationella urkällorna. Surrealistiskt måleri fanns också i Malmö, hos C.O. Hultén och Max Walter Svanberg, och även där kom den personliga tolkningen i bildspråket att vara mycket tydlig. Hultén utvecklade sina bilder vidare under senare år i märkliga stora tolkningar av afrikansk natur, där också det öververkliga är dominerande.

Det är också intressant att se hur en internationell konströrelse som surrealismen, som uppstod i en europeisk stadsmiljö som Paris, kunde omsättas i ett nordligt måleri. Närheten till havet på södra delen av Västkusten visar hur viktigt landskapsmåleriet fortfarande var i Sverige vid denna tid, även om det här kom att kryddas av det genomskinliga ljuset och ett starkt existensiellt mörker.

HENRIK WIVEL

SKYTSENGLE

Nelly Sachs biograferet

Den tysk-jødiske forfatter Nelly Sachs (1891-1970) flygtede i 1940 fra det nazistiske Tyskland til Sverige, hvor hun skrev verdenspoesi på 41 kvadratmeter i Stockholm med udsigt til Mälaren. I 1966 modtog hun Nobelprisen. Aris Fioretos' fortræffelige biografi fortæller om eksilets og isolationens skabende kraft.

Henrik Wivel er NT:s danske redaktør og kulturelledende på Weekendavisen.

I 1921 debuterede den 30-årige Nelly Sachs på et lille berlinsk forlag med *Legenden und Erzählungen* (Legender og fortællinger). Hendes store inspirationskilde var Selma Lagerlöf, og hun sendte et eksemplar til sit forbillede, og modtog kort efter et kort fra nobelpristageren på Mårbacka i Sunne adresseret til »Frøken Nelly Sachs, forfatter, Siegmundshof 16, Berlin« med ordene: »Kunne ikke have gjort det bedre selv!« Selma Lagerlöfs venlige opmuntring glemte Nelly Sachs aldrig. Ikke alene blev hun rost for bogen, men også betitlet forfatter, en betegnelse, hun herefter mente, hun kunne tillade sig at bruge om sig selv. Hun nærede de følgende år et ønske om at besøge berømmelsen på Mårbacka, et ønske, der, efter 1933 hvor de nazistiske forbrydere kom til magten i Tyskland, pludselig fik karakter af nødvendighed.

Nelly Sachs var datter af en velstående og velintegreret tysk-jødisk fabrikant, og var som enebarn vokset op i et beskyttet borgerligt miljø på en adresse med udsigt til Spreefloden nær Tiergarten i Berlin. I puberteten fik hun et sværmerisk forhold til litteraturen, læste Goethe og Novalis, og erfarede som 17-årig det, forskningen siden har kaldt for ur-traumet i hendes forfatterskab. På et kurophold mødte hun en ældre, formentlig gift mand, og forelskede sig voldsomt, måske netop fordi forholdet var urealiserbart. Den ulykkelige forelskelse resulterede i spisevægring og et psykisk sammenbrud. Manden, hvis identitet Nelly Sachs holdt hemmelig og siden kaldte for »den døde brudgom«, blev hendes livs kærlighed, og hun kunne – som mange andre romantiske digtere før hende – skrive på afkaldet og længslerne efter den tabte elskede, en skikkelse, der med tiden antager både mytologiske træk i hendes digtning, og tillige vidner om en dyb indre, hemmelig og tabuiseret lidenskab i hendes privatliv og familieforhold.

Men i 1930'erne stødte endnu et traume til, og denne gang var det potentielt dødeligt.

*Nelly Sachs ved
tiden for flugten ud
af Tyskland i 1940,
hvor hun – for altid
– forlader sin barn-
doms og ungdoms
Berlin.*

Da naziregimet startede »germaniseringen« af Tyskland var det som bekendt med terrorens morderiske logik. Restriktionerne over for jøderne var ubønhørlige, og de mistede gradvis alle borgerrettigheder, for ved udbruddet af Anden Verdenskrig at stå over for udryddelsen. Nelly Sachs' far var død i 1930, og hun levede alene sammen med sin mor under stadig mere ydmygende og umyndiggjorte vilkår.

I 1938 blev hun indkaldt til forhør af Gestapo, og chokket satte sig i hende som målløshed, og i fem døgn kunne hun ikke tale, »jeg ramtes af den store rædsel, blev stum som en fisk med bugen opad,« som hun skrev i et digt, der bærer vidnesbyrd om 1930ernes Tyskland. Og da er det, hun kommer i tanke om sit forbillede og sin litterære skytsengel. I efteråret 1938 og vinteren 1939 skriver hun to fortvivlede breve til Selma Lagerlöf: »Kunne De, som helt fra min barndom har været et sindbillede på kærlighed og godhed, hjælpe min mor og mig ved at åbne porten til Sverige, det for os så efterstræbelsesværdige land.«

Sverige var på det tidspunkt et lukket land, og jødiske flygtninge blev afvist ved grænsen. For at flygtninge kunne komme ind, skulle der gives speciel tilladelse fra regeringen og stilles økonomisk garanti. Selma Lagerlöf var på det tidspunkt gammel, syg og dødsmerket, og Nelly Sachs fik ikke noget svar på sine breve. En »arisk« veninde til hende i Berlin, gymnasten Gudrun Dähnert, solgte sit møblement for at få råd til at rejse til Sverige og Värmland for at gå i forbøn for Nelly Sachs. Ved det første møde på Mårbacka var Selma Lagerlöf upasselig og forstod ikke anliggendet, men Gudrun Dähnert forsøgte endnu en gang og tog et stort ark, hvor ærindet var forfattet med blokbogstaver med. Denne gang reagerede Selma Lagerlöf, og skrev et kort brev til den svenske rigsdag, hvor hun med hele sin personlighed lagde vægt på, at Nelly Sachs og hendes mor kunne komme til Sverige. I Stockholm støttede den kongelige kunstner, Prins Eugén op, og Selma Lagerlöfs forlægger Karl Otto Bonnier, Det Mosaiske Troessamfund og andre godhjertede mennesker rejste den økonomiske garanti.

Indrejsetilladelse og visa kom til det svenske konsulat i Berlin samme dag, som Nelly Sachs og hendes mor fik en indkaldelse fra det tyske indenrigsministerium om at melde sig med henblik på transport til en arbejdslejr – og dermed den visse død. Men da skete det måske største mirakel i Nelly Sachs' liv. Et er at være omgivet af skytsengle, men når selv dødsenglen intuitivt omvender blikket, da kan alt ske. Den Gestapo-officer, som tidligere havde forhørt hende, og som hun nu igen stod overfor, så bort fra indkaldelsen, bad hende rive den i stykker og rejse ud af landet øjeblikkelig. Da han hørte, at Nelly Sachs og hendes mor havde tænkt sig at tage toget, frarådede han det, og anbefalede dem i stedet at skaffe flybilletter, ellers ville de aldrig nå længere end til grænsen.

Så om morgenen den 16. maj 1940 lettede parret fra Tempelhof på flyet til Stockholm. Med sig havde de én kuffert på 74x21x44 centimeter, der foruden lidt tøj, indeholdt manuskripter, en samling kolorerede bogmærker, fotografier, farens tyske ordner og en spilledåse. Om eftermiddagen landede de i Bromma lufthavn og blev kørt med bus ind til Nybrokajen i Stockholm, hvor de to små spinkle kvinder satte sig i solen på et par fortøjningspæle og så ud over vandet. Nelly Sachs var da 48 år og hendes mor 69 år gammel.

Efter at have boet på forskellige adresser i Stockholm, fik parret permanent ophold i en lejlighed på 41 kvadratmeter i en ejendom Bergsundsstrand 23 på Södermalm med udsigt til Liljeholmsviken. Nelly Sachs skabte sit eget lille rum i rummet på fire kvadratmeter, hvor hun havde sit bord, sin stol og sin skrivemaskine af mærket Mercedes Prima. Sin kahyt kaldte hun det, som den rejsende og eksilerede, hun var.

Den tysk-jødiske forfatter Nelly Sachs boede det meste af sit liv i eksil i Stockholm, efter at være flygtet ud af Nazityskland i 1940 med sidste fly fra Berlin Tempelhof. Hun modtog Nobelprisen i 1966.

En europæisk vandrestilling, der har været vist i Berlin, i Judiska Teatern på Djurgården i Stockholm, og siden skal vises på Strauhof i Zürich, ledsages af en fortræffelig billedbiografi af den svensk-græske forfatter og Augustprismenerede *Aris Fioretos' Flykt och förvandling. Nelly Sachs författare, Berlin/Stockholm*. Biografien fortæller den dramatiske, ja rent ud filmiske historie om Nelly Sachs' flugt, men nok så væsentligt også om digterens lange efterliv i Stockholm.

For det er egentlig først her, efter flugten, at netop forvandlingen sætter ind, og Nelly Sachs bliver til den, hun er, en verdensdigter. Det er eksilet, der kalder poesien frem og gør den autentisk, og det er isolationen i det fremmede, der gør det tyske sprog i hende nærværende. Hun kan fra da af, »kastet ind i et udenfor«, som hun selv formulerede det, skrive på sin dobbelte erfaring af tab: erotisk og identitetsmæssigt. I Stockholm skal hun generobre jorden og himmelen og det tyske sprog, som med Victor Klemperers ord i *Lingua Tertii Imperii*, er blevet perverteret, ja ødelagt af Det tredje Riges forbrydere.

Aris Fioretos' biografi beskæftiger sig med det paradoks, at Nelly Sachs rent biografisk har efterladt sig så lidt og ønskede sig endnu mindre, hvad angår sit private liv. I et brev til sin første biograf, germanisten Walter A. Behrendson, der efter i sin ungdom at have skrevet den første banebrydende biografi om Selma Lagerlöf, brugte sin alderdom på at skrive en tilsvarende om Nelly Sachs, skriver hun: »Forstår du... min ambition er at forsvinde bag mit værk,

forblive anonym... jeg vil udslette mig selv helt – bare være en stemme, et suk for dem, som ønsker at lytte.« Hun bruger bevidst termen »udslette, udslukke« med de skæbnesvangre associationer ordet havde i forhold til jødeudryddelserne og nazisternes terror. Hun ønskede at forsvinde bag ordene, som alene og stoisk skulle bære vidnesbyrd om den historiske forbrydelse, der havde ramt hendes medmennesker.

Aris Fioretos' bog er således ikke nogen traditionel biografi, men et værk, hvor forfatteren fremkalder Nelly Sachs igennem hendes digtning og dens temaer med udblik til den række af mennesker, der med personligt mod, civilcourage og medmenneskelighed hjalp til, da det gjaldt. Metodisk er han ikke den første biograf, der betjener sig af det greb. Den danske forsker *Ruth Dinesen* udgav i 1993 den skelsættende litterære biografi *Nelly Sachs* på baggrund af år lange studier af digterens liv og værk, samtaler med hendes bekendte og editionsfilologisk arbejde med hendes skrifter i Tyskland. Den særlige følelsesmæssige styrke og gedulgte indsigt, Ruth Dinesens biografi rummer, skyldes at hun bevæger sig på forfatterskabets indre linjer og fremkalder et eksistentielt mønster af den initierende forelskeshistorie: "Som i et kalejdoskop, hvor de samme farvede sten danner en uendelighed af varierede mønstre, sådan anvender Nelly Sachs sin ungdoms store kærlighedsoplevelse og de billedlige udtryk, hun gav den, til stadigt nye tekster. De kredser alle om den dobbelthed af godt og ondt, som for den forelskede unge pige fremstod som et sammenfald af Eros og Thanatos, kærlighedens og dødens smerte i et skæbnesvangert slag. "Smertens intention" er det store problem, der i de tidlige tekster besvaredes med en nødtørftigt tilsløret dødslængsel".

Aris Fioretos er fortolkningsmæssigt slet ikke så tæt inde under den libidinøse hud på Nelly Sachs som Ruth Dinesen. Hans biografi er i lige så høj grad et tidsbillede og en poetisk indskrivning af Nelly Sachs' væsen i litteraturen og samtidens digtning. Noget tilsvarende gælder den vandreudstilling, der er bogens anledning. Af gewerk design i Berlin er den formet efter 8-tallet i den jødiske mystik. Rækken af monstre er skabt som hel- og halvcirkler, der tilsammen danner 8-tallets uendelighedssløjfe. En scenografisk gennemspilning af at livet gennemleves forlæns og baglæns i en stadig gentagen og pulserende bevægelse, der spejler det hvile- og hjemløse over Nelly Sachs' eksistens.

Efter krigen var det ikke muligt for Nelly Sachs at rejse tilbage til Tyskland, hvor huset og haven i Berlin var forvandlet til en ruinhob og familiens ejendele forsvundne. I Stockholm levede hun som statsløs i en årrække i en form for transit på vej imod et sted, hun ikke kendte eller kunne definere. Nelly Sachs havde flyttet sig fysisk, og kom nu også til at gøre det litterært og sprogligt. Det skete paradoksalt nok ved, at hun tilegnede sig sit eget sønderbrudte sprog igennem et andet sprog, det svenske. For at tjene penge begyndte hun at oversætte en række af samtidens svenske lyrikere til tysk, Johannes Edfelt,

Gunnar Ekelöf, Karin Boye og Erik Lindegren (der blev hendes svenske oversætter), blandt andre, og erfarede, hvordan moderne poesi og splittelseserfaringer kunne leves og skrives.

Efter krigen begyndte hun så at sige forfra som forfatter. Fra et nulpunkt, fra tilintetgørelsen. For at få hold på sig selv, sin egen lille historie og den store ufattelige, og for at finde et hjem i det fremmede, opsøgte hun i en orfisk bevægelse sine myrdede brødre og søstre og lod »døden blive min lærerester«, som hun skrev retrospektivt. Hendes første digtsamlinger fra eksilet *In der Wohnungen des Todes* (1947, I de dødes boliger), *Sternverdunkelung* (1949, Stjerneformørkelse), *Und niemand weiß weiter* (1957, Ingen kender vejen frem) er ikke centrallyriske med et defineret jeg, men domineres af viljen til at identificere sig med det jødiske folk i en slags kollektiv lyrisk genkaldelse af tilintetgørelsen, og en personligt erfaret skyld over stadig at leve, at være bjerget over på den anden side:

Vi reddede/Af vore hule ben har Døden skåret sine fløjter/af vore sener har Døden spændt sin bue/vore kroppe klager endnu/med deres vanartede musik.

Gradvis skriver Nelly Sachs sig i slutningen af 1950erne og i 1960erne ud af den med-lidende position og ind i en medlevende, hvor hun fra sine få kvadratmeter på Södermalm vider rummet ud og skaber en kosmisk genklang i sin digtning. Inspireret af jødisk og kristen mystik, gnosticisme og Novalis' klassiske *Hymne an die Nacht* (Hymne til natten) omformer og forskyder hun sin længsel, så den bliver transcenderende i et forsøg på at give hjemløshed og eksil metaforisk mening i digtsamlinger som *Flucht und Verwandlung* (1959, Flugt og forvandling), *Glühende Rätsel* (1962-66, Glødende gåder) og *Die Suchende* (1966, Den søgende).

Sidstnævnte, skrevet i året hvor hun delte Nobelprisen med den israelske forfatter Samuel Josef Agnon, er holdt i femininum. Den søgende er en kvinde, og rummet, der folder sig ud omkring hende, er ikke længere besat af dunkle, imploderede stjerner, men lysende i både forventning, vækst – og smerte:

Og her bag de fire vægge intet/uden tidens malende hånd/evighedens kim/med urllyset over sit hoved/og hjertet, den lænkede flygtning/springende frem af sit kald: at være et sår –

Med alderen bliver døden ikke en konkret trussel for hende, men, som Olof Lagercrantz formulerede det i sin lille bog fra 1966 om Nelly Sachs' *Den pågående skapelsen*: »et spring fra støvets verden til det stofløse«, en selvvalgt udfrielse, en – på tysk – »Freitod«. Opstandelseshåbet i hendes digtning ligner hun med sommerfuglen:

Hvilket underskønt hinsides/er malet i dit støv/gennem Jordens kerne af ild/gennem dens skorpe af sten/opnår du/afskeden, vævet i forgængelighedens mål.

Af hensyn til sin syge, alderssvækkede mor, der boede i samme rum som dat-

teren, skrev Nelly Sachs i mørket om natten. Hendes digtning får med tiden mørket til at lyse, glimtvis med en skønhed af en anden verden. Fri af sentimentalitet og den tidlige digtnings patosformler. Som Aris Fioretos skriver ville hun genskabe et tyst sprog, forklaret igennem det religiøse; et sprog uden løgn, gjort fri af det magtbegær, der havde perverteret det. Det lykkes, alt som hun modnes indefra.

I Aris Fioretos' biografi udgør billedrækken et sært bevægende vidnesbyrd om et liv stykket ud i småting: fotografier, breve, nobeldiplom, smykker, manuskripter, glanspapir og spilledåsen fra det tabte land. Alt er så småt, som i et dukketeater, et barndomsunivers som krigen og flugten har berøvet mening, men paradoksalt nok ikke uskyld.

Med tiden brød adskilligt ind i dette særskilte psykiske rum hun dannede omkring sig, en aldrig udlevet forelskelse, en krig, der sprængte lilleverdenen til atomer, og en efterkrig, hvor Nelly Sachs' ry voksede, og hun blev genstand for alverdens opmærksomhed. En med-lidende og eksileret som Paul Celan interesserede sig for hende, de korresponderede, mødtes, og han skrev et digt til hende; en ung Hans Magnus Enzensberger begyndte at udgive hende i Tyskland på Suhrkamp Verlag; og hun pristest og hædredes i en udsonende bevægelse med sit forvitrede fædreland.

Selv magtede hun ikke at være med hele vejen, rantes periodevis af paranoid psykose og måtte indlægges på sygehus, hvor hun forsvandt fra den verden, der tidligere ville udrydde hende, men nu af al magt ønskede at holde hende fast.

Nelly Sachs forblev en fremmed for verden, og ønskede måske gedulgt også at være det, selv om hun sandere og smukkere end nogen anden lyriker i det 20. århundrede har skrevet om eksilet, ensomheden, fremmedfølelsen og derfor nødvendigheden af at blive set og taget af:

En fremmed bærer altid/sit hjemland på armen/ligesom et forældreløst barn/
til hvilket han måske/blot søger en grav.

Nelly Sachs' mor døde i 1950, hun selv i 1970, samme år som Paul Celan tog sit eget liv. Og Selma Lagerlöf, der åbnede porten til hendes barndoms og ungdoms drømte, sværmeriske og eventyrlige Sverige? Ja, hun døde den 16. marts 1940, to måneder før end Nelly Sachs kom til landet. Så de to traf aldrig hinanden, andet end igennem skriften.

Men det møde kan, som Nelly Sachs' poesi viser, også være så intimt og tæt som noget.

Litteratur:

Aris Fioretos. *Flykt och förvandling. Nelly Sachs författare, Berlin/Stockholm*. En bildbiografi. Ersatz, Stockholm 2010.

Ruth Dinesen. *Nelly Sachs. En biografi*. After Hand, København 1993.

OLOF RUIN

FINSKA I SVERIGE OCH SVENSKA I FINLAND

Olof Ruin är statsvetare. Han innehade Lars Hiertas professur i statsvetenskap vid Stockholms universitet 1976-1993. Han har bl.a. utgivit *Mellan samlingsregering och tvåpartisystem* (1968), *I välfärdsstatens tjänst. Tage Erlander 1946-1969* (1986), *Spänningar. Finland speglat i en familj* (1987), *Sverige i min spegel* (2000), *Statsministern. Från Tage Erlander till Göran Persson* (2007) och *Hans Ruin. En gränsöverskridare* (2009).

De språk som vi uppfattar som våra egna har knappast minskat i betydelse även om ett, engelskan, utvecklats till det globalt dominerande. En tydlig bekräftelse på detta i vår omvärld erbjuder EU där ett hävdande av nationella och regionala språk dagligen pågår.

Sverige var en gång ett i huvudsak enspråkigt land. I dag däremot har cirka 15 % av befolkningen ett annat språk än svenska som sitt egentliga modersmål. Det största av dessa icke-svenska språk är finskan. Det är numera erkänt som officiellt minoritetsspråk vid sidan om fyra andra mindre språk. Finland å sin sida bär på en tradition av flerspråkighet. Vid sidan om finska har svenska talats där genom många sekel. Fortfarande har landet finska och svenska som sina två nationella språk.

Det lockar mig, som växte upp som svensktalande i det tvåspråkiga Finland och som tonåring flyttade över till det då i huvudsak enspråkiga Sverige, att jämföra de finskspråkigas ställning i dagens Sverige med de svenskspråkigas i Finland. Jag börjar med det svenska i Finland.

Det svenska i Finland

De som i Finland i dag uppfattar sig ha svenska som sitt främsta språk, som ser det som sitt modersmål, utgör endast 5 % av landets hela befolkning. Deras andel var betydligt större under tidigare sekler. Svenska har talats i det som i dag är Finland i cirka åttahundra år. I en beräkning av språkförhållandena i början av 1600-talet uppfattas de svenskspråkigas andel av befolkningen i den östra delen av det då gemensamma riket ha uppgått till 17 %. I början av Finlands tid som storfurstendöme hade andelen sjunkit till 15 % och i början av 1900-talet var den nere i 13 %. Denna successiva nedgång kunde på enskilda orter ta sig dramatiska former. I huvudstaden Helsingfors var de

svenskspråkiga ännu i en knapp majoritet i slutet av 1800-talet medan de nu hamnat under 10 %. Själva antalet personer som räknas som svenskspråkiga har däremot hållit sig mer konstant. För hundra år sedan såg sig cirka 340.000 personer ha svenska som sitt första språk medan deras antal i dag ligger något under 300.000. Äktenskap över språkgränsen har ökat och bidragit till att många inom en yngre generation numera kan uppfattas som absolut tvåspråkiga.

Svenska talas i dag i huvudsak längs kusten i söder och längs en kustremsa av Österbotten i norr. I söder sträcker sig denna kust från Pyttis i öster till Åboland och Åland i väster, i Österbotten sträcker den sig från Sideby i söder till Karleby i norr. Finlands svenskspråkiga utgör därmed exempel på en språklig minoritet som i sin bosättning har tämligen stor koncentration. Någon form av territoriell autonomi åtnjuter dock inte dessa avgränsade områden med undantag av ögruppen Åland, vars ställning är berörd av särskild lagstiftning. Svenska blandas i olika grad med finskan i de kusttrakter där språket överhuvud talas. De geografiska gränserna har aldrig varit skarpa mellan de två språken.

Svenskan dominerade helt och hållet Finlands offentliga liv under den första halvan av de hundra år som landet var anslutet till Ryssland som storfurstendöme. Finska blev först på 1860-talet ett med svenskan jämställt språk i styrelsen av landet. I arbetet att ge finskan denna självfallna ställning var många som själva uppfattade sig som svenskspråkiga starkt engagerade.

Den elit som syntes och hördes och bar upp Finlands förvaltning, näringsliv och kultur var alltså länge i huvudsak svenskspråkig. Samtidigt fanns emellertid också, vilket ofta glömdes bort, svenskspråkiga bönder och fiskare, hantverkare och arbetare bosatta längs landets kuster. Den minoritet som talade svenska i Finland fick därmed en för en språklig minoritet ganska speciell social struktur: en elit som var spridd över hela landet och en allmoge som var koncentrerad till några avgränsade regioner. Det säregna i denna struktur har över tiden skapat många missförstånd och spänningar, framförallt i relationerna mellan svensk- och finskspråkiga men i någon mån också inom den svenska minoriteten som sådan.

Under slutet av 1800-talet utvecklades språksituationen i storfurstendömet till ett alltmer brännande problem. Den präglade inte bara landets interna politik utan i någon mån också förhållandet till det Ryssland som man var en del av. De finsksinnade kunde räkna med särskilt gehör för sina synpunkter hos ryska myndigheter, som hyste speciell misstro inför den minoritet som hade sitt språk gemensamt med det gamla moderlandet Sverige. De svensksinnade visade sig å sin sida vara särskilt aktiva i motståndet mot det ryska.

Finskhetens frammarsch mobiliserade i sin tur de svenskspråkiga. Samtidigt började man anstränga sig att överbrygga de spänningar av social art som

fanns inom de egna leden. Alla, både elit och bygdesvenskhet, både centrum och periferi, måste – menade man – samla sig kring ett gemensamt försvar av sitt språk. Olika initiativ togs och lade grund för institutioner som alltjämt består. Några exempel: år 1885 grundades Svenska litteratursällskapet med uppgift att främja det svenska språket och understödja litteratur på svenska; år 1906 bildades Svenska folkpartiet som en fortsättning på den aktivitet som de svensksinnade tidigare visat i Finlands lantdag; år 1908 togs initiativ till att låta den 6 november, Gustaf II Adolfs dödsdag, bli en årlig nationell festdag för det svenska i Finland. Året efter att Finland förklarats självständigt upprättades med privata medel till och med ett helt svenskspråkigt universitet i Åbo, kallat Åbo Akademi efter namnet på det gamla universitet som en gång funnits i staden och som på 1820-talet överflyttats till Helsingfors. En kämpande finlandssvenskhet var etablerad som svar på finskans frammarsch.

Relationerna mellan Finlands två språkgrupper har skiftat under landets snart hundra år av självständighet. Under 1930-talet uppstod en ofta hätsk stämning när en äktfinsk rörelse, till stor del bestående av unga finskspråkiga intellektuella med politiskt stöd av agrarförbundet, på olika sätt ville minska svenskans inflytande i landet. Under krigsåren förändrades atmosfären. Finsk- och svenskspråkiga var i lika grad engagerade i försvaret av sitt land. Under tiden därefter har språkpolitisk fred i princip upprätthållits även om kritik och missämja då och då vädrats på respektive håll. Finskspråkiga har kunnat tycka att alltför stor hänsyn fortfarande tas till den minoritet som talar svenska. Svenskspråkiga å sin sida har kunnat klaga över att deras språkliga rättigheter inte respekteras och att enskilda blir åthutade i vardagslivet när de talar sitt modersmål.

I finlandssvenska kretsar är det vanligt att jämföra sitt läge i landet med ett isflak som kontinuerligt krymper. Påpassligt inregistreras alla tecken som tyder på försvagning eller direkt försvinnande av det egna språket.

Min egen konkreta erfarenhet av denna utveckling kommer från årliga sommarvistelser i Ingå som ligger mitt emellan Helsingfors och Hangö. På 1930-talet hördes endast svenska i denna skärgårdskommun. Språket talades av fiskarna på sina öar, av bönderna på fastlandet och av de jämförelsevis få sommargäster som hade en villa i trakten. Gradvis har det blivit annorlunda. Öarna har övergivits av sina fiskare och ofta köpts upp som sommarställe av finsktalande. Fastlandets bönder och andra svensktalande har som grannar fått finskspråkiga som arbetar i kommunen eller i Helsingfors som ligger på pendelavstånd.

Ingå kommun, som länge var formellt enspråkigt svensk, är i dag formellt tvåspråkig. Alla kommuner i Finland skall vara officiellt tvåspråkiga så fort ett av de två språken talas av minst 5 % av befolkningen. En trakts språkpolitiska karaktär framgår omedelbart av den skyltning som tillämpas. I tvåspråkiga

kommuner skall alla vägs skyltar och anvisningar för trafik anges på båda språken, flertalets först och minoritetens sedan. Ännu kommer svenska först på Ingå kommuns olika skyltar. Men snart kommer väl, hör jag på somrarna svenskspråkiga sucka, en omkastning ske också i Ingå i denna ordning: finska kommer först, svenska därefter. Och när en sådan omkastning inträffar ses den som ytterligare tecken på krympning av det isflak som man uppfattar sig stå på.

Det är obestridligt att svenska syns och hörs allt mindre i Finlands offentliga liv även om ställningen som officiellt språk är garanterad i grundlagen. Ofta blir det också allt svårare för svensktalande att få service på det egna språket utanför de rena svenskbygderna. Men det är också obestridligt att denna minoritet – trots att dess andel av befolkningen successivt minskar – fortsätter att utveckla kraft och vitalitet.

Framförallt blommar en kultur på svenska. Det skrivs romaner, poesi och essäer; det ges ut närmare tio litterära tidskrifter; det kommer ut dagliga tidningar. Det erbjuds vidare teater på svenska; det finns svenskspråkiga konstnärer; det anordnas dagar i de svensktalande bygderna där hantverk, folkdans och andra lokala traditioner visas upp. Kvalificerad forskning på svenska pågår vid Åbo Akademi liksom vid olika institutioner i Helsingfors. En uppräknning av detta slag ger knappast bilden av en döende språklig minoritet trots profetior om snar hädanfärd.

En möjlig förklaring till denna språkliga minoritets fortsatta kraft och vitalitet ligger i dess säregna sociala struktur: att både vara förankrad i en lång tradition av elitism och samtidigt äga social och territoriell bredd.

Det förgångna, som man är förankrad i och har stöd av, visar sig på olika sätt. Många svenskspråkiga som syns och hörs i dag bär fortfarande på sedan länge välkända familjenamn. Många fonder, baserade på kapital som en gång skapats av svensktalande, bidrar till att finansiera fortsatt kulturell verksamhet på svenska. Svenska Litteratursällskapet lär äga kapital som överskrider Nobelstiftelsens. Denna för svenskheten i Finland speciella situation kan alltså väcka aggression på finskspråkigt håll. Man lockas att tro att alla svensktalande i landet är välsituerade, att alla i stort sett utgör en form av överklass. Det är fel. Gruppen svensktalande skiljer sig i sin sociala sammansättning i dag inte nämnvärt från hela befolkningens även om den inrymmer många ättlingar till en förgången överklass.

Denna svenskhetens sociala och territoriella bredd innebär att den, även om det egna rummet ibland kan kännas trångt, har goda förutsättningar att fånga upp alla ett samhälles olika spänningar. Inom gruppen konfronteras välbeställda med mindre välbeställda, stad med landsbygd och söder med norr. Särskilt Österbotten spelar en allt viktigare roll för finlandssvenskheten. Mycket av det litterärt mest intressanta som skrivs på svenska i Finland är skapat just av

österbottningar. I norr är man över huvudtaget mera bunden till sitt svenska modersmål än i söder där de flesta blivit ledigt tvåspråkiga.

Alltså: det arv av elitism som präglar de svensktalande i Finland, parallellt med att de också har social och territoriell bredd, är förmodligen en viktig förklaring till den kraft och vitalitet som denna språkliga minoritetsgrupp fortfarande förmår uppvisa.

Det finska i Sverige

De som i dag uppfattar sig som finskspråkiga i Sverige eller åtminstone förstår detta språk beräknas uppgå till över 200.000 personer. Därtill finns många fler med rötter i finska Finland som inte längre behärskar språket. Vid sidan om dessa finns naturligtvis också ett inte obetydligt antal som haft eller har sin förankring i det svenska Finland. Sammanlagt brukar man i alla fall säga att över 400.000 personer i dagens Sverige har en anknytning till Finland. Uppgifterna förblir ungefärliga. Sverige saknar den precisa statistik över språklig tillhörighet som Finland äger.

Finska har hörts i det som i dag är Sverige egentligen lika länge som svenska i Finland. Sålunda sökte sig många finnar under de århundraden som föregick sprängningen av det gemensamma riket 1809 till rikets västra halva. Man kom seglande med sina små båtar och sålde varor till Stockholms befolkning eller man stannade kvar i huvudstaden och fick jobb som dräng eller piga; de finsktalande tillhörde framförallt allmogen vid denna tid. Man fick också jobb bortanför Stockholm, främst inom jordbruk och bergshantering. Arboga skall t.ex. ha haft en ansevärd finskspråkig befolkning under 1400-talet och finnar skall ha arbetat i Sala silvergruva under 1500-talet. Ett sekel senare skall ett hundratal finska båtsmän och timmermän ha hamnat så långt söderut som kring den nya örlogsbasen Karlskrona i det från Danmark erövrade Blekinge. Dessa grupper av finsktalande som över seklerna sökte sig västerut tycks dock ganska snart ha förlorat sitt ursprungliga språk och snabbt blivit helt försvenskade.

En av dessa österifrån kommande grupper höll dock länge fast vid sin finska. Det var skogsfinnarna i Dalarna och Värmland. I slutet av 1500-talet hade Karl IX erbjudit folk som bedrev svedjebruk borta i Savolax att flytta över till hans hertigdöme och där odla upp obebodda skogsmarker. Den finska, som de och deras efterkommande framhärdat i att tala, dog definitivt ut i dessa trakter först under 1900-talet. Hundra år tidigare hade för övrigt en parallell dragits mellan skogsfinnarna och de svensktalande i Finland. Ett förslag hade på 1820-talet väckts om att en helt finskspråkig församling skulle få inrättas i gränstrakterna mot Norge. Frans Mikael Franzén, som talade för förslaget i riksdagens prästerstånd, tyckte att en vägran att ge skogsfinnarna denna rätt kunde jämföras med det förtryck som det skulle uppfattas vara om svensktala-

lande i Finland inte fick tala sitt eget språk. Någon finskspråkig församling i västra Sverige kom dock inte till stånd.

Sprängningen av riket 1809 ledde till att ytterligare en territoriellt avgränsad finskspråkig grupp hamnade i det som förvandlats till ett reducerat Sverige. Det var de finsktalande som sedan urminnes tid levt på Torne älvs västra strand. Det språk de talade blev dock under det århundrade som följde medvetet motarbetat och undanträngt av myndigheterna. Man ville uppnå en försvenskning av trakten både av allmänt nationella skäl men också av oro för att i en gränstrakt ha kvar ett språk som dominerade i ett land som var anslutet till Ryssland. Finska fortsatte emellertid att talas i hemmen och i byarna även om språket i någon mån kom att förändra karaktär och fjärma sig från den finska som talades i Finland. I dag kallas detta språk för meänkieli eller tornedalsfinska. Ambitionen att försvenska de finsktalande i norr, som i början av 1900-talet uppgick till mer än 30.000 personer, avtog dock efter hand. Men själva bilden av Sverige som ett i huvudsak enspråkigt land hade hamrats fast och blivit den vedertagna.

Denna bild förändrades så radikalt under resten av 1900-talet. Redan under själva krigsåren hade många utifrån sökt sin tillflykt till Sverige och många finska barn hade också evakuerats hit; cirka 7.000 av dem beräknas ha stannat kvar hos sina svenska fosterföräldrar. Det var dock framförallt under de första efterkrigsdecennierna som Sverige definitivt förvandlades till ett flerspråkigt land. Denna förvandling sammanhänge i mycket med att en stor grupp finsktalande flyttade över. En topp i denna invandring från öster nåddes i slutet av 60-talet och början av 70-talet; en tid minskade till och med Finlands egen befolkning som följd av utflyttning. Förhållandena i det egna landet var svåra; de gångna krigsårens umbäranden hade ännu inte upphört; fattigdomen var stor och många små jordbruk lades ner, inte minst i norra Finland. Ett bättre liv hägrade i Sverige. Sammanlagt skall mer än en halv miljon ha sökt sig västerut under senare delen av 1900-talet, finskspråkiga liksom svenskspråkiga. Hälften av dem återvände visserligen före sekelskiftet, men den grupp som blev kvar i Sverige var fortfarande stor. Och ett överväldigande flertal av dem hade just finska som sitt modersmål.

De som talar finska i Sverige – jag kallar dem för sverigefinnar – är till sin numerär mindre än finlandssvenskarna. Denna olikhet är dock mindre påfallande än andra. De två språkgrupperna skiljde sig till en början dramatiskt från varandra till både social sammansättning, bosättningsmönster och kulturellt medvetande. Under senare tid har dessa skillnader tonats ner även om de alljämt består.

De finsktalande som kom till Sverige hade inte alls den sociala bredd som de svensktalande i Finland alltid haft. De bestod till bortåt 90 % av arbetare som sökte jobb i det välmående och expanderande grannlandet i väster. Pappan

i *Svinalängorna*, Susanna Alakoskis roman om finska invandrare i Sverige, är t.ex. svarvare och hans kompis Veikko, som han super och badar bastu tillsammans med, är plåtslagare. Mamman i familjen städar. Skillnader av denna art mellan finskt i Sverige och svenskt i Finland har successivt avtagit. Många sverigefinnarnas barn har gjort en klassresa i likhet med andra arbetarbarn. Att lyssna på *Uutiset*, SVT:s nyhetssändning på finska, som jag dagligen gör är även att få lyssna på experter och tjänstemän inom olika samhällsområden i Sverige som besvarar frågor på finska. Också sverigefinnar har helt enkelt tagit plats i den expanderande medelklassen.

De finsktalande som flyttade över till Sverige samlade sig vidare inte i klart avgränsade delar av landet såsom de svensktalande alltid gjort i Finland. Man spred sig över hela Sverige i sitt sökande efter jobb även om de flesta bosatte sig i Stockholm och i Mälardalen liksom i Göteborgstrakten och på en del industriorter i Norrbotten. De sverigefinnar som Alakoski skriver om i *Svinalängorna* hamnade ändå så långt söderut som i Ystad. Det finska i Sverige är alltså fortfarande spritt över hela riket även om sverigefinnar liksom andra mer och mer dras till huvudstadsregionen.

Slutligen var Sveriges finsktalande inte heller till en början upptagna med att försvara och behålla sitt språk på det sätt som de svensktalande i Finland varit. Några ville visserligen detta, men andra inte. Att så var fallet hängde väl också samman med social osäkerhet och känsla av att finska som språk var sett över axeln. Man var snarare inställd på att bli försvenskad, även om det nya språket var svårt att lära sig med sin helt annorlunda struktur och sina annorlunda språkljud. Många undvek också att lära sina barn finska i en föreställning om att barnens integrering i det svenska samhället därmed skulle underlättas. Skådespelerskan Tanja Lorenzon, ett av dessa barn, har i en gripande monolog på Dramaten vittnat om den tomhet som hon upplever av att inte kunna det språk som varit hennes familjs.

Mot slutet av förra seklet skedde en förändring. Man ville mer än förr slå vakt om det finska i Sverige. Föreningar och institutioner bildades med uppgift både att framhålla det egna språket i den svenska vardagen och att skapa förutsättningar för en egen kultur väster om ursprungslandet Finland. Denna förändring i stämmingsläget sammanföll i tiden med att det officiella Sverige mer än förr engagerade sig i olika språkliga minoriteters ställning i landet. EU pressade också på.

Riksdagen beslöt 1999 i överensstämmelse med den europiska stadgan om minoritetsspråk att erkänna fem språk som officiella minoritetsspråk i landet. Finskan var det klart största av dessa, medan de andra – jiddisch, meänkieli, romani och samiska – var betydligt mindre. Under den riksdagsdebatt som föregick detta beslut uppmärksammades naturligt nog sverigefinnarnas läge i landet även om man vid detta tillfälle ändå mest var inriktad på att skapa s.k.

förvaltningsområden i norr med uppgift att underlätta för tornedalingar och samer att få service på det egna språket. Förvaltningsområden av denna art har därefter skapats också längre söderut med uttryckligt syfte att ge sverigefinnar rätt att använda sig av finska i kontakt med regionala och lokala myndigheter och domstolar. Slutligen trädde ny lag om nationella minoriteter i kraft 2010.

De centralt givna löftena om service på finska har i olika omfattning realiserats. Många kommuner inom de angivna förvaltningsområdena har fullgjort sina angivna skyldigheter medan andra varit sämre. Det finns också exempel på kommuner som varit beredda att ge service på finska och fått medel för detta men inte stött på något behov. Sverigefinska organisationer och opinionsbildare brukar noga följa med vad som sker på detta område. Besvikelse och irritation, men även tillfredsställelse, har uttryckts över det sätt som de finsktalande blivit bemötta av företrädare för landets majoritetsspråk.

I en strävan att upprätthålla finskhet i Sverige har skolutbildning i finska framstått som särskilt viktig. Rätten till hemspråk gav inte tillräckligt. Svårigheter uppstod i en del kommuner. I stället ville man på finskspråkigt håll få till stånd skolor som helt bedrev undervisning på finska. Den första skolan av denna art som kunde startas var den Sverigefinska skolan i Stockholm; den hade till en början motarbetats av svenska myndigheter men fått stöd från Finland. Den friskolereform som genomförts i Sverige har senare underlättat möjligheterna till finskspråkig skolutbildning. Nu är ett tiotal skolor med finska som sitt undervisningsspråk verksamma i landet.

En allmänskulturell verksamhet på finska har successivt också initierats på olika områden. En teater av finskspråkiga amatörer, *Uusi Teatteri*, har spelat ett antal år. En sverigefinsk orkester har bildats. Ett bokförlag *Finn-kirja* har satt i gång med att publicera böcker skrivna av sverigefinnar. Pris har skapats för finskspråkig litteratur i Sverige. Dagliga program på finska levereras i svensk radio och TV. Någon daglig tidning på finska finns däremot inte; tidningen *Ruotsinsuomalainen* kommer bara ut med ett nummer per vecka. Denna kulturella aktivitet, som uppstått överraskande snabbt, har i och för sig erhållit anslag från olika håll. Samtidigt är det ändå klart att detta ekonomiska stöd inte alls kan jämföras med det som den finlandssvenska kulturen åtnjuter.

Slutsatser

Jag ser två klara fördelar av att grannländerna Sverige och Finland numera bägge har minoriteter inom sig som har det andra landets majoritetsspråk som sitt egentliga modersmål.

En fördel berör minoriteterna själva. Finlandssvenskar, som kan bli föremål för skepsis eller direkt ovilja från finsktalandes sida, kan finna stöd i existensen av en sverigefinsk minoritet i Sverige. I försvar för sitt språk kan man hävda att en strävan att mer och mer tränga tillbaka svenskan i Finland, såsom

det nya partiet Sannfinländarna högljutt verkar önska, riskerar att indirekt försvaga de finska språkfrändernas ställning i Sverige. Sverigefinnarna å sin sida, som lever i ett land där Sverigedemokraterna med sin nationalism ser med skepsis på nyinflyttade, kan söka stöd i den tradition av grundlagsenligt skydd för det svenska som länge funnits i Finland. Framförallt kan de i strävan att skapa en sverigefinsk kultur hänvisa till vad finlandssvensk kultur, i och för sig historiskt mycket mer privilegierad, kunnat uppnå i Finland.

En annan fördel berör länderna som helhet. Att Finland har svenska som ett av sina två nationella språk har självfallet underlättat landets samarbete med de andra nordiska länderna. Ett av de band som binder samman Norden är ju släktskap i språk och att övergå till engelska inom alla delar av detta samarbete ter sig inte rimligt. Utan kunskaper i svenska, nu särskilt upprätthållna av den finlandssvenska minoriteten, riskerar alltså Finland att bli helt utestängt från delar av detta samarbete. Att Sverige å sin sida numera har finska som ett av sina minoritetsspråk har gynnsamma konsekvenser för landets relationer österut. Finland har utvecklats till ett dynamiskt samhälle på en mängd olika områden. Kunskaper i det finska språket, nu särskilt upprätthållna av den sverigefinska minoriteten, har därmed också ett stort värde för hela det svenska samhället.

HUGO BACKMANSSON – KONSTNÄR, OFFICER OCH ÄVENTYRARE

Officer, bataljmålare, skribent, orientalist och Marockoresenär, schackmästare – ja det finns många epitet som passar in på finländaren Hugo Backmansson (1860–1953). Han var en äventyrare i målarrock som skildrade militärlivet och Nordafrika i akvarell eller i olja – verksam i nästan åtta decennier, varav tre i Ryssland.

Synnöve Malmström är amanuens vid Amos Andersons konstmuseum i Helsingfors. Museet ordnade hösten 2010 en uppmärksam utställning om konstnären Hugo Backmansson, som tidigare var rätt okänd för en större publik.

*Självporträtt, 1906. Gouache.
I privat ägo.*

Hugo Backmansson är faktiskt den enda finländaren som skolats till bataljmålare, och han är även en av landets få målare i den orientaliska genren. Som konstnär

har han visat sig vara svårplacerad i finländsk konsthistoria. Hans levnadsbana såväl som konstnärliga produktion har varit fragmentariskt kända, för att inte tala om att hans produktion tidvis ter sig förbryllande ojämn. Det fanns följaktligen inte så få utmaningar vid planeringen av utställningen *Hugo Backmansson – konstnär, officer och äventyrare*, som visades i Amos Andersons konstmuseum i Helsingfors hösten 2010¹. I publikationen² (med samma titel som utställningen) som utgavs i samband med utställningen medverkar fyra skribenter – tre konstvetare och konstnärens sonson – vilka var och en på sitt sätt hade utmärkta förutsättningar att tackla frågorna. *Marju Rönkkö*, som i flera tidigare sammanhang forskat i Hugo Backmansson, har utgående från ryska källor utrett konstnärens utbildning i Ryssland³. Orientalismen i målningarna från konstnärens upprepade vistelser i Nordafrika analyseras av *Marie-Sofie Lundström*⁴, och *Tutta Palin* trakterar läsaren med nya infallsvinklar applicerade på konstnärens porträttmotiv, bl.a. grupporträttet som var hans specialitet⁵. Hugo Backmanssons livsöden rekonstrueras av sonsonen *Tom Backmansson*, som fått botanisera i ryktesfloran som frodats kring den joviale och levnadsglade farfadern, även kallad Bacchus.

Artikeln är till stora delar baserad på ovan nämnda skribenternas utforskningar men också på iakttagelser vid kartläggningen av konstnärens ansenliga produktion (eller rättare sagt försök att kartlägga eftersom det saknades resurser för ett systematiskt arbete). En efterlysning av Hugo Backmanssons verk

i pressen vintern 2009 resulterade i hundratals telefonsamtal från privatpersoner med verk av Backmansson i sin ägo. Tipsen från allmänheten fortsatte att strömma in hela 2010, och rentav efter att utställningen tagit slut i januari 2011. Gemensamt för många äldre personer som tagit kontakt var att tavlan i deras ägo gått i arv. De flesta föreföll veta att Hugo Backmanssons målningar betingar ett tämligen lågt pris på konstmarknaden men ville betona det känslomässiga värdet tavlan representerar för dem. Isynnerhet Backmanssons många sena varianter på motiven från Tanger utförda i klara färger förefaller då de såldes på 1930- och 1940-talet ha tilltalat en exotikhungrande köparkrets.

Från officer till bataljmålare och konstnär i Ryssland

Hugo Backmansson föddes 1860 i Pemar och var två år gammal när familjen flyttade till Åbo där han gick i skola och som tioåring inledde studier vid konstföreningens ritskola. Drömmen om att bli konstnär såg dock ut att gå i kras för innan han fyllt 14 skickades han till Fredrikshamnns kadettskola för att bli yrkessoldat. Utexaminerad från kadettskolan 1881 anlände Backmansson till S:t Petersburg för att tjänstgöra vid Livgardets Ismailovska regemente. Vid sidan om den militära tjänstgöringen lyckades han efter något år bli antagen till S:t Petersburgs konstakademi, och med regementschefens samtycke studerade han konst på fritiden. Men studierna förlöpte långsamt och i ojämn takt pga. tjänstgöring på andra orter. Först strax före sekelskiftet slutförde han studierna i bataljmåleri. Utbildningen till bataljmålare var mångsidig. Konstnären skulle behärska många områden: landskaps-, djur-, porträtt- och grupporträttmåleri, krigshistoria och krigföringens tekniker. Bataljmålaren målade inte bara krigsscener, utan också skildringar av militär- och kasernlivet.

År 1887 gifte han sig med operasångerskan Lydia Alexandrina Grüneisen. Kort efter giftermålet kommanderades Backmansson till kadettskolan i Fredrikshamn med uppgift att undervisa i teckning och ryska. Livet i kadettskolan skildrade han med humor i både bild och text i folianten *Teckningar ur Kadett-Lifvet* som utkom år 1892. Backmanssons militära bana var emellertid svår att förena med hustruns karriär vid de ryska operahusen. Äktenskapet blev inte långvarigt och upplöstes kort efter att Backmansson etablerar sig som bataljmålare.

Tack vare sin joviala och sociala läggning hade Backmansson lätt för att knyta kontakter. Han kände personligen den dåvarande krigsministern Petr Wannowski som 1894 gav honom i uppdrag att måla en bataljmålning med ett historiskt motiv från det rysk-turkiska kriget 1877–1878. Våren 1895 reste Backmansson på krigsministeriets bekostnad till Bulgarien för att göra studier av terrängen kring floden Kara Loma (numera Beli Lom), en biflod

till Donau, och byn Koshovo där rekognosceringen ägt rum. Målningen som blev färdig följande år inköptes av kejsar Nikolaj II till Vinterpalatset där den ställdes ut i bataljmålerigalleriet. *Den forcerade rekognosceringen 12 oktober 1877 vid floden Kara Loma* (som den fulla titeln på bataljmålningen lyder i svensk översättning) är den allra största målningen vi känner till av Hugo Backmansson. Den är inte bara stor till formatet, den blev också avgörande för hans beslut att helhjärtat satsa på konstnärsbanan. *Rekognosceringen vid floden Kara Loma* representerar ett episkt berättande. I fokus poserar tronföljaren, den blivande Alexander III, omgiven av svit och hästar. Han var den nominella överbefälhavaren som innehade frontansvaret. Till höger om tronföljaren ses hans stabschef Petr Wannowski, alltså beställaren av tavlan. I sviten ingår även storfurstarna Vladimir och Sergej Alexandrovitj⁶. Själva striden utspelas långt borta vid horisonten. Backmanssons bataljmålning är ett typiskt exempel på en målning med rent representativt syfte. Uppdragsgivaren har dikterat det mesta in i minsta detalj och det primära intresset är maktens representation, inte soldaterna eller det som sker i striden. Däremot är troligen Backmanssons eget bidrag till kompositionen den gyttjiga vägen längst till höger med byborna som flyr krigsskådeplatsen. I varje fall vet vi att han lade ned stor möda på att studera leran med hjulspår. Vid utställningsförberedelserna påträffades nämligen flera detaljstudier i olja som han gjort enkom för detta parti.

Rekognosceringen 12 oktober 1877 vid floden Kara Loma, 1896. Olja på duk, 169,5 x 242,5 cm. Statliga Eremitaget, S:t Petersburg.

Scenen från det rysk-turkiska kriget 1877 skildrar flera händelser parallellt. I förgrunden till vänster befinner sig tronföljaren, den blivande Alexander III, med svit och hästar. Själva striden utspelas långt borta vid horisonten. Det primära intresset är maktens representation, inte soldaterna eller det som sker i striden.

Bataljmålare vid rysk-japanska kriget 1904–1905

När rysk-japanska kriget bröt ut 1904 fick Backmansson för första gången i praktiken testa sina akademiska kunskaper i bataljmåleri. Före det hade han målat endast historiska krigshändelser. Kriget var en militär konflikt som växte fram ur japansk och rysk imperialistisk tävlan i Korea och Manchuriet. Backmansson tjänstgjorde som den ryska stabens bataljmålare och krigskorrespondent i andra manchuriska armén samt som konstnärlig ledare för krigskronikan *Letopis vojny s Japoniei* och som medarbetare för bildalbumet *Mandzurija* som utgavs 1906 i S:t Petersburg.

I Manchuriet illustrerade han nederlagen vid Sandepu och Mukden med bilder av sårade och döda soldater, och av sargade hästar. En ensam krigare står vid en rad stupade soldater. Kommentaren i bildtexten lyder: *"I dag du, i morgon jag"*. Förutom de egentliga bataljerna skildrade Backmansson det militära livet i Manchuriet och lokalbefolkningens vardag samt de lokala konstnärernas arbete. Hans teckningar och målningar påminner om reportage, i dem återges inte bara segrarna, utan också de besegrade. För Backmanssons bataljmåleri innebar det rysk-japanska kriget en vändpunkt och han övergav det objektiva iakttagandet för att istället skildra individen.

I dag du, i morgon jag (stupade japaner vid rysk-japanska kriget), 1905. Tuschlavering, 24,9 x 32,8 cm. Åbo konstmuseum.

En ensam krigare står vid en rad stupade soldater. Kommentaren i bildtexten lyder: I dag du, i morgon jag. Det rysk-japanska kriget 1904–05 var Backmanssons första erfarenhet av en krigsskådeplats. Före det hade han målat endast historiska krigshändelser. Kriget blev en vändpunkt i hans bataljgenre, han övergav det objektiva iakttagandet för att istället skildra individen. Här är det inte segrarna som återges, utan de besegrade.

La fontaine de Halfaouine, Tunis 1898. Akvarell, 32,5 x 45,5 cm. Museet "Ett hem", Åbo.

Marocko

Backmanssons första resa till Nordafrika gick till Tunisien 1898. Motiven från denna resa ställdes ut i Åbo följande år och mottogs entusiastiskt av kritikerna. Senare skulle responsen bli mördande kritisk. Vintern 1907 reste Backmansson för andra gången till Nordafrika, men denna gång var destinationen Marocko. Avsikten var att stanna några dagar i Tanger, men han blev kvar i tre och ett halvt år. Orsaken var inte enbart klimatet, ljuset, färgerna eller de exotiska motiven utan giftermålet med engelskan Beryl Wheeler Villiers, vars familj

Plage i Tanger, 1908. Olja, 71 x 126 cm. I privat ägo. Plagen i Tanger var Backmanssons favoritmotiv. Den här tidiga versionen från 1908 har troligen inspirerats av Ilja Repins Pråmdragare på Volga. Backmansson återkom ofta till detta motiv för sina färg- och stilexperiment.

hörde till Tangers brittiska koloni. Backmansson var 48 år gammal när han ingick sitt andra äktenskap, och hustrun 21. I Tanger förkovrade han sitt intresse för schackspel och grundade en schackklubb tillsammans med några andra européer samt redigerade en schackspalt i *Deutsche Marocko Zeitung*.

Konstnärligt sett innebar mötet med Marocko en inspirerande kulmination och några av hans allra bästa målningar kom till under denna period. Marie-Sofie Lundström, som forskar i Backmanssons nordafrikanska produktion och hans nära relation till en annan finländare med adress i Tanger, nämligen socialantropologen Edvard Westermarck, konstaterar att man i reseskildringarna kan se konstnärens agerande både som turist och som etnograf. Å ena sidan vittnar hans målningar om turistens blick och avspeglar hur västerlänningen upplever den främmande kulturen, å andra sidan berättar de om etnografen som dokumenterar folk och traditioner.

Fängslad av bolsjevikerna 1917 och landsflykten till Finland

Efter åren i Marocko slog sig makarna Backmansson hösten 1910 tillsammans med sin marockanska betjänt ner i S:t Peterburg och fick två söner. Cecil föddes 1911 och Bryan 1914. Backmansson som var en populär porträttmålare bland skandinaverna i staden och kunde försörja familjen med beställnings-

Hugo Backmansson med hustrun Beryl och sönerna Bryan och Cecil i sin ateljé i svenska kyrkohuset vid Lilla Stallhovsgatan, S:t Petersburg, c. 1917.

porträtt inrättade sin ateljé i svenska kyrkhuset. Han hann också engagera sig i politiken och blev ordförande för Svenska folkpartiets lokalavdelning i S:t Peterburg (fram till 1918 då avdelningen upplöstes till följd av revolutionen). Vid första världskriget tjänstgjorde han som intendent för Finska Röda Korsets ambulans, stationerad i Polen vid den ryska västfronten. Tjänstgöringen blev inte långvarig, och ganska snart begav han sig på en resa till Kurdistan. Det är inte så mycket som är känt från denna resa, som enligt Backmansson resulterade i flera tavlor vilka ställdes ut i Tsarskoje Seloj (åtminstone en målning från Kaukasien – en topografisk studie av staden Tbilisi – har påträffats i Finland och visades på utställningen i Amos Andersons konstmuseum). Enligt Backmansson tyckte Nikolaj II om hans tavlor vilket resulterade i att han utnämndes till chef för bataljmålarna. Det här skedde kort innan kejsaren avstod från makten i mars 1917 och Backmansson hann knappast dra nytta av den nya befattningen innan han fängslades av bolsjevikerna i juni samma år. Han anklagades för att ha skickat vapen till Finland och för diverse sabotage. Men fångenskapen i Kresty fängelset lade inte sordin på Backmanssons skaparlust. Han fick måla och åstadkom porträtt av såväl medfångar som personal. I S:t Petersburgs statliga fotografiska arkiv finns foton som dokumenterar ett trettiotal porträtt Backmansson utfört under fängelsetiden (och ett av akvarelloriginalen har påträffats i Finland, i Riihimäkis konstmuseum). Tack vare diplomatiska förhandlingar utväxlades han till hemlandet och anlände i augusti tillsammans med sin hustru Beryl och sönerna till Finland.

Måla för levebrödet

Familjens alla ägodelar hade blivit kvar i S:t Peterburg och vid en ålder av 57 år fick Hugo Backmansson börja på ny kula. Till en början bosatte sig familjen i Nådendal nära barndomens Åbo, för att sedan några år senare flytta till Helsingfors. I det unga självständiga Finland var överlevnadskampen hård för konstnärerna, men Backmansson ser ut att ha klarat det ekonomiska än en gång tack vare sitt sociala nätverk. De många akvarellerna utförda på bruks- eller industriorter i södra Finland vittnar om att konstnären ofta var på resande fot. Orsaken var vanligen en porträttbeställning på uppdrag av brukspatronen eller fabrikanten som önskade föreviga familjemedlemmarna eller företagens direktörer. En kuriositet i Backmanssons porträttproduktion är *Jacob von Julins porträttsamling* som utfördes på 1920- och 1930-talet. "Förbrytargalleriet" kallade Backmansson själv denna samling bestående av 100 separat inramade personstudier som han utfört i blyerts och akvarell av von Julins kompanjoner och bekanta inom industrivärlden.

På beställarhåll hade man inte glömt bort Backmanssons förflutna som bataljmålare och på 1920- och 1930-talet hände det att han fick i uppdrag att återge historiska situationer och personer med anknytning till landets

Kvartetten i Skandinaviska Föreningen i S:t Petersburg 1902, 1903. Olja på duk, 148 x 80 cm. Riihimäki konstmuseum.

Kvartetten ingick i den skandinaviska kolonin och leds här av kyrkoherden Herman Kajanus med höjd stämgauffeln mitt i kompositionen. Han var bror till dirigenten Robert Kajanus och en av nyckelfigurerna i S:t Petersburgs nordiska koloni. Längst bak skymtar konstnären själv. För att citera konstvetaren Tutta Palins träffande beskrivning: "I porträttet finns många gester som signalerar manlig samhörighet, en självsäkert instucken hand i byxfickan. En handflata som kröner maghullet, en cigarr stadigt förankrad i munnen".

självständighetshistoria. Konstnärligt sett är resultaten långt från hans bästa. Många av dessa verk tillhör i dag Krigsmuseet i Helsingfors, bl.a. porträtten av Jägarförbundets medlemmar och oljemålningen *Stockholmsmötet*, föreställande tre finländare (Herman Gummerus, Bertel Paulig och Walter Horn) som den 8 december 1914 församlats i den svenska huvudstaden för att författa ett hemligt brev till Berlin om jägarutbildningen.

Hugo Backmansson hör till de få finländska konstnärer som målade exotiska bilder under ett långt liv. Från den första resan till Nordafrika 1898 till den sista 1947 producerade han en ansevärd mängd bilder från exotiska miljöer. Han skildrade det nordafrikanska folket i sin närmiljö, i staden och på stränderna, men så gott som aldrig det folktomma landskapet. Ju äldre han blev desto oftare målade han repliker av tidigare motiv. Hugo och Beryl Backmanssons resa till Marocko 1946–47 blev deras sista. Hugo var då 86 år gammal och Beryls hälsa var skral. Resan kantades av vedermodor och dagen efter den strapatsfyllda resan hem till Finland avled Beryl. Sex år senare var det Hugos tur.

Utställningen i Amos Andersons konstmuseum bekräftade att Hugo Backmansson var en virtuos akvarellist, och att han som konstnär var mångsidig. Ryktet han fått som en mycket ojämn konstnär är orättvist, och bottnar i förekomsten av dubiösa verk som han knappast själv målat. Det finns rentav komiska exempel på hur konstverk som saknar tillstymmelsen av Backmanssons karaktär har tillskrivits honom p.g.a. det orientaliserande motivet.

Tutta Palin konstaterar i sitt bidrag till utställningspublikationen att kosmopoliten Hugo Backmansson som konstnär ”hamnade i ett kulturpolitiskt bakvatten när den ryska revolutionen tvingade honom att lämna S:t Petersburg och slå sig ned i Finland. Både den nya fennomanska kultureliten och de svenskspråkiga modernismanhängarna ställde sig avvisande till den svensksinnade målaren som hade studerat måleri vid konstakademien i S:t Petersburg”.

Noter:

¹ *Hugo Backmansson – konstnär, officer och äventyrare*, Amos Andersons konstmuseum 21 oktober 2010–10 januari 2011.

² *Hugo Backmansson – konstnär, officer och äventyrare*. Helsingfors 2010. Redaktion: Malin Bredbacka-Grahn, Synnöve Malmström, Liisa Steffa. Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland, nr. 739.

³ Marju Rönkkö, ”Bataljmålare i S:t Petersburg”, s. 93–126. *Hugo Backmansson – konstnär, officer och äventyrare*. Helsingfors 2010.

⁴ Marie-Sofie Lundström, ”Lycklig du som kan värma dig i söderns paradiset. De nordafrikanska skildringarna”, s. 127–168. *Hugo Backmansson – konstnär, officer och äventyrare*. Helsingfors 2010.

⁵ Tutta Palin, ”Män i gruppformationer. Hugo Backmansson som porträttmålare”, s. 169–212. *Hugo Backmansson – konstnär, officer och äventyrare*. Helsingfors 2010.

⁶ Ett tack till Ronny Rönnqvist som identifierat personerna och platsen.

NT-INTERVJUN

KJELL WESTÖ – BROBYGGARE MELLAN SVENSKT OCH FINSKT

Författaren Kjell Westö har en bakgrund som journalist. Efter debuten som poet för 25 år sedan har han utgivit flera mycket uppmärksammade böcker. Fyra romaner med motiv från Helsingfors utkom 1996-2009.

Henrik Wilén är kulturråd på Finlands ambassad i Stockholm. Han tillträder som generalsekreterare för Pohjola-Norden i höst.

Kjell Westö

Kjell Westö är en språklig brobyggare mellan svenskt och finskt, som skriver romaner och noveller på svenska, men merparten av journalistiken på finska. Han är en Helsingforsskildrare som gett huvudstadsborna – både svensk- och finskspråkiga, både nyinflyttade och gamla – ett nytt litterärt förhållande till sin hemstad. För sina generationskamrater har han blivit något av en symbol – en äkta ”stadikunde” (slanguttryck för Helsingforsgrabb). Han är en av de få finländska författare som under 1990- och 2000-talet blivit kända även i Sverige och övriga Norden. Han är prisbelönt och på väg att bli något av en kulturförfattare. Kjell Westö är populär i många läger, men inte alltid bekväm med de roller som tilldelas honom.

Skrivandet inledde Westö som journalist. De första texterna publicerades i *Hufvudstadsbladet* (Hbl) och i vänstertidningen *Ny Tid*. Talangen passerade inte oförmärkt och på Hbl skulle han ha haft en säker framtid, men efter några längre vikariat fick han nog. Dagsjournalistiken var inget för den unge Westö som hade andra ambitioner.

Som 25-åring (1986) debuterade han som poet med *Tango Orange* och några år senare utkom diktsamlingen *Epitaf över Mr. Nacht*. Efter det fick poesin ge vika för noveller, även om det i den andra novellsamlingen *Fallet Bruus* (1992) finns inskrivet några dikter. Sedan dess har diktaren Kjell Westö tigit.

I flera intervjuer har han sagt att det inte blir mer lyrik för hans del.

– Jag har tidigare svurit på att jag inte återgår till att skriva lyrik, men faktum är att jag skrivit sånglyrik de senaste åren och man ska aldrig säga aldrig. Och jag skrev faktiskt en dikt nyligen. På finska. Ett ode till den försvunna telefonkiosken, för en bok om 1980-talet.

Det är vilket fall som helst i egenskap av romanförfattare han skapat sig ett namn. Vill man genom skönlitteraturen lära sig förstå Finlands utveckling

från självständighetens första år till idag ska man läsa Westö. Hans grepp om stora historiska skeenden och balansgången mellan historia och fiktion bjuder på njutbar läsning.

Drakarna svävar än

Drakarna över Helsingfors (1996) blev något av en generationsroman. Det ökande välståndet i efterkrigstida Finland fram till 1980-talets kasinoekonomi och 1990-talets krasch åskådliggörs genom en finlandssvensk familj där klyftan, för att inte säga konflikten, mellan fadern och den äldsta sonen är det bärande temat. Genom familjens öden återspeglas den enorma utveckling som Finland genomlevde under andra hälften av 1900-talet. Det växande Helsingfors beskrivs insiktsfullt och föranleder många igenkännande nickar. Romanen fick genomgående god kritik, men några recensenter fäste uppmärksamhet vid språket. Slanguttrycken, finlandismerna (ord som har influerats av finskan) och de finska orden var för många, boken kan inte förstås utanför huvudstadsregionen och allra minst i Sverige, hette det.

– Jag var 33-34 år när jag skrev den och förstod inte bättre. Men det är svårt att skriva dialog på nåt slags högfinlandssvenska i en roman som handlar om Helsingfors, det är nästintill omöjligt. Dessutom måste det finnas konstnärlig frihet. Om ängslan får dominera blir slutresultatet aldrig bra. Men man ska vara medveten om att man både vinner och förlorar på varje beslut man gör, säger Westö 15 år senare.

Boken sålde bra och har dramatiserats för både teater och film.

– Idag säljer "Drakarna" fortfarande bra på finska i pocketform. Jag är genuint överraskad att romanen fick så stor genomslagskraft på finska.

Eftersom Westö är i det närmaste fullständigt tvåspråkig är det en utmaning att vara hans översättare till finska. Katriina Huttunen, som översatt alla hans böcker till finska, har i intervjuer sagt att Westö gärna framför synpunkter på översättningen och att hon ibland får påminna honom att det faktiskt är hon som har finska som modersmål...

– Jag är en typisk helsingforsare. Jag badar i mitt modersmål svenskan, men vissa saker uttrycker jag helt enkelt bättre på finska. Jag har ett stort umgänge också på finska och tycker att det är konstlat att dra upp skarpa gränser.

På finlandssvenskt håll har man gärna sett Westö som en representant för den moderna finlandssvenska litteraturen. En författare som bidrar till att stärka den finlandssvenska identiteten. Men den rollen skaver emellanåt.

– Jag vill inte att finlandssvenskheten isolerar sig från det finska Finland. Det känns bra att så många finskspråkiga läser mina böcker. Och det händer ganska ofta att folk säger till mig att de läst boken på svenska trots att de är finskspråkiga.

Samtidigt är han bekymrad över att Finland, både när det gäller språk och politik, tenderar att isolera sig.

– Det handlar inte bara om populistpartiet Sannfinländarna. Också de stora partierna har på senare år visat tendenser att vilja vända sig inåt. Nationalismen och slutenheten har ökat. Det är en olycklig utveckling.

Skraken flög ganska långt

De fyra romanerna med Helsingfors som centralt motiv är inte skrivna i kronologisk ordning och i roman nummer två, *Vådan av att vara Skrake* (2000) tar Westö ett steg tillbaka och berättar genom släggkastaren Werner Skrake – eller rättare sagt hans son Wiktor – hur republiken utvecklas till en modern stat. Berättelsen sträcker sig både bakåt och framåt i tiden, allt från inbördeskriget 1918 till OS 1952 i Helsingfors och hur drycken Coca-Cola kom till Finland. De burliska inslagen är dråpliga.

Om "Drakarna" var något av ett ungdomsverk är "Skraken" en fulländad roman, som översatts till finska, tyska, franska, norska, danska och lettiska. Ett genombrott, åtminstone i Skandinavien.

– Den fick ett gott mottagande i Norge och Danmark. I Danmark sålde jag tyvärr uselt och blev dumpad av min förläggare, men i Norge är man fortfarande intresserad av mitt författarskap.

I Sverige är Westö förhållandevis känd, men böckerna säljer inte i så stora upplagor som många tror, hävdar han själv. Sin egen långvariga, och tidvis något komplexa, relation till Sverige beskriver han ingående i Föreningen Nordens årsbok 2009, *Nöd och lust, Sverige och Finland i samtid och framtid*.

– Jag kände mig hemma i Sverige genast i samband med första besöket. Jag var 12 år och åkte med mitt handbollslag till Göteborg. Några år senare sommarjobbade jag på en bondgård i Småland där min pappa varit krigsbarn. Sverige kändes välkomnande. Hemma hade vi *Svenska Dagbladet* som min pappa fick via sitt jobb och jag läste noggrant sportsidorna och hade bra koll på svenska fotbolls- och bandyklubbar. Den kunskapen har många gånger förbryllat svenska vänner som inte kan nämna ett enda finskt lag.

Som ung vuxen komplicerades hans relation till Sverige. Det handlade om knepiga personrelationer och senare också om ogina recensioner i de stora Stockholmsdrakarna. Idag är läget annorlunda. Romanerna har tagits väl emot av recensenterna och hans kontakter till Sverige är många och han tillbringar en till två månader av året i Stockholm och Visby där han ofta lägger sista handen vid romanerna.

Finlandiapriset för "Där vi en gång gått"

Romanen *Lang* (2002) nominerades i likhet med "Skraken" till Finlandiapriset och för Nordiska rådets litteraturpris. I kortromanen ägnar sig Westö åt kulturkritik och kritik av samtiden, i synnerhet den ytlighet som dominerar massmedia. Med "Lang" nådde Westö ut till en bredare europeisk publik

eftersom boken översattes till bland annat engelska, holländska, ryska, polska och rumänska. *Helsingin Sanomats* svårflirtade kritiker Timo Hämäläinen var lyrisk och ansåg att "Lang" var exempel på inhemsk litteratur när den är som bäst samtidigt som den knyter an till en bredare europeisk diskussion.

Med sin tredje Helsingforsroman, *Där vi en gång gått* (2006), sprängde Westö sedan banken. Många anser det vara hans bästa roman och ingen var överraskad när han tilldelades Finlandiapriset 2007. I romanen är det tidiga 1900-talets Helsingfors en stad i oro och ständig växtvärk. Westö beskriver det blodiga inbördeskriget och det glada 1920-talet med elegans och precision.

Han förmedlar ögonblicksbilder och stämningar som gör läsningen till en stor njutning, samtidigt som han förmår åskådliggöra komplexa historiska skeenden genom huvudpersonernas öden. De hårda tiderna lämnar sina spår i människorna. Berättelsen är samtidigt en smärtsam påminnelse om vad inbördeskriget innebar för den unga republiken och den enskilda människan.

Fjärde romanen, *Gå inte ensam ut i natten* (2009), börjar i och med fredsslutet 1944 och följer några generationers liv i det efterkrigstida Finland. Tyngdpunkten ligger på 1960- och 1970-talen då popmusik och politik var passioner som genomsyrade allt.

– Tillsvidare har jag medvetet undvikit krigsåren i mina böcker. Dels har de beskrivits ingående i många andra författares verk och dels är det ett känsligt område. Både min farfar och min morfar stupade vid fronten.

I likhet med "Där vi en gång gått" innehåller den senaste romanen en självmedveten kvinna ur överklassen som bollar med karlarna/pojkarna. En av huvudpersonerna, Adriana, har vissa gemensamma drag med Lucie i "Där vi en gång gått".

Mest kritiska har recensenterna genom åren varit beträffande Westös kvinnliga romangestalter. För endimensionella och karikerade, hävdar somliga kritiker.

– Jag kan förstå kritiken vad gäller början av mitt författarskap. Men som alla andra konstnärer utvecklas jag under processens gång och jag godtar inte att kvinnogestalterna i de senaste romanerna skulle vara endimensionella. Jag tycker inte att jag är så grabbig som somliga påstår, inte alls.

Än är Westö inte klar med sitt Helsingfors. Våren har han ägnat åt att sammanställa en samlingsvolym av essäer, kolumner och andra tidningstexter skrivna under ett kvartssekel, 1986-2011. Sammanlagt är det 70 texter av vilka merparten ursprungligen skrevs på finska. Westö har själv tolkat de finska texterna till svenska. Boken utkommer i höst, lämpligt till hans 50-årsdag.

– Jag är glad att Bonniers ger ut en liten upplaga av boken på svenska. I övrigt har jag varit sysselsatt med att skriva texter till en etnomusikgrupp som kontaktade mig. Det handlar om invandraröden under olika epoker i

Helsingfors. Det är en blandning av musik och teater och föreställningen uppfördes i mars och skall ges på nytt på Helsingfors festspel i augusti. Dessutom har jag skrivit texter till en bok med Sari Poijärvis fotografier från 1980-talet. Jag trodde först att det var ett projekt som jag raskt skulle ta mig igenom, men Saris bilder var så personliga att de krävde matchande texter, och därmed var jag fast. Det har varit ett utmanande projekt eftersom jag upplever att jag misslyckats med att beskriva 1980-talet i mina romaner. Det är ett svårfångat årtionde. Men den här gången har jag misslyckats lite mindre, säger Westö.

Och så har han en ny roman på gång. Den handlar om åren 1937-39 och är förankrad i Helsingfors.

– Sen hoppas jag vara färdig med Helsingfors.

En lirare på plan och scen

Två bilder av Kjell Westö ur verkliga livet har etsat sig fast på näthinnan.

Scen 1: Det är en sval junikväll på Blåbärslandet (eller Blåbis som det heter på helsingforsiska). På den dammiga grusplanen spelas korpfboll och i Hbl:s firlag löper en författare ensam på topp och vill ha bollar. Det är lite si och så med de medelålders spelarnas kondition och den ojämna och hårda planen ställer krav på det tekniska kunnandet, som aldrig varit vad spelarna inbillat sig eller hoppats på. En och annan av dem lider av en obesvarad kärlek till fotbollen, men det viktigaste är att spela. Mot slutet av matchen får högerbacken iväg en luftpastej som glider över motståndarnas försvar, bollen tas ner av den ensamma forwarden som rundar målvakten och sätter in segermålet. Han har löpt på många bollar, skakat på huvudet och undrat om det faktiskt var värt att komma. Men målet ändrar allt. Kjell Westö är glad. Fotboll är skoj, även på en hård grusplan.

Scen 2: Legendariska rockklubben Tavastia en sen oktoberkväll. Helsingfors bokmässa invigs med fest för folk i branschen. På scen står ett band bestående av kändisar som brukar spela ihop vid speciella tillfällen. Solisten är en talkshow-värd som är van att handskas med mikrofoner. Snacket mellan låtarna lockar fram spridda skratt. Det svänger och folk trivs. Gitarristen håller en stram min genom hela spelningen ("för att inte blanda bort mig", säger han efteråt), men det är uppenbart att han har koll på läget. Kjell Westö njuter. Rock är en väsentlig del av livet.

Bildernas gemensamma nämnare är att Westö är en lirare. Att skriva tjocka romaner och beskriva historiska skeenden genom enskilda individer och familjer är självfallet inget lyxlir, utan kräver förutom ett oändligt filande på formuleringar även efterforskning och hårt slit på mittfältet (eller rättare sagt i arkivet). Och när boken är utgiven får man räkna med en och annan glid-tackling. Men slutresultat vittnar om god blick för spelet och ett gehör utöver det vanliga.

Henrik Wilén

Bibliografi:

- Tango orange* (1986)
- Epitaf över Mr. Nacht* (1988)
- Avig-Bön* (1989) (under pseudonymen Anders Hed)
- Utslag och andra noveller* (1989)
- Fallet Bruus* (1992)
- Drakarna över Helsingfors* (1996)
- Metropol* (1998) (tillsammans med Kristoffer Albrecht)
- Vädan av att vara Skrake* (2000)
- Lang* (2002)
- Lugna favoriter* (2004)
- Där vi en gång gått* (2006)
- Gå inte ensam ut i natten* (2009)

FÖR EGEN RÄKNING

DET GRÖNA NORDEN.

FINLANDS ORDFÖRANDESKAP I NMR 2011

De nordiska länderna har nära band, vare sig man närmar sig frågan med utgångsläge i historien, kulturen, värderingar eller samhällsstruktur.

Bo Lindroos är sekretariatschef i utrikesministeriet i Finland och medlem av Nordiska samarbetskommittén.

Bo Lindroos

Nordisk nytta

Finland är ordförande för Nordiska ministerrådet 2011 och vi skall försöka leva upp till kravet av nordisk nytta. Vi bör dock inte ta samarbetet för givet, och inte heller skall man nöja sig med tron att det nordiska samarbetet har ett egenvärde som är nog för att motivera dess existens. Vi måste våga kräva mera. I en allt mer global verklighet kan vi på många områden skapa mervärde genom att samarbeta och vi måste jobba för att göra samarbetet så ändamålsenligt som möjligt. Och det är just detta, nordisk nytta, som vi bör sträva efter och inrikta våra gemensamma insatser därefter. Man har hört argumenten att det nordiska samarbetet har minskat i betydelse i globaliseringens virvelvindar, allt djupare EU-integration och andra internationella processer som kräver att flexibla och ofta varierande allianser tar över. Tvärtom, säger jag. Allt intensivare gränsöverskridande växelverkan inklusive EU:s utveckling ökar behovet och betydelsen av ett starkt regionalt nordiskt samarbete i strävan att värna om våra gemensamma värden och för att föra framåt våra ofta likartade nordiska intressen, vår syn på öppenhet och demokrati samt ett pragmatiskt och jordnära arbetssätt.

Klimatförändringen

"Det gröna Norden – klimatsmart aktör" är titeln på vårt ordförandeprogram. Ett område där nordiskt mervärde ter sig mer eller mindre självklart är hanteringen av klimatförändringen. Norden har spetskompetens inom klimätvänliga lösningar samt den politiska viljan att driva frågan framåt på alla nivåer, från lokala lösningar till internationella fora, och vi vill fortsätta utveckla och profilera Norden som en pådrivare inom klimatområdet. Genom att agera tillsammans skapar vi en kritisk massa för att vara vägvisare, även internationellt, vilket i sin tur är ytterst viktigt med tanke på klimatproblematikens globala omfång. Därtill erbjuder främjandet av vår klimatkompetens en ny

grundpelare för det nordiska näringslivet och konkurrenskraften. Som ett led i att framhäva klimattemat under vårt ordförandeskap kommer vi att arrangera på hösten 2011, tillsammans med Aalto universitetet, en stor klimatfestival i Helsingfors-regionen där inbjudna nordiska högskolestuderanden tillsammans skall dryfta klimatförändringens utmaningar och innovativa svar.

Globaliseringsinitiativen

Det konkreta klimatarbetet förs framåt även i form av de så kallade ”globaliseringsinitiativen”, som startades under det förra finska ordförandeskapet 2007. Globaliseringsarbetet bygger på uppfattningen att i en allt hårdare internationell konkurrens är de nordiska länderna var för sig rätt så små aktörer för att hålla sig i spetsen av den globala utvecklingen; en gemensam respons kan skapa de nödvändiga kritiska volymerna samtidigt som de lockar de nödvändiga resurserna, både mänskliga och ekonomiska. Genom att samarbeta vill vi stärka våra förutsättningar att bli ett ledande kunskaps- och innovationsområde med dynamiskt grön näringsverksamhet. Våra globaliseringsinitiativ, totalt 20 stycken sedan 2007, har fokuserat på satsningar inom klimat-, miljö- och energikunnande, forskning och utveckling och innovationsfrämjande samt förutsättningarna för grön näringsverksamhet. Som exempel på initiativ med tydlig klimatkoppling kan nämnas: det nordiska toppforskningsinitiativet som i sin första fas i synnerhet har fokuserat på klimat och energi – det rör sig om genom alla tider den största gemensamma nordiska forskningsinsatsen, total budget 405 MDKK; initiativet att främja klimativänligt byggande och lågenergilösningar och den nordiska ad hoc-gruppen för klimatförhandlingar (NOAK, grundad 2008) som har fortsatt att föra fram vårt budskap i internationella sammanhang i synnerhet i FN-förhandlingarna.

Barn och unga

Ett annat fokusområde för det finska ordförandeskapet är barn och unga. Ungdomens engagemang och deltagande är utan tvivel en ödesfråga för ett fortsatt aktivt nordiskt samarbete och vi vill bidra till en levande nordisk identitet bland de unga. Ungdomarnas språkförståelse, och detta i synnerhet i Finland, är en annan viktig ingrediens med tanke på framtiden. De nordiska språken hör till grundpelaren för samarbetet och känslan av samhörighet. Samtidigt utvidgar breda kunskaper i språk och kultur horisonten för vidare förståelse och inläring, även utanför Norden. Goda exempel är de nordiska utbytes- och mobilitetsprogrammen Nordplus och Nordjobb samt även det nya Nordic Master Programmet. Därtill följer vi upp den språkkampanj som började förra året med att i Finland genomföra inom ramen för ”Svenska NU” ytterligare aktiviteter som fokuserar på behovet av att lära sig förstå de

skandinaviska språken. Programmet har engagerat ca 150 skolor runt om i det finska Finland och bygger på tanken att svenska kan vara både roligt och inspirerande. Därtill tar vi upp språkfrågan i sekretariatets egen informations-turné till finsktalande orter.

Gränshinder

Gränshindersamarbetet har under de senaste åren effektiviserats betydligt. En viktig faktor har varit skapandet av det så kallade Gränshinderforumet, som under ledning av minister Ole Norrback fortsätter att identifiera befintliga hinder, att ge lösningsförslag och att vifta med flaggan när vi riskerar att skapa nya hinder. Öppenhet, människornas valfrihet och den fria rörligheten hör till grundpelarna för den nordiska gemenskapen. Det skall vara enkelt att bo, arbeta och studera över riksgrensarna. För individen är det i grunden en fråga om valfrihet och lika rättigheter och tiotusentals nordiska medborgare drar direkt nytta av denna ”gränslöshet” dagligen. Samtidigt är det lika motiverat att motverka gränshinder ur en samhällsekonomisk synvinkel. Norden som en gränslös hemmamarknad för våra företag och sund gränsoverskridande affärsverksamhet gagnar våra ekonomier inte enbart lokalt utan även på den nationella nivån. Ett gränslöst Norden främjar den nordiska livs- och konkurrenskraften. Under vårt ordförandeskap skall vissa identifierade gränshinder behandlas i alla relevanta ministerrådskonstellationer och ämbetsmannakommittéer. Vi kommer att noga följa denna praxis som har gett problematiken mera politisk tyngd och synlighet. I slutändan är det frågan om vår kollektiva politiska vilja.

Nordens närområden

Norden är inte isolerat från omvärlden. Finland vill betona vikten av ett aktivt förhållande till närområdena. Detta syftar i synnerhet på Östersjöregionen och de arktiska områdena. De baltiska länderna är våra nära samarbetspartners som redan har inkluderats i vissa officiella samarbetsstrukturer (t.ex. Nordplus). Ett konstruktivt samarbete med Nordvästryssland är ytterst viktigt t.ex. med tanke på demokrati, sociala frågor, miljö och ekonomi. Därtill är ministerrådet en betydande och pålitlig – inte minst angående finansiella resurser – partner åt andra regionala organisationer, t.ex. Östersjöstaternas råd, Arktiska rådet och Barents euroarktiska råd. Riktlinjerna för ett nytt djupare samarbete med grannarna i väst, närmast Kanada, kommer att godkännas under det finska ordförandeskapsåret.

Kultursamarbetet

Ett mera utåtriktat perspektiv präglar även det traditionellt starka och omfattande kultursamarbetet, som även det påverkas av de nya utmaningarna som globaliseringen medför. Kraften av den kreativa sektorn har dock alltid hittat nya uttrycksformer och gått i spetsen av förnyelse, vilket utan tvekan kommer att vara fallet även framöver. Som några exempel på den nordiska kultursektorns nya orientering kan nämnas bokmässan i Paris i mars 2011 där den nordiska litteraturen hade hedersstatus och programmet för internationellt främjande och profilering av Ny nordisk mat-programmet även det vid matmässan Sirha i Lyon.

I en artikel som denna är det omöjligt att berätta om allt det goda vi gör i det nordiska samarbetet. Vill du veta mera så gå in på våra hemsidor Norden2011. Dem finner du enkelt på utrikesministeriets hemsida genom att klicka på banern till höger. Vi är även som första ordförandeskap i utrikesministeriet på Facebook. Där lyfter vi fram kommande evenemang som du kanske skulle vara intresserad av att delta i.

Bo Lindroos

KRÖNIKA OM NORDISKT SAMARBETE

SLÅ VAKT OM DEN FRIA RÖRLIGHETEN I NORDEN

Hade Rolf Edberg (S) trots allt fel? Frågan motiveras av att politiker med ansvar nyligen presenterat förslag om skärpt personkontroll vid nationsgränser i Norden och Europa. Detta står synbarligen i strid med vad Rolf Edberg pläderade för i såväl nordiska som europeiska sammanhang.

Edbergs bok *Öppna grindarna*, med kapitelrubriker som "Släpp handväskan fri!", utgavs för nu sex årtionden sedan och är en klassiker bland nordister. Den bidrog till en diskussion som banade vägen för ett fördjupat nordiskt samarbete, nordisk passunion och en rad beslut som främjar personers fria rörlighet över gränserna. Miljoner nordbor står i tacksamhetsskuld till de politiker som i Norden, och senare i Europa, ökat förutsättningarna för smidiga resor för arbete, studier eller fritid över gränserna.

När förslag nu läggs om att öka personkontrollen, såsom skett i Danmark där företrädare för partier med en majoritet i Folketinget gjort detta, så anges kamp mot brottslighet som motiv. Detta är ingen ny motivering för kontroll av resande över nationsgränser utan tvärtom ett motiv som funnits allt sedan gränskontroller infördes. Och det var i högsta grad ett motiv för dem som bekämpade införande av nordisk passfrihet – som ju är åtskilliga årtionden äldre än den europeiska Schengen-överenskommelsen.

Dåvarande svenske inrikesministern Gunnar Hedlund (Bf) berättade för mig att så gott som alla myndigheter i Sverige som var inblandade i gränskontrollen i sina remissyttranden avstyrkte nordisk passfrihet. Det skulle leda till ökad brottslighet, menade man. De fick stöd av åtskilliga tidningar som exempelvis kunde skriva att nordisk passfrihet skulle leda till en "nordisk brottsunion". Hedlund berättar att han tillsammans med en av tidens ledande ämbetsmän, Torsten Nothin, med egna ögon granskade hur inresekontrollen i dåtidens 1950-tal skedde, efter en promenad från ministeriet till Finlandsbåtarnas anlösningsplats vid Skeppsbron. Därefter, sa Gunnar Hedlund, gick vi till regeringskansliet och skrev under regeringens förslag om att tillstyrka den nordiska passunionen.

Den fria rörligheten över nationsgränserna har aldrig varit obetingad. Självklart ska brott bekämpas också vid gränserna. Så är och har alltid varit tillåtet när misstanke föreligger. I skrivande stund är det oklart om de nu aktuella danska initiativen ryms inom ramen för vad mellanstatliga avtal godkänner eller om utformningen blir sådan att den kan komma att strida mot nordiska och europeiska avtal. Det avgör de danska lagstiftarna och tillämparna av rättsordningen. Om det finns grund för att hävda avtalsbrott lär

det få internationella återverkningar. Det visas av redan gjorda uttalanden från företrädare i såväl EU som Nordiska rådet.

Att det danska initiativet syftande till brottsbekämpning genom skärpt tillsyn över trafiken över gränserna till Sverige och Tyskland, väcker sådan uppståndelse kan troligtvis delvis förklaras med att det kommer i en tid när fri rörlighet över gränserna ifrågasätts. Det är ju till och med så att franska och italienska ledares överenskommelser syftande till att möjliggöra skärpt gränskontroll mellan EU-länder, i kölvattnet av den nordafrikanska frigörelseprocessen, har fått större uppmärksamhet än hundratals drunkningsdöda i farvatten mellan EU och de stater där människor tagit kamp för att nå frihet.

Sannolikt behöver de som är övertygade om den fria rörlighetens positiva betydelse göra mera för att påvisa effektiviteten i det existerande samarbetet mellan brottsbekämpande myndigheter i skilda stater – och ta initiativ för att ytterligare öka denna effektivitet.

Att grov, gränsöverskridande brottslighet bäst bekämpas genom att berörda myndigheter samarbetar om att utbyta underrättelser och samverka vid spaning och utredningar är oomtvistligt. Just mellan Danmark och Sverige finns ett aktuellt exempel på detta i form av den pågående rättsprocessen mot ett antal personer med bas i Sverige som misstänks för planering av terrorbrott mot danska Jyllands-Posten. Att det är underrättelsesamarbete som är det centrala i fall som detta är uppenbart.

Motsvarande torde gälla beträffande all organiserad brottslighet med räckvidd över nationsgränserna, exempelvis narkotikabrott och trafficking för att nu inte tala om brott som spridande av barnpornografi via Internet. Om samarbetet mellan rättsvårdande myndigheter i olika stater fungerar väl blir gränskontroller mellan staterna inte effektivare än vad gränskontroller mellan kommuner skulle vara.

Samarbetet mellan de rättsvårdande myndigheterna kan mycket väl kombineras med kontroller vid gränspassager. Tullmyndigheter har enligt regelverket möjlighet att göra stickprovskontroller, liksom självklart rätt att ingripa när misstanke om brottslighet föreligger. Enligt uppgift är brofästet på den svenska sidan av Öresundsförbindelsen den plats i Europa där flest knarkbeslag görs. Om de danska åtgärder som nu aviserats får en utformning som inte är mera ingripande mot trafiken än de svenska åtgärderna, och håller sig till vad som är tillåtet enligt avtalen, finns ingen anledning till kritik.

Det finns ju ytterligare ett viktigt skäl, det viktigaste skälet, till att förslag om ökad personkontroll vid gränserna får stor uppmärksamhet. Huvudorsaken, enligt min bedömning, är att en bred opinion högt värdesätter de fria möjligheterna över statsgränserna. Initiativ till personkontroll vid gränserna upplever flera som hot snarare än som löfte, tror jag.

Det är inte minst de ökade dagliga resorna över Öresund som är en viktig förklaring till dynamiken i denna region. Jag tror inte att vi behöver vara rädd för politiska åtgärder som påtagligt försvårar rörelsefriheten i Öresund. Skulle sådana initiativ tas bedömer jag att de ansvariga får uppleva väsentligt större politiska förluster än vinster.

Det finns skäl att uppmärksamma politiska initiativ som syftar till att stärka samarbetet istället för att försvaga det, som vill öka rörligheten över gränserna istället för att skapa hinder för den.

– För oss är det av central betydelse att vi upprätthåller den fria rörligheten i Norden även inom migrationspolitiken. Det är just den fria rörligheten som är en av de viktiga anledningarna till att vi behöver samarbeta om migrationspolitik i Norden, sa exempelvis Ville Niinistö (Gröna), som är riksdagsledamot i Finland, efter ett möte mellan ledamöter i Nordiska rådet och den svenske migrationsministern Tobias Billström (M).

Den senare uttalade att han ansåg att skillnaderna mellan de nordiska länderna är allt för stora när det gäller migrationsfrågor för att en gemensam nordisk migrationspolitik ska kunna komma till stånd.

Skillnader är intressanta – givet att man analyserar orsakerna till att de finns och givet att man kan få till stånd diskussioner där man lyhört vill lära av varandra. Sådana utbyten är en god tradition i Norden.

Demografien i Europa talar för att framgång för en migrationspolitik som underlättar rörligheten över statsgränserna kommer att ha stor betydelse för vilka stater som har framgång också när det gäller ekonomisk utveckling och välfärdsutveckling. Maria Stenberg, svensk riksdagsledamot (S) och medlem i Nordiska rådets medborgar- och konsumentutskott är en av dem som hävdar detta:

– Migration är positivt och till nytta för våra samhällen. Demografiska förändringar och arbetsmarknadens behov i de nordiska länderna gör att vi behöver invandring, sa Stenberg då hon talade på Baltiska församlingens säkerhetsseminarium.

En tillbakagång till tiden innan Rolf Edberg skrev sin bok "Öppna grändarna" är alls inte möjlig. Öppna gränser är idag grundval för oerhört många flera människors välfärd. De finmaskiga nätverken mellan människor över nationsgränserna är också grundval för att hävda fred mellan stater och folk. Därför är det viktigt att hävda såväl rörligheten över gränserna för individer som samarbete mellan staternas myndigheter i syfte att trygga rättsordningen.

Många fakta talar för att utbyte över gränserna är en viktig förklaring till Nordens relativa välmåga.

Var rädd om den!

Anders Ljunggren

BOKESSÄ

TRE MYCKET OLIKA BÖCKER OM OLOF PALME

En personlig tillbakablick

Olof Palme mördades för mer än 25 år sedan. Ildådet skedde på öppen gata en vintrig, sen fredagskväll i hörnet av Sveavägen och Tunnelgatan i Stockholm. När jag kom till mordplatsen på lördagsförmiddagen tillsammans med mina två döttrar för att delta i sorgemanifestationen över Sveriges döde statsminister hade blomsterberget redan antagit enorma proportioner. Det kändes som en mardröm att landets statsminister blivit skjuten. Efter att ha ätit lunch med döttrarna begav jag mig till Riksdagshuset för att träffa min chef Karin Söder som var den nordiska mittengruppens ordförande och centerledare sedan Thorbjörn Fälldin lämnat partiledarsysslan. På gården i Ramvik hemma hos f.d. statsministern Thorbjörn Fälldin vajade flaggan på halv stång precis som skedde runt om i hela landet. På ett fotografi som togs i skymningen denna sorgelördag ses Thorbjörn Fälldin hala flaggan.

Karin Söder hade, visade det sig, försetts med livvakt i likhet med de andra partiledarna. Stämningen i Riksdagshuset var tryckt. Jag samtalade med Karin Söder en stund innan jag gick till mitt tjänsterum på centerkansliet för att samla ihop mina papper inför Nordiska rådets stundande 34:e session i Köpenhamn. I den skulle Olof Palme ha deltagit.

När Nordiska rådets medlemmar samlades i Köpenhamn måndagen den 3 mars 1986 var ingenting sig likt. På den plats i folketingssalen där den svenske statsministern skulle ha suttit låg en stor blomsterbukett. Bakom den tomma platsen stod Danmarks dåvarande statsminister Poul Schlüter. När råds-sessionen öppnades höll den avgående rådspräsidenten islänningen Páll Pétursson den inledande parentationen. Han sade:

Vi i Nordisk Råd har mistet en arbejdskamrat, en ven og en leder. Nordisk Råd deler Palmefamiliens, den svenske regerings og det svenske folks sorg. Olof Palme forenede i sin person en mængde egenskaber, som vi alle sætter pris på. Han kombinerede en følsomhed og et engagement med en skarp evne til analyse og en omfattende viden. Disse egenskaber kom også arbejdet i Nordisk Råd til gode i rigt mål. I mere end 20 år deltog han aktivt og konstruktivt i arbejdet i rådet. Han var regeringsrepræsentant i 14 år, han var formand for den svenske delegation i årene 1976-81, og 1979 var han valgt til rådets præsident.

--- Når jeg tænker tilbage på vort samarbejde med ham i Nordisk Råd, kan jeg se mange billeder for mit indre øje. Jeg ser billedet af den lyttende Palme, som med opmærksomhed følger en debat for at lære nyt eller for at forberede et rammende svar: jag ser billedet af den engagerede og idealistiske mand med

ørneblippet på talerstolen, og jeg ser den gode arbejdskammerat, som i en stilfærdig samtale både lytter, spørger, argumenterer og giver gode råd.

Därefter hölls tal av de nordiska grannländernas statsministrar i tur och ordning – Poul Schlüter, Kalevi Sorsa, Steingrímur Hermansson och Kåre Willoch – samt av den tillträdande rådspresidenten Anker Jørgensen. Så följde en tyst minut.

Karin Söder som var ordförande i den svenska rådsdelegationen återkom i sitt tal på måndagseftermiddagen till Olof Palmes insatser för det nordiska samarbetet:

--- Olof Palme, fick omedelbart efter sitt tillträde som chef för Sveriges regering ta itu med förhandlingarna om ett utvidgat nordiskt ekonomiskt samarbete; Nordek med andra ord. Olof Palme insåg snabbt att tiden för att nå fram till en nordisk överenskommelse var kort. Det hölls många och intensiva möten de nordiska statsministrarna emellan hösten 1969. Fyrväpplingen Hilmar Baunsgaard, Mauno Koivisto, Per Borten och Olof Palme gjorde sitt bästa för att skynda på Nordek-förhandlingarna. När det plötsligt slog tvärstopp i december 1969 lämnade Olof Palme ingen möda osparad för att återuppliva förhandlingarna om en nordisk tullunion.

--- Sedan visade det sig att Nordek-traktaten i alla fall inte kunde undertecknas. Olof Palme hade lidit ett av sina första politiska nederlag. Det skedde på den nordiska samarbetsarenan. Med den kämpaglöd som kännetecknade Olof Palme gav han inte tappt. Det togs nya friska samarbetstag. Olof Palme uttalade sig för utarbetandet av ett nordiskt handlingsprogram omfattande ett par tre huvudområden redan vid rådssessionen i Helsingfors 1972.

Jag hade möjlighet att följa Olof Palmes nordiska insatser på rätt nära håll eftersom jag var sekreterare i Nordiska rådets social- och miljöutskott under en tioårsperiod. Palme tvekade inte, när hans parti hamnade i opposition efter valnederlaget 1976, att åta sig uppgiften som svensk ledamot av Nordiska rådets femhövdade presidium. Han avlöste centerpartisten Johannes Antonsson som svensk ledamot av rådspresidiet och som svensk delegationsordförande. Antonsson blev för sin del nordisk samarbetsminister i Thorbjörn Fälldins första trepartiregering. Det var en väntad utnämning.

Olof Palme deltog i ett stort antal möten under sin femårsperiod i rådets styrelse dvs. presidiet. Det tillhörde högtidsstunderna att som ung nordisk tjänsteman få sitta vid väggen och lyssna när Olof Palme och Trygve Bratteli diskuterade övergripande nordiska samarbetsfrågor i presidiet.

Jag samtalade med Olof Palme om Nordek-förhandlingarna under en dryg timme på hans tjänsterum i Riksdagshuset vid Sergels torg i mitten av november 1977. Han var vid den tidpunkten oppositionsledare och medlem av Nordiska rådets presidium. Olof Palme hade de förlista förhandlingarna om nordiskt ekonomiskt samarbete i gott minne. Han påpekade att visserligen hade helhetsplanen Nordek gått i stå, men själva ”inkrämet” – institutionerna,

investeringsbanken och stödfonderna – hade förverkligats. Hans med kulspetspenna införda rättelser i min intervjuutskrift är dock inte helt lätta att tyda.

Det är svårt att hävda något annat än att Olof Palme utträttade ett gediget dagsverke både som parlamentarisk medlem av Nordiska rådet och som statsminister. En av mina huvudinvändningar mot historieprofessorn Kjell Östbergs andra del av Palme-biografin (anmäld i NT 2/09) var att han nästan helt och hållet bortsåg från Olof Palmes nordiska kontakter. Som nybliven statsminister ägnade Palme under sitt första halvår mycket tid och energi åt Nordek-projektet. Blott en handfull nordiska politiker omnämns i Kjell Östbergs två böcker (del I anmäld i NT 2/08) om Palme, vilket ger intryck av att Olof Palme befann sig i ett nordiskt tomrum. Så var det givetvis inte.

Berggrens breda biografi

Författaren Per Olov Enquist räknade i sin recension i *Dagens Nyheter* av *Henrik Berggrens* i höstas utkomna biografi *Underbara dagar framför oss* till 23 böcker om Olof Palme. Tillsammans med de böcker som utkommit sedan dess borde antalet bli runt 25. Palmes gamle vän och trätobroder Bertil Östergren var först på plan med en omdiskuterad bok 1984. Sedan dröjde det fem år innan Björn Elmbrant utgav "Palme". Tio år efter mordet kom det ut en handfull böcker om Olof Palme. Regeringskollegorna Ingvar Carlsson och Thage G. Peterson ägnar förstås stort utrymme i sina memoarer åt sin framtidne chef.

Olof Palme förde inte dagbok. Tage Erlanders reflexioner om stort och smått i politiken och privatlivet kan man däremot följa dag för dag i den av sonen Sven utgivna boksviten. Elva delar har det hittills blivit, och man har hunnit fram till 1960. Däremot finns det massor av brev, tal, promemorior och artiklar bevarade i Palme-arkiven.

Henrik Berggren är disputerad historiker. Han har varit kultur- och ledarskribent på *Dagens Nyheter*. Idén till Palme-biografin fick han en sen kväll i slutet av februari 2006 när han skulle skriva en ledare inför 20-årsdagen av statsministermordet. Berggren beställde fram tidningsklippen om Olof Palme från tidningsarkivet. Under läsningen av dem växte tanken på att skriva en biografi om Palme fram. Att så skedde får man vara tacksam för. Berggrens Palme-bok är nämligen något av ett mästerverk.

Berggren ägnar ett stort utrymme i sin bok åt Olof Palmes familjeförhållanden och uppväxt. Den blivande statsministern bodde på Östermalmsgatan 36 i centrala Stockholm i en jättelik våning. Palme-familjens umgänge genom åren var omfattande. Borgerliga toppolitiker som Ernst Trygger och Gösta Bagge kom och gick. Litterära storheter som Selma Lagerlöf och Verner von Heidenstam tillhörde också de besökandes krets. På familjegodset Ånga strax

utanför Nyköping tillbringade Olof Palme mycket tid under sin uppväxt. Även släktgården i lettiska Skangal besöktes.

Olof Palme blev tidigt faderlös. Fadern dog 1934 när sonen bara var sju år. Berggren noterar att Olof Palme växte upp i en värld dominerad av kvinnor. Olof Palme var sjuklig under sin barndom. Han tenderade därför att bli överbeskyddad. Vid tio års ålder blev han elev vid Sigtuna humanistiska läroverk som var en privatskola. Rumskamraten hette Bertil Hökby, med tiden chef för Nordiska rådets svenska kansli. Idrotten kom att spela en stor roll i Olof Palmes liv. Att förlora var något som han hatade. Det fick vännen och filmgurun Harry Schein erfara under deras tennismatcher långt uppe i åren.

Studier vid Kenyon College i USA följde efter privatskoleåren i Sigtuna. 1948 avlade Olof Palme BA-examen. Från sin amerikanska horisont skrev han en omtalad anmälan i Svenska Dagbladet av Norman Mailers uppmärksammade bok "De nakna och de döda". På samma tidning hade Palme för övrigt varit semestervikarie. Intresset för studentpolitik vaknade. Palme blev småningom ordförande i Sveriges Förenade Studentkårer (SFS). Han räddade en ung tjeckisk kvinna undan det kommunistiska förtrycket genom att ingå sken-äktenskap med henne. Gift på riktigt blev han 1956 med Lisbet Beck-Friis. Då hade han arbetat i Kanslihuset några år som sekreterare till statsminister Erlander. Medlem i Socialdemokraterna blev han i början av 1950-talet. Den exakta tidpunkten råder det delade meningar om.

Omdömena om Olof Palme har gått vitt isär. Av Svenska Dagbladets fruktade skribent Gunnar Unger fick han amper kritik för att han trots sin överklassbakgrund valt att bli socialdemokrat. Palme bemötte kritiken med att säga att det är viktigare att veta vart man är på väg än att diskutera varifrån man kommer. Ett medialt genombrott fick han i TV-programmet Nya Kammaren där han framträdde tillsammans med blivande politiska stjärnor som Thorbjörn Fälldin (C), Gunnar Helén (Fp) och C-H Hermansson (Vpk).

Intresset för studentpolitik avspeglade sig i uppdraget som ordförande i en statlig utredning med uppgift att konstruera ett nytt studiesocialt system. I samma utredning satt statsvetaren Olof Ruin, den blivande ordföranden i TCO Lennart Bodström och Bertil Östergren (som representerade akademikerorganisationen SACO). Det system med indexuppräknade lån som blev resultatet av denna utrednings vedermödor konstruerades av nationalekonomen Ingemar Ståhl.

1963 var det dags för Palme att träda in i Tage Erlanders regering. Han blev konsultativt statsråd. Liksom i samband med utnämningen till byråchef tidigare blev det debatt om upphöjelsen till regeringsledamot. Det ifrågasattes om han förvaltat civil beställning vilket grundlagen då föreskrev. Departementschef blev han två år senare då kommunikationsfrågorna anförtroddes honom. Övergången till högertrafik 1967 fick han sköta.

Palme deltog inte bara i den politiska debatten utan kunde också ge sig in i diskussioner om litteratur. Han försvarade i ett uppmärksammat dagstidningsinlägg den finländske författaren Hannu Salama som stod under åtal för hädelse för sin roman "Midsommardansen".

För Tage Erlander blev Olof Palme snart omistlig. Erlander uppdrog åt Palme att politiskt desarmera frågor som hotade att splittra det socialdemokratiska partiet. En sådan fråga var om Sverige skulle ha ett eget atomvapen.

Efter två år som kommunikationsminister blev Olof Palme utbildningsminister. När vänsterstudenter ockuperade kårhuset på Holländargatan i centrala Stockholm i maj 1968 ryckte han ut och försökte förgäves tala upprorsmakarna till rätta. Universitetsreformen UKAS som gällde fasta studiegångar var en av de utlösande faktorerna bakom studentrevolten. På Statsvetenskapliga institutionen vid Stockholms universitet, där jag var administrativ assistent, hängde hotet om ockupation av undervisningslokaler över oss under vårterminen 1968 sedan vänsterradikala studenter protesterat mot att kurslitteraturen var för USA-dominerad. Men det blev kårhuset i stället.

Efter segervalet 1968, då Socialdemokraterna fick över 50 procent av rösterna, kunde Tage Erlander i lugn och ro avgå. Striden, som inte blev någon strid, stod mellan Palme och Sträng. Den förre ung och radikal akademiker, den senare politiskt erfaren och med gedigen arbetarbakgrund. Sedan Sträng av sagt sig kandidaturen kunde Olof Palme enhälligt väljas till partiordförande av de 309 manliga och 41 kvinnliga kongressombuden. "Lyssna på rörelsen" var det råd som den avgående Tage Erlander gav honom. Det blev bevingade ord. Berggren sammanfattar elegant skillnaden mellan Erlander och Palme. Erlander valde förändring för att kunna behålla makten medan Palme valde makten för att åstadkomma förändring.

In i Palmes första regering trädde en duo som skulle låta tala om sig. Det var Ingvar Carlsson och Carl Lidbom. Malisen ville dock påstå att Olof Palme var statsminister i Gunnar Strängs regering. Sträng hade varit finansminister sedan 1955 och skulle komma att bli kvar ytterligare sju år på denna post till det borgerliga maktövertagandet 1976.

Efter valet 1973 blev mandatställningen helt jämn i riksdagen. De tre borgerliga partierna förfogade över 175 röster. Samma antal hade Socialdemokraterna och Vänsterpartiet-Kommunisterna. Nu måste Olof Palme visa att han inte bara kunde hålla lysande politiska tal utan också kunde samarbeta. Över den politiska blockgränsen snickrade han ihop en första ekonomisk överenskommelse – Haga I – med Folkpartiets ledare Gunnar Helén. Längre fram under mandatperioden blev det dags för en ny blocköverskridande ekonomisk upprörelse som kallades Haga II. Nu var även Centerpartiet med på vagnen. Att Olof Palme var en resultatpolitiker påminner Henrik Berggren om.

Valet 1976 förlorade Olof Palme. Centerns Thorbjörn Fälldin blev landets första borgerliga statsminister sedan 1936. Rollen som oppositionsledare passade inte alls Olof Palme. Han ägnade därför mycken tid och kraft åt internationella uppdrag. Bland annat försökte han medla mellan de krigförande länderna Iran och Irak på FN:s uppdrag. Omstridd inom det egna partiet blev han genom att släppa fram Ola Ullsten som ledare för en smal folkpartiministär sedan kärnkraftsfrågan sprängt den borgerliga trepartiregeringen på hösten 1978. I kulisserna stod fd kommunministern Hans Gustafsson beredd.

Efter sex års vandring i den politiska öknen blev Palme 1982 åter statsminister. Nu kunde han för första gången bilda regering på egna villkor. Självskrivnen som finansminister var Kjell-Olof Feldt som varit handelsminister före regeringsskiftet 1976. Feldt klippte till med en jättedevalvering för att få fart på den svenska ekonomin. Kronan skrevs ned med 16 procent till våra nordiska grannländers förtvivlan. Inte minst Norges konservative statsminister Kåre Willoch var starkt kritisk mot denna, som han ansåg, orättvisa konkurrensdevalvering.

Överraskande var att TCO-ordföranden Lennart Bodström blev ny utrikesminister. Det var ett personval som Palme nog ångrade. Ubåtsdiskussionen hettade till i början av 1985 och ledde till yrkande om misstroendeförklaring i riksdagen mot Bodström som dock inte samlade majoritet. Efter valet 1985 satt Socialdemokraterna kvar i regeringsställning. Då blev Lennart Bodström utbildningsminister, vilket han var mer lämpad för. Partiveteranen Sten Andersson fick lämna Socialdepartementet och flytta in under kristallkronorna vid Gustav Adolfs torg.

Efter valet 1985 var Olof Palme trött och sliten. Oppositionen mot honom tilltog inom partiet. Lokala uppror inom partiorganisationen förekom. Det talades öppet om att han ville lämna statsministerposten för ett internationellt uppdrag. En gissning var att han kunde tänka sig att bli FN:s flyktingkommisarie. Palmes kandidatur fördes aldrig fram offentligt utan officiellt var det försvarsminister Anders Thunborg som var Sveriges kandidat. En nordisk företrädare på posten var för övrigt Danmarks fd statsminister Poul Hartling.

Olof Palme blev aldrig landsfader som Tage Erlander. Istället blev han ett slags ikon. Erlanders politiska huvudbudskap brukar sammanfattas med formuleringarna om det starka samhället och de stigande förväntningarnas missnöje. Olof Palme var antikommunist. Han skulle aldrig ha kunnat tänka sig att bilda regering med Vänsterpartiet som Mona Sahlin. Hans ledord var demokratisk socialism.

Henrik Berggren väver in kulturen i den politiska ramberättelsen i Palmebiografien. Detta ger en god spegling av tidsandan under 1960-, 70- och 80-talen. Politik utspelas inte i ett vakuum utan utövas samtidigt med all annan verksamhet i ett samhälle.

Greider och Vinterhed väger mindre tungt

Dala-Demokratens chefredaktör, författaren Göran Greider, har också dragit sitt strå till stacken av Palme-böcker. Greiders syfte med boken *Ingen kommer undan Olof Palme* verkar vara att försöka återerövra Olof Palme från borgerligheten. Det är snarare en pamflett än en biografi som Greider skrivit. Vad Greider gör är att uppsöka fyra platser med stark anknytning till Olof Palme. Det är förstas Östermalmsgatan 36 där Olof Palme växte upp. Sedan förflyttar sig Greider, som faktiskt aldrig träffat Palme, med sina boktravar till Tornedalsgatan i Vällingby dit Palme med familj flyttade 1959. Återkomsten 1982 till centrala Stockholm och Västerlånggatan blir station nummer tre på rundvandringen i Palmes fotspår. Den sista anhalten är Adolf Fredriks kyrkogård där Olof Palme ligger begravd bara ett stenkast från företrädaren i statsminister- och partiordförandeämbetena Hjalmar Branting.

Greider fäster sig vid att Olof Palme har blivit något av en icke-person inom den socialdemokratiska rörelsen. Göran Persson nämner t.ex. Olof Palme blott ett fåtal gånger i sin memoarbok. Greider förknippar Olof Palme i första hand med försvaret av den svenska modellen. Han betonar liksom Berggren att Palme var realpolitiker. Idépolitiskt satt Palme kvar på övertid, konstaterar vänsterdebattören Greider mot slutet av boken.

Kerstin Vinterhed är docentkompetent forskare i socialt arbete med prästexamen och ett förflutet som journalist på *Dagens Nyheter*. I boken *Mordet. Om öppna och dolda motsättningar bakom Palmemordet* försöker hon relatera det ofattbara som hände 1986 till hatet i vissa kretsar mot Olof Palme. Vinterhed betonar, liksom Greider, Palmes försvar för den svenska modellen. Hon diskuterar i ett av bokens avsnitt tre frågor som upprörde eller skapade olust inom den svenska befolkningen nämligen löntagarfonderna, ubåtsjakterna och kärnkraftsfrågan.

Kritiken mot Olof Palme var hård inom vissa officerskretsar och även på sina håll inom polisen. Enskilda debattörer häcklade Palme på ett otäckt sätt. Justitieminister Lennart Geijers påstådda umgänge med prostituerade och IB-affären var frågor som Olof Palme inte kunde hantera på ett helt ärligt vis. Inte bara vänsterdebattörer hyste uppfattningen att han försvarade en sjuk sak. Kopplingen mellan hatat mot Olof Palme och det hemska som sedan hände på Sveavägen förmår Kerstin Vinterhed inte att klart utreda. Hennes bok kan ses som ett försök att urskilja vad det var i tidsandan som ledde till dådet på Sveavägen.

Slutsummering

De tre böckerna om Olof Palme har vitt skilda syften. Henrik Berggren sätter in Olof Palmes politiska insats i ett övergripande perspektiv. Han fångar tidsandan på ett sätt som lockar till läsning trots att boken är på över 700 sidor. De litterära utblickarna förhöjer avgjort värdet av boken.

Göran Greider har skrivit ett slags promenadessä. Idén att slå sig ned på fyra platser med stark anknytning till Olof Palme och läsa och fundera över vad andra skrivit i ämnet är originell. Greiders formuleringskonst och friska vänsterperspektiv gör boken värd att läsa.

Kerstin Vinterhed försöker klarlägga drivkrafterna bakom mordet. Hennes skildring av vad som rört sig i kriminella kretsar väcker både olust och obehag. Den kan dock vara motiverad med tanke på att den som åtalades för mordet var en djupt kriminell missbrukare och dråpare. Att Svea hovrätt sedan friade Christer Pettersson har sonen Joakim Palme svårt att förstå, vilket framgår av en avslutande intervju med honom i boken.

Det var ett politiskt mord, på det ena eller andra sättet, anser Joakim Palme. Han fortsätter:

”Det är självklart när ett lands statsminister blir skjuten. Det var den typ av politiska hatmord som vi har sett flera exempel på i historien, t. ex. mordet på Israels premiärminister Yitzhak Rabin, där galningar får näring till den här typen av handlingar i en atmosfär av politiskt hat”.

Claes Wiklund

Henrik Berggren. *Underbara dagar framför oss. En biografi över Olof Palme*. Norstedts förlag, Stockholm 2010.

Göran Greider. *Ingen kommer undan Olof Palme*. Ordfront, Stockholm 2011.

Kerstin Vinterhed. *Mordet. Om öppna och dolda motsättningar bakom Palmemordet*.

Hjalmarsen & Högberg bokförlag, Stockholm 2011.

KRING BÖCKER OCH MÄNNISKOR

ERIK LINDEGREN – "FYRTIOTALISM" OG SURREALISME

Mitt første møte med Erik Lindegrens lyrikk skjedde i våre magisterseminarer i litteraturvitenskap ved Universitetet i Oslo tidlig på 1970-tallet. Vi hadde en professor som tydeligvis hadde hatt noen av sine største lyrikkopplevelser nettopp med de såkalte "fyrtiotalisterna", og Lindegrens dikt bidro til å åpne dørene for skandinavisk lyrisk modernisme. At Lindegrens lyrikk til tider viste seg å være enda mer eksperimentell, av og til surrealistisk, gjorde ikke mindre inntrykk. Mange av dem som fulgte seminarene har ført arven videre i vårt eget virke som litteraturlærere ved ulike universiteter.

For meg ble Erik Lindegrens navn enda viktigere da jeg oppdaget at han var den første som oversatte en av William Faulkners romaner til svensk – *Ljus i augusti* kom i 1944. Enda mer merkverdig og overraskende var det at han også oversatte Eudora Welty's *En ridå av grönska* (1948), mens interessen for lyrikere som T. S. Eliot og Wallace Stevens forekommer mer naturlig. Uansett er det en rikdom og en styrke for et lite språk å ha en som følger med og ser kvalitet og talent lenge før noen andre hos diktere fra andre nasjonallitteraturer og språkområder. Det gjorde Lindegren, men han gjorde det i samarbeid med andre kunstnere som han pleiet nær omgang med. Lindegren ble innvalgt i Svenska Akademien i 1962 og hans innsats der var betydelig. Det er grunn til å tro at han for eksempel medvirket slik at Nelly Sachs fikk Nobelprisen i 1966. Operalibrettoer hører også med til gjendiktning, men krevde aktivt samarbeid med andre, slik utgivelse og redigering av tidsskrift også gjorde det. Under all denne aktiviteten er det mulig at den egne lyriske produksjonen kom til å lide, men alt tyder på at det uansett kostet så mye tid og krefter å skrive de egne diktene at dikteren tidvis valgte å gjøre andre ting. Det lyriske forfatterskapet er da også av relativt lite omfang – og kanskje også av ujevn kvalitet – mens den totale innsatsen innenfor den litterære institusjonen og kulturlivet generelt, var mangfoldig og omfattende gjennom flere tiår.

Utgivelsen av Erik Lindegrens *Samlade dikter*, redigert og med et etterord av Daniel Pedersen (i tillegg til en kommentardel med oversikt over diktsamlingene og en kronologi over dikterens liv) er viktig. Men redaktøren spør seg om det i dag er noen som leser Lindegrens dikt, mens interessen var stor bare for noen tiår siden – rundt 1980 kom det ut en rekke akademiske avhandlinger om forfatterskapet. Også i litteraturens verden opplever vi skiftende konjunkturer, og det er å håpe at denne utgaven kan trekke noen til forfatterskapet – ikke minst fordi det her er mulig å få tak i helheten i det, i og med at en rekke dikt som aldri har vært utgitt i bokform, her er tatt med. Noen av dem

er riktig kostelige, men for de fleste gjelder at det er leilighetsdikt, publisert i aviser og magasiner og antologier, uten noe av den overbygning og den ekstra betydning som dikteren alltid søkte å gi enkeltdiktene i samlingene sine. Den lyriske stormester som kjemper med å gi form og uttrykk for erfaringer av død og undergang, fortvilelse og forgjengelighet, med krigens gru og redsler som bakteppe og selve litteraturens store rom som klangbunn, møter vi i de fire samlingene Lindegren gav ut i løpet av en periode på ca. 20 år.

Etter å ha publisert et par dikt i aviser, debuterte Erik Lindegren så tidlig som i 1935 med samlingen *Posthum ungdom* på Bonniers forlag. Denne samlingen er ikke med i tidligere samleutgaver av Lindegrens dikt, og det samme gjelder for mange av diktene han skrev til Halmstadgruppen. Denne utgaven (1962) kan ses på som Lindegrens egen vurdering av hva han ville ha med i en samleutgave, og stemmer overens med en vanlig forståelse av at den egentlige debuten – den som etablerte Lindegren som lyriker av betydning – skjedde med *mannen utan väg* (1942; eget forlag; utgitt på Bonniers i 1945). Årets samleutgave inneholder (1) de diktsamlinger som forfatteren selv tok med i samleutgaven (*mannen utan väg*, *Sviter* og *Vinteroffer*). Så følger (2) *Posthum ungdom* og *Halmstadgruppen*, før (3) spredte dikt fyller mer enn 60 sider i boken.

Den lyriske modernismen møtte ofte sterk motstand fra diktere og kritikere som hevdet at den brøt med alle poesiens lovmessigheter og nedarvede regler (rim, rytme, versemønster, strofeformer) eller fordi den brakte sammen bilder som kolliderte, motsa hverandre, samtidig som hele setninger og logisk progresjon ble ofret til fordel for det fragmenterte, uavsluttede. Tradisjonalistene var ikke med på at formfullendt poesi var en umulighet etter Auschwitz, og fremsa med stor overbevisning at det ikke finnes noe som tilsier at en sønderknust verden krever sitt motstykke i en fragmentert, splintret lyrisk diktning. Men de lyriske modernistene hevdet at det måtte være slik – at man måtte hente et nytt språk, nye uttrykk for nye følelser, for å uttrykke en mer sammensatt forståelse av livsbetingelser fanget inn via alle sanser og forsøkt nedfelt i et språk som avvek fra og likevel skrev seg inn i tradisjonen ved å fornye og forlenge den. At diktene ble dunkle og uklare og vanskelige å forstå, er en naturlig følge, men dikt har alltid betydd mange ting og har aldri vært så bestemte og entydige som formalistisk kritikk har villet ha det til. Lindegren selv forsvaret den svenske modernismen, slik Vennberg eller Ekelöf kunne ha forsvart den, og ganske likt det Paal Brekke gjorde i Norge noen år senere i den såkalte ”tungetalerdebatten”:

vill man t.ex. förstå den ideologiska bakgrunden till den svenska modernismen bör man nog i första hand nämna psykoanalysen, som gett möjligheter till skapandet av en helt ny symbolvärld, den marxistiska dialektiken, som skärpt den poetiska tendensen att tänka motsatser och påverkat bildspråket i antite-

tisk retning, samt den kritiska uppsalafilosofin som påvisat motsägelserna både i den kantska filosofin och i den hegelianska dialektiken och därigenom röjt väg även för en poesins tidskritik av delvis nytt slag.

Det ensomme mennesket i en verden som forekommer å være en avgrunn og på randen av totalt sammenbrudd, gjorde krav på et hardt og brutalt språk der bildene fikk helt andre oppgaver enn å forskjønne. I 50 dikt, nummerert med romertall, i dikt på to ganger sju linjer, som i og for seg utgjør sonettens 14 linjer, men nesten alltid motsetter seg det sonettformen tradisjonelt gjør, utgjør *mannen utan väg* en av de viktigste modernistiske diktsamlingene i nordisk lyrikk. Den ble til våren og sommeren 1940, og bærer selvsagt preg av det. *Sviter* (1947) er nok lettere i tonen, og kanskje også lettere tilgjengelig. Her finnes linjer som

Någonstans inom oss är vi alltid tillsammans,
 Någonstans inom oss kan vår kärlek aldrig fly
 Någonstans
 o någonstans
 har alla tågen gått och alla klockor stannat:
 någonstans inom oss är vi alltid här och nu.

Det er muligens få som leser poesi, og enda færre som leser Erik Lindegrens dikt i dag. Men nå finnes alle diktene lett tilgjengelig, også dem som er skrevet med tilknytning til Halmstadgruppens surrealistiske bilder. En av Lindegrens favorittpoeter, Wallace Stevens, hevder at det finnes mange ting i menneskelivet som bare kan uttrykkes i poesi. Da kan vi ikke forvente oss det enkle uttrykket, men må gi vårt eget bidrag som lesere til utlegning og tolking av tekster som betyr mye mer enn det ser ut til i første omgang.

Hans H. Skei

Erik Lindegren. *Samlade dikter*. Themis, Stockholm 2010.

GUSTAF FRÖDINGS DØDSDAG OG NORGE

Gustaf Frödings død 8. februar 1911 ble gitt stor oppmerksomhet i Norge der forfatteren hadde et stort navn. Tilfeldigheter gjorde at tre norske forfattere og journalister oppholdt seg i Stockholm på dette tidspunkt, og de kom alle til å uttale seg om tapet som Frödings død innebar.

Året er 1911 og de sitter på et hotellrom i Stockholm – Herman Wildenvey, dikteren; Nils Kjær, kritikeren, anmelderen; og journalist og kriminalforfatter Sven Elvestad, kjent under psevdonymet Stein Riverton. Det er i begynnelsen av februar, 7. Kaldt. Wildenvey bare er der, Kjær er for det meste stum, han har intervjuet August Strindberg for *Aftenposten*: –”Man blir taus av å snakke med

en ånd”, sier Kjær. Elvestad er kommet for å treffe den svenske juristen og kriminalpsykologen Andreas Bjerre som har gjort intervjuer av riktig farlige fanger på fengslet Långholmen. Bjerre vil gjerne treffe *Jernvognens* forfatter, og de tre nordmennene havner i Bjerres hjem dagen etter. Under et jevnt innsig av pjoltere drøftes kriminelle grusomheter.

Gustaf Fröding blir så nevnt. Den svenske verten kan fortelle at Fröding er meget syk. Det skulle visst gå mot slutten, ble det sagt. Wildenvey griper inn i samtalen når Frödings diktning kommer på tale. ”Det lekende glade og menneskelig kaprisøse, som blir liggende øverst i sinnet og smile som vannliljer, de dystre og tunge, det selvavslørende, alltid språklig geniale, som synker ned til bunnen av ens sjel,” skriver Wildenvey om dikteren. ”Det uforfalskede folkelige uttrykks sanne mester,” skriver Kjær.

Elvestad rykker til, han vil nå lage det siste intervju med den nå i Norden så berømte lyrikeren, som bor med pleierske og husholder i sitt lille hus på Djurgården. ”Jeg vil reise dit ut til Gröndal i morgen den dag,” sier Elvestad til vennene.

Dagen etter forteller Stockholmvaisene at Fröding er død, men nordmennene er kjent med dødsfallet allerede senkvelden dødsdagen, gjennom en lege, en slektning av Bjerre. Og Elvestad har bestemt seg! - Han reiser sporenstregs ut til Frödings hjem. Og herfra er det at han skriver artikkelen ”Frödings dødsdag”, som Olav Thommessen trykker i *Tidens Tegn*. Dette regnes som en slags premiere på den portrettjournalistikk som Elvestad skulle bli så berømt for i denne avisen, og som står fremst i historiebøkene over norsk journalistikks gullpenner.

Elvestad skildrer turen ut til Gröndal, det er i høyvinteren plutselig en uventet dag av vårlys, menneskene glipper med øynene mot et uvant lys etter dager med mørke. Huset virker tomt, forlatt, elementene i huset fra en dikters siste liv er med ett stivnet. Oppbrudd, ruin. Foran hans bokskap henger et hvitt klede. Begravelsesbyrået kommer samtidig med Elvestad. Dekket av et hvitt laken bæres Fröding, en tung mann, av fire sterke menn i Elvestads påsyn ned trappen til *Lit de Parade* i det store rommet i første etasje. Pleiersken med Genferkorset, liten og sped, glider forsagt unna, gjemmer seg som en spurv i Frödings gjenhengende store frakk. Hun hadde snakket med ham klokken fem om morgenen, men kvart på ni var det slutt. Det uventede sollyset kastes inn i huset. ”Hvis han bare hadde kunne sett dette lyset,” sier pleiersken til Sven Elvestad.

Men nå treffer Elvestad der ute Frödings søster Mathilda, som er bosatt på Lillehammer, men er kommet til Gröndal for å være broren nær. Når Sven Elvestad nå treffer henne, har hun vært der hos broren sammen med pleiersken og husholdersken i snart tre uker. Mathilda Fröding må fra Norge ha vært kjent med Elvestad og hans voksende anseelse. De snakker norsk sammen der ute

denne dødsdagen. Og Mathilda hadde sittet ved siden av broren ved sengen da han sluknet, kvart på ni på morgenen den 8. februar 1911. Hun var den som fikk høre hans siste ord. Hun kan fortelle Elvestad at det han sa var: ”Jeg vil ikke være noe ideal”.

Det er kaldt i stuen der Elvestad vises inn av søsteren. Dikteren er lagt på en høy seng. Vinduet er oppe mot vinteren. Pleiersken drar duken fra ansiktet, og Elvestad beskriver det store merkelige hodet, de store lukkede øyelokk, overgrodde av hvitt hår og skjegg. Elvestad ser pleiersken stå der også. Hun kjærtegner varsomt hodet, sier noe uforståelig, stille. Journalisten går ut, han føler den isende kulden. ”Er ikke Frödings diktning som en sommer midt i vår ubarmhjertige iskrok av verden” er sluttordene i Elvestads ”intervju”.

Gustaf Frödings dødsleie og begravelse er stort nyhetsstoff i norsk presse før, under og etter begravelsen, en hel uke med snaut tretti oppslag, hvorav halvparten førstesideoppslag. 7. februar melder *Aftenposten* på side 2: ”Frödings tilstand meget alvorlig”, og avisen har daglig dekning av dikterens siste ferd til og med ”Gustaf Frödings Jordefærd” 13. februar. I Kristiania dekkes ellers hendelsen i konservative *Morgenbladet* av C. J.Hambro; videre i *Social-Demokraten*, *Dagbladet* og i *Verdens Gang* – det er Ejlert Bjerke, André Bjerkes far, som skriver der – foruten Elvestads artikler i *Tidens Tegn*.

Også aviser utenfor Oslo er preget av dødsfallet. Bergensavisene dekker hendelsen allerede fra 7. februar, både *Arbeidet* (senere *Bergens Arbeiderblad*) og *Bergens Tidende* har dominerende førstesideoppslag. Man kan også lese om dødsleiet og dødsfallet i *Drammens Tidende* og i *Trondhjems Folkeblad*. En bekymret norsk presse dekker sykdomsforløpet og dernest hyllesten ved bisettelsen. I arbeiderpressen er deknningen også med en viss politisk profil. ”Gustaf Fröding for Folket”, heter det på side 1 i Bergensavisen *Arbeidet*. I *Social-Demokraten* i Kristiania skriver Fernanda Nissen, som var Frödings medpasient fra oppholdet på Suttestad på Lillehammer.

Mange av artiklene skrives av Norges fremste redaktører og journalister, og artiklene bærer vitnesbyrd om at Frödings forfatterskap har vært særdeles kjent og elsket i det norske pressekorpsset ved denne tid. I det litterære Norge får Frödings død stor oppmerksomhet. I Det Norske Studentersamfund holdes det minnemøte om den store svenske dikteren. Den daværende formannen, senere litteraturprofessor Fredrik Paasche, holder tale. Og østerdalsdikteren, stor den gang, Jacob Breda Bull hilser Fröding ved hans død fra Värmlands nabolandskap i vest. Breda Bull omskriver et kjent Frödingdikt til et hylningsdikt.

De tre senbohemene fra Norge deltar ved Frödings begravelse, steg for steg. Og det er et helt folk som tar avskjed med dikteren. 10 000 samlet seg foran hans hjem på Djurgården før ferden går med fire sorte hester til Klara kirke. Opp mot 200 000 mennesker skal ha vært tilstede på Stockholms gater.

I kirken sitter Kronprinsen, Gustav V, prins Eugen og Svenska Akademiens medlemmer. For første gang er arbeiderbevegelsens røde faner å se i en svensk kirke. Det er påfallende at nordmennene får plass på den strenge, restriktive deltakerlisten! Og de følger med det for anledningen oppsatte ekstras-toget med kisten fra Centralstasjonen i Stockholm til Uppsala. Ved hver stasjon de passerte med ekstras-toget med Frödings kiste sto det mengder av mennesker i vinterkulden og så toget fare forbi, forteller Wildenvey. "Vi mintes forskjellen fra Bjørnsons begravelse i Kristiania i april året før, sol og vår i motsetning til mørke, vinter," skriver han. "Studenter med fakler i endeløse prosesjoner langs gravferden, først i Stockholm, senere i Uppsala. De bar kisten gjennom en fakkellallé frem til kirkegården, så blomstene ble blodrøde av skjæret og røken steg opp som fra et veldig offerbål." Alle Uppsalas to tusen studenter er med. "Inne på kirkegården med de bare asketrærne spøkelsesaktig tegnet mot en grønn vinterhimmel, var sørgebluss tent hele veien frem til graven. Røken gled opp i luften og samlet seg oppe over trekronene til tunge skyer som rødmet svakt i ildskjæret." "Det er som et selsomt dikt." skriver Sven Elvestad. To timer senere er de med toget tilbake i Stockholm. Byen lyser og lever, som om intet har hendt. Elvestad skildrer gravferden, skriver en artikkel for avisen, telefonerer den til *Tidens Tegn* samme kveld.

Senere på natten står Sven Elvestad på Gustaf Adolfs Torg i Stockholm. Han ser klippehøyden på Södermalm dekke mot havgapet lenger ute. Sorte skorsteinspiper rager opp mot nattehimmelen. Elvestad synes Söders høyder likner en stor krigsflåte på vei inn, slepende røyk etter seg. Som han står der får han en isnende følelse av angst, en forutanelse. Han gjenkjenner hos seg selv en følelse fra Bjørnsons vårbegravelse i Kristiania ti måneder tidligere, i Bjørnsons egen april. Det var "likesom mitt instinkt været noe inne i fremtidens år," skriver Elvestad. Og han har opplevd samme følelse snaut seks år tidligere, ved Karlstadforhandlingene.

Elvestad så på Bjørnson og Fröding som hele Nordens diktere. De var like mye lest og sunget i hele Skandinavia den gang. Dikterkunst av dette format bandt de skandinaviske folk sammen, mente Elvestad. De var påminnelsen om en felles folkelig tilhørighet i Norden. Og nå, når de var borte, kunne samholdet gå opp i limingen. Det kunne føre til krig mellom folkene. Bjørnson og Frödings død hadde svekket folkene i Skandinavia, alle hadde nå de samme tanker, mente Elvestad. "Dypt i vårt sinn lever følelsen av at vi er truet; av at vi er svakere. Vi har alle skjebnen over oss."

O. Henrik Akeleye Braastad

Litteratur:

Bjerke, André, red., (1978) *Sven Elvestad. Fra Jernvognens århundre*. Oslo: Gyldendal.

Braastad, O. Henrik Akeleye (2006) "System som blev norska" i *Gustaf Fröding och Norge*. Karlstad: Frödingsällskapet.

- Braastad, O. Henrik Akeleye (2008) "Tre senbohemer og Gustaf Frödings siste reise". Larvik: *Nyinger* (Wildenveyselskapets årbok 2008).
- Elvestad, Sven (1911) "Frödings siste timer". Telegrambrev til *Tidens Tegn*, 9.2.
- Elvestad, Sven og Halvorsen, Walther (1911) "Frödings gravferd. En stor nasjonal sørgefest". Kristiania: *Tidens Tegn* 13.11.
- Fröding, Mathilda (1911) "Vinternatt". Lillehammer: *Gudbrandsdølen*, 10.2., s.1.
- Roughvedt, Bernt (2007) *Riverton. Sven Elvestad og hans samtid*. Oslo: J.W. Cappelen's Forlag.
- Szczepanski, Jan (1984) *Litteratur om Gustaf Fröding. En bibliografi* (II), Karlstad: Gustaf Frödingsällskapets skriftserie vol. XVI.
- Wildenvey, Herman (1940) *En lykkelig tid*. Oslo: Gyldendal.

NORSK PRESSES HISTORIE 1660-2010

Den norska pressens historia från 1660 till 2010 är i stora stycken en framgångssaga. Norrmännen är ett av världens mest tidningsläsande folk och tidningsdöden har i Norge inte haft samma omfattning som i andra jämförbara länder. Lika många tidningar utkommer idag som för 60 år sedan; bara i Oslo utges nio olika dagstidningar. "En hovedstad med så mange store – och seriøse – dagsaviser er unikt i den vestlige verden", skriver Guri Hjeltnes i inledningen till del 3 av *Norsk presses historie*. Men, påpekar hon samtidigt, imperiet vacklar: "Pressen opplever i 2010 en todelt krise: En økonomisk tilbakegang kombinert med en publikumsflykt fra papir till nett – som man ennå ikke har noen god forretningsmodell for. Papiravisene taper lesere i titusentall, hvordan skal de overleve?"

I detta läge utkommer ett fyrabandsverk på nästan 2000 sidor om den norska pressens 350-åriga historia med en god del av landets framstående medieforskare och historiker som författare. Det kan tyckas paradoxalt att så mycket akademisk och journalistisk kompetens tas i bruk för att blicka bakåt istället för framåt i den turbulenta situation som branschen befinner sig. Å andra sidan är det kanske just nu som kunskapen bäst behövs om hur pressen under årens lopp hanterat teknikskiften, ekonomiska kriser, politiska dekret och yttrandefrihetens ramar.

Projektet påminner till sin uppläggning och omfång om motsvarande utforskningar som skett av pressen i Finland och Sverige, dock med vissa skillnader som att den finska och svenska historien inte bara behandlar dagspressen utan även tidskrifterna. Den svenska versionen är också strikt kronologisk med en författare till varje tidsavsnitt, medan ett stort antal specialister fått i uppdrag att svara för var sitt område inom ramen för de tre perioder som det norska verket omfattar.

Vad är det då som kännetecknar just den norska presshistorien? Till att börja med inte så mycket, eftersom den norska historien till stor del sammanfaller med den danska. Startåret 1660 är valt för att en tryckt nyhetstext, "Relation

fra Christiania posthuuz”, detta år spreds över landet. Den första tidningen i Kristiania, *Norske Intelligenz-Sedler* (Intelligenssedlene), kom drygt 100 år senare, 1763, strax innan en kaskad av tryckta skrifter sköljde över det dansk-norska riket sedan kabinetsminister Struensee tillfälligt avskaffat censuren 1770-1772.

I dagens digitala medievärld kan det vara lätt att gå förbi de embryon till moderna dagstidningar som uppstod på 1700-talet, men den innehållsgenombång som görs av Intelligenssedlene visar på flera likheter med 2000-talets medietrender. Intelligenssedlenes upphovsman, boktryckaren Samuel Conrad Schwach, baserade till stor del sin tidning på bidrag från läsekretsen i linje med den “folkejournalistikk” som idag upptar allt större plats i tryckta och elektroniska medier. Intelligenssedlene skulle också vara till praktisk nytta för läsarna och på annonssidorna förekom tidigt den typ av rubrikannonser, “Til Kjøbs”, “Til Laans” etc, som blivit en god affär för nätsajter och nättidningar. Familjeannonserna, de kanske viktigaste annonserna för många tidningar idag, var också med från första början. De första tidningarna öppnade även ny arena för samhällsdebatten i likhet med vad internet gjort.

Det mest utmärkande för den norska pressen är alltså mångfalden av tidningar, idag över 220 till antalet. Hur har denna mångfald uppstått och, framför allt, hur har den kunnat upprätthållas – trots att antalet tidningar temporärt halverades under den tyska ockupationen och trots att partipressen har gått mot sin upplösning?

Svaren på dessa övergripande frågor ges lite varstans i verket. En förklaring är att topografin lett till en tidningsstruktur med många små och naturligt avgränsade spridningsområden, en annan att språkstriden gett många orter en “extra” tidning. Andra strömningar som kampen för ett rusdrycksförbud och lågkyrkligheten skapade under mellankrigstiden ett organiserat engagemang som också avspeglades i tidningsetableringar.

Men liksom i övriga Norden var det framför allt partipressen som präglade branschen, i Norge från det att Høyre och Venstre formerades som partiorganisationer på 1880-talet fram till EF-omröstningen 1972. Kampen mellan partierna, främst Arbeiderpartiet och Høyre, såsom den avspeglades i och utanför spalterna är ett ofta återkommande tema.

Partipresssystemet började falla sönder under 1970-talets första år. Den utlösande faktorn var EF-valet 1972. Då var det uppenbart att pressen inte hade samma inflytande som förr. Trots ja-sidans starka dominans i tidningarna blev folkmeningen en annan. Vid det laget hade även TV blivit en viktig motpol till pressen och bidrog till att tidningarna blev mindre partibundna.

Pressen under krig och nazism är givetvis ett centralt kapitel i verket. Här samverkar tre av de forskare (Hans Fredrik Dahl, Tor Are Johansen och Rune Ottesen) som fördjupat sig i krigets följder för pressen och i pressens eget

agerande under kriget. Det är en faktarik och spänningsmättad redogörelse, spetsad med reflexioner och intressanta konstateranden. "Forbausede nok" reagerade pressen omedelbart "svært lite" på att delta i omstöpningsen av landets politiska liv som införandet av enpartidiktaturen innebar, menar Hans Fredrik Dahl. Anmärkningsvärt nog fick nazisternas åtgärder att ta kontroll över innehållet nästan full effekt, skriver Ottesen. Han kritiserar också Norsk Presseforbund som fungerade som en branschorganisation för både ägare och journalister, men där ägarintressena kom i förgrunden: "Det kan spørres om ikke journalistene i en slik spent situasjon hadde hatt større behov for en organisasjon som la hovedvekten på de moralske valgene og de etiske standpunktene som de enkelte arbeidstakere i mediebedriftene ble konfrontert med".

Pressen blev under kriget avklädd sina viktigaste funktioner: sprida nyheter, tolka tidens händelser, kanalisera uppfattningar och granska offentliga myndigheter. Det som räddade tidningarna var annonserna, det var det enda trovärdiga innehållet och det som anges som förklaring till att Oslo-tidningarna märkligt nog ökade upplagan med 37 procent mellan 1938 till 1946 – trots att *Arbeiderbladet* förbjöds. Arbeiderpartipressen var den som drabbades hårdast av kriget. Av 44 tidningar stoppades 34, medan fem slogs ihop med andra. Huruvida de stoppade tidningarna, framför allt då A-pressens, blev väl tillgodosedda eller missgynnade i det omstridda "Avisoppgjøret" efter 1945 var länge en het politisk fråga, där argumenten på nytt vädras i den nu utkomna presshistorien.

Bland många starka pressprofiler anses Martin Tranmæl, *Arbeiderbladets* redaktör 1921-1949, vara den mest inflytelserike; han "var langt på vei partiets reelle leder" under mellankrigstiden och efter kriget en av de tyngsta förespråkarna för ett norskt medlemskap i Atlantpakten. Ola Thommesen, förebilden för Knut Hamsuns nidporträtt av journalister i romanen "Redaktør Lyng", blir ihågkommen som "hjälte" i den symboltunga striden mellan redaktör och direktör i *Verdens Gang* på 1920-talet om vem som ytterst skulle bestämma över innehållet. Arve Solstad, en av initiativtagarna till "Norsk presses historie", är ett annat exempel på redaktörer, som bidrog till att göra pressen mer oavhängig när han på 1970-talet lossade *Dagbladets* band med Venstre.

Bland pionjäreterna fäster man sig gärna vid Marcus Thrane, som redan 1849 pläderade för allmän rösträtt i sin tidning *Arbeiderforeningens blad* (som uppges ha haft 21.000 i upplaga!) och hans hustru Josephin, som drev tidningen medan mannen satt i fängelse. Banbrytare på ett annat fält var Mauritz C. Hansen, Norges förste heltidsanställda litteraturredaktör, verksam i *Morgenbladet* redan på 1820-talet. Alla stora norska författare har debuterat i pressen och det litterära stoffet – framför allt följetongerna – vidgade under 1800-talet tidningarnas läsekrets. Litteraturhistoria är också presshistoria som framgår av Ibsen-forskaren Ania Nødings essä med många internationella

utblickar i det första bandet (i vilket Ibsen och Bjørnson är de mest frekventa namnen i personförteckningen).

I bokens sista parti, "Imperiet vacklar", konkluderar Sigurd Høst och Guri Hjeltnes att partipressens dagar känns lika avlägsna som medeltiden sedan tidningarna blivit investeringsobjekt. Det som fått branschen att vackla är de ekonomiska kraven från ägarna, den långsiktiga nedgången i upplaga och osäkerheten om hur man ska förhålla sig till andra medier (internet/tv/radio). Författarna frågar också i likhet med medieforskare och mediefolk världen över: Vem ska betala för den trovärdiga och pålitliga informationen till publiken, när så mycket inom medierna är "gratis"?

"Norsk presses historie" är ett välskrivet och gediget historiskt verk, där de tre kronologiska banden ger mycken kunskap om hela tidningsbranschens utveckling och det fjärde kompletterar med kortfattade resuméer om de enskilda tidningarna. Vad man kunde önskat sig mer av är ännu fler internationella jämförelser, t ex om pressens öden i andra nazi-ockuperade länder och ytterligare några analyser där olika avsnitt binds ihop. Denna funktion fylls dock delvis av det som ger ett extra lyft åt hela verket: de talrika, pedagogiska och elegant utformade grafiska illustrationerna (sammanställda av Nils E. Øy). Som helhet är "Norsk presses historie" ett mycket välkommet tillskott till den skandinaviska presshistorien.

Lars-Åke Engblom

Hans Fredrik Dahl (huvudred.) *Norsk presses historie*. Universitetsforlaget, Oslo 2010.

MELLOM PLIKT OG LYST.

34 NORSKE STATSMINISTRE

Hvem vurderes som Norges "beste statsminister"? Og hvordan var egentlig gjerningen til de som ble utnevnt til Norges fremste politiske embete? Alle Norges 34 statsministre – fra Frederik Stang til Jens Stoltenberg – skildres i boka *Mellom plikt og lyst* som utkom høsten 2010.

Forfatterne er to av Norges fremste journalister, *Gudleiv Forr* og *Per Egil Hegge*, og en fremragende historiker, *Olav Njølstad*. Både Forr og Hegge er nå pensjonister, men meget aktive sådan. Forr har de siste årene redigert og skrevet flere bøker, bl.a. 50-års-beretningen til PRIO, Institutt for fredsforskning, mens Hegge på sin side har en daglig språkspalte i *Aftenposten*. Olav Njølstad er mest kjent for sin store biografi om Jens Christian Hauge og arbeider nå på en biografi om tidligere statsminister Gro Harlem Brundtland.

Norge fikk sin første statsminister i 1873. Siden har 34 personer bekledd embetet – alle, unntatt Gro Harlem Brundtland, var menn. Yngst ved tiltreddelsen var Jens Stoltenberg med sine 41 år da han dannet regjering i år 2000, og

eldst var den 74-årige Otto Blehr fra Venstre da han dannet sin andre regjering i 1921. De kommer fra ulike steder i Norge, men ingen fra Nord-Norge. De har også ulik sosial bakgrunn. Både Christian Michelsen, Gunnar Knudsen og Johan Ludwig Mowinckel var skipsredere, mens Odvar Nordli var den første statsminister fra Arbeiderpartiet med artium og Gro Harlem Brundtland var den første av partiets statsministre med høyere utdanning. ”I dag virker det nærmest utenkelig med en norsk statsminister uten eksamen fra høyskole eller universitet”, skriver Olav Njølstad i et interessant innledende kapittel.

Den norske statsministeren har også tradisjonelt hatt en liten stab til disposisjon sammenlignet med kolleger i andre land. Fram til rett før 2. verdenskrig bestyrte statsministeren også et annet departement. Kontoret er i de seinere år blitt noe utbygd, og etter valget i 2009 fikk man også det som i dagligtale er blitt hetende en ”samordningsminister” i tillegg til Statsministeren.

Alle de 34 personene som har innehatt stillingen får i boka sine personlige portretter – med flest sider til de som har sittet lengst og som gjerne også derfor selvfølgelig er de mest biograferte. Her er det journalistene Forr og Hegge som trer i aksjon og gir en populærhistorisk framstilling som samtidig ivaretar de nødvendige krav til kvalitet. Men man skulle gjerne sett at flere av statsministrene som er mindre kjent (og til dels med rette miskjent) ble gitt større omtale. Velges man til å bekle landets mektigste politiske embete, finnes det også en spennende personlig og politisk historie å fortelle.

Pennen blir kvassere når man nærmer seg vår egen tid og det dreier seg om personer som forfatterne har kjent og fulgt som politiske journalister. Det merkes ikke minst i omtalen av de to trønderne (både Forr og Hegge er trøndere) som har vært statsministre i etterkrigstiden, John Lyng og Per Borten. Størst vekt legges det også på statsministrenes embetsutøvelse, med et naturlig unntak for John Lyng (statsminister i 3 uker) i 1963 og Chr. Hornsrud (18 dager) i 1928. De to er nemlig svært viktige for det som skulle komme, Lyng for den ikke-sosialistiske maktovertakelsen i 1965 og Hornsrud for Nygaardsvolds Arbeiderparti-regjering i 1935 og partiets lange regjeringsdominans.

Hvem har så vært Norges beste statsminister?

Historikeren Olav Njølstad gjennomførte i forbindelse med arbeidet med boka (sammen med professor Gunnar Grendstad ved Universitetet i Bergen) sommeren 2010 en statsminister-undersøkelse.

54 utvalgte eksperter, derav 29 historikere, 21 pressefolk og 4 statsvitere, ble bedt om å vurdere statsministrene på en skala fra mislykket til fremragende. Einar Gerhardsen blir vurdert som nesten fremragende, mens fem blir regnet som ”gode” – Christian Michelsen, Gunnar Knudsen, Gro Harlem Brundtland, Frederik Stang og Kåre Willoch. Blant de som vurderes som ”over middels” er Johan Nygaardsvold, Johan Sverdrup, John Lyng, Trygve Bratteli, Jens Stoltenberg, Kjell Magne Bondevik og Per Borten. Som ”under

middels” kommer blant annet Odvar Nordli og Lars Korvald, mens Thorbjørn Jagland er den eneste statsministeren fra etterkrigstiden som kommer i kategorien ”svake”. Den eneste statsminister med karakteren ”mislykket” er Bondepartiets Jens Hundseid (1932-33).

Journalist Kjell Cordtsen gjennomførte en tilsvarende undersøkelse i 1997. I denne ble eksperter bedt om å rangere alle statsministre fra 1905 til 1997. I forholdet mellom disse to undersøkelsene troner Gerhardsen mer alene i toppen i 2010-undersøkelsen, men både Willoch, Jørgen Løvland og Borten har forbedret sitt ettermæle. Også Thorbjørn Jagland kommer bedre ut i den siste undersøkelsen, mens Nygaardsvold og Hornsrud har falt tilbake.

Begge undersøkelsene er gjennomført etter de såkalte Schlesingerundersøkelsene i USA (historikerne Arthur Schlesinger sen. og jr.). Kjent fra USA er det imidlertid at vurderingene selvsagt skifter over tid, selv om Lincoln, Washington og Franklin D. Roosevelt holder seg på topp i alle slike undersøkelser. Interessant skal det bli å se hvordan for eksempel Thorbjørn Jagland vurderes når ytterligere noen år er gått. Han ønsket nemlig å gjøre noen grunnleggende grep i hvordan regjeringen arbeidet.

Det må også nevnes at det i Norge i 1999 ble utgitt to bøker om Norges statsministre, *Norske statsministrar* av politisk redaktør i *Sunnmørsposten*, Harald Kjølås, og *Norges statsministre* av Drammens-advokaten Per Otto Borgen.

Blant fortellingene som finnes om de skandinaviske statsministrene står imidlertid Søren Mørchs bok om de 24 (senere 25) danske statsministre i en særklasse. Forfatterens gedigne historiekunnskaper og sterke formulerings-evne gjør boken til en fryd å lese også for politisk og historisk interesserte utenfor Danmark. Olav Njølstad trekker da også fram Mørchs formulering om at ”en dansk statsminister er så at sige pr. definisjon den ensomste mand i landet. Han kan ikke have noen ansvarlige kolleger eller ligemænd”. – ”Bortsett fra at vi i Norge har erfart at statsministeren like godt kan være en kvinne, er det grunn til å tro at utsagnet er dekkende også for den norske statsministerens situasjon”, skriver Njølstad. Og aldri er det vel sagt mer treffende enn av Göran Persson: ”Aldrig ensam, alltid ensam”.

Med boka *Mellom plikt og lyst* har vi fått et verk å gå til når det gjelder en mer samlet framstilling om de norske statsministre – selv om det gjerne skulle vært mer utfyllende om de mer ukjente innehaverne av embetet. Men det er nok for mye å håpe på at et norsk forlag følger opp det svenske Albert Bonniers forlags prosjekt med en liten bok om hver enkelt statsminister.

Jarle Skjørestad

Gudleiv Forr, Per Egil Hegge, Olav Njølstad. *Mellom plikt og lyst – norske statsministre 1873-2010*. Dinamo Forlag, Oslo 2010.

DIPLOMATINS VINTERKRIG

Under det kalla kriget företog sig våra länder en hel del saker som det talades tyst om, och som befolkningen i stort inte visste så mycket om. I Finland har *Jukka Rislakki* i boken *Paha sektori. Atomipommi, kylmä sota ja Suomi* (Den onda sektorn. Atombomben, kalla kriget och Finland) skrivit vad tiden efter andra världskriget innebar för ett litet neutralt nordiskt land. Det var "diplomatins vinterkrig, som folket inte visste något om, och som pågick i tiotals år". Rislakkis bok är en sammanfattning av relationerna mellan Finland och USA och de hemliga operationer genom vilka man bland annat bedrev underrättelseverksamhet mot Sovjetunionen. Jukka Rislakki är pensionerad journalist från *Helsingin Sanomat*, och bor numera med sin fru, författaren och tidigare Helsingfors-ambassadören Anna Zigure i hennes hemland Lettland. Han har givit ut flera faktaböcker, men "Den onda sektorn" kan betraktas som hans viktigaste verk. Rislakki har bedrivit omfattande arkivstudier både i Finland och USA, och har fått fram en hel del ny information om ett hittills hemligt samarbete.

Små doser av information om samarbetet mellan den finska och den amerikanska försvarsmakten har under årens lopp läckt ut, men bilden förtydligas genom uppgifterna i boken. Det var fråga om ett nära samarbete som också pågick när tiderna var som svårast för Finland. USA uppfattade armén som den mest pålitliga institutionen i Finland. Både i Finland och i USA insåg man också vad som skulle ske om samarbetet skulle avslöjas. De sovjetiska påtryckningarna mot Finland hade då blivit ännu starkare. USA fick t.ex. på 1950-talet ca 100.000 kartbilder över Finland för det amerikanska flygvapnets bruk, och kunde använda finskt luftrum för spaningsflygningar över Sovjet. Finland försökte också snabbt bygga upp sin egen militära underrättelsetjänst, som på segermakternas krav låg nere ett antal år efter krigsslutet. Småningom utvecklades ett nära samarbete mellan försvarsmakten, skyddspolisen och utrikesministeriet, där Max Jakobson var en nyckelperson.

För Finland var också samarbetet mellan de nordiska säkerhetstjänsterna av stor betydelse. Också om det fanns misstro i väst fanns det i den amerikanska armén många Finlandsvänner på höga poster och det finska försvaret hade nära kontakter till den amerikanska ambassaden i Helsingfors. I USA sonderade pensionerade finska officerare materielanskaffningar och gjorde upp affärer som bara till en del kom till politikernas kännedom. På politiskt håll ville man inte ta risker med att sanktionera militärbesök på hög nivå till väst. Trots vsb-pakten med Sovjet fanns det ändå inga egentliga planer på att försvara Finland mot ett militärt intrång från väst, men nog hemliga planer på att försvara Finland mot sovjetiskt infanteri. En av författarens konklusioner är att armén inte kände sig så uppbounden av pakten med Sovjet som många i synnerhet i utlandet antog.

Under 1960-talet utvidgades underrättelsesamarbetet snabbt. Finland fick elektronisk utrustning av USA halvt gratis, och betalade genom att dela med sig information. Allt det här pågick utan regeringens och riksdagens bifall eller vetskap, och president Kekkonen hade inte heller åtminstone direkt välsignat verksamheten. Militären gjorde det på egen hand och så som man trodde att var bäst för fosterlandet. Verksamhet i hemlighet, utan politikernas vetskap, kunde lättare förnekas om något skulle läcka ut.

Stormakterna förde också ett propagandakrig i Finland, och den finska neutraliteten var svår att förstå sig på. Under det kalla kriget var det nästan omöjligt att vara neutral på ett sätt som kunde accepteras både i öst och väst. I USA var man orolig för att neutraliteten skulle få större genomslagskraft i Väst-Europa, medan neutraliteten för Finland var ett medel att hävda sin självständighet och tillhörighet till väst. I Finland kunde man inte heller räkna med direkt västlig hjälp i en krissituation. I amerikanska utrikesministeriets omfattande och hemliga handlingsprogram för Finland från 1968 konstateras, att liksom Kekkonen förlitar sig de flesta finländare inte på hjälp från väst – och gör rätt i det. Ända fram till 1980-talet såg det ut som om Sovjet skulle lyckas bättre än USA i sin taktik mot Finland. "Finländarna visste alltid att de var en del av väst, men i väst visste man det inte alltid" skriver Rislakki. När det kalla kriget tog slut efter över fyrtio år uppstod enligt Rislakki en överraskande situation för Finland. Man hade först svårt att tro att det faktiskt var sant, men när det på hösten 1991 började bli uppenbart att Sovjet faller ihop visade man snabbt var man står och gick in för att söka om medlemskap i EU.

I Sverige har Mikael Holmström i sin nya bok "Den dolda alliansen: Sveriges hemliga Nato-förbindelser" skrivit delvis om samma tider och händelser ur ett svenskt perspektiv. Det finns uppgifter i boken som styrker också de analyser Rislakki har gjort. Holmström klarlägger bl. a. hur nära samarbetet var mellan Sveriges och Finlands militära ledning. Sverige höll också ett antal Draken-plan gömda för finska flygvapnets behov i en krissituation.

När det gäller öppenhet och information till medborgarna innehåller Rislakkis bok också en intressant liten parallell till dagens värld och efterdyningarna av kärnkraftsolyckan i Japan efter tsunamin. När läget i världen skärptes 1961 föreslog CIA att USA skulle göra en demonstrativ överraskningsattack med kärnvapen mot Novaja Zemlja, bara 800 km från Finland. Sovjet genomförde på den tiden sina allra största kärnvapenprov där. Radioaktivt avfall från ett av proven drev med vinden in över Finland, men myndigheterna ville inte "i onödan" skrämja upp invånarna.

Guy Lindström

Jukka Rislakki. *Paha sektori. Atomipommi, kylmä sota ja Suomi* (Den onda sektorn. Atombomben, kalla kriget och Finland). WSOY, Juva 2010.

MAX JAKOBSON – DET KALLA KRIGETS DIPLOMAT

Max Jakobson hör till de verkliga tungviktarna i Finland såväl som diplomat som historisk-politisk kommentator. Vid 87 års ålder har han nu blivit föremål för en ambitiös levnadsteckning, som samtidigt rekapitulerar de viktigaste händelserna i Finlands utrikespolitik under efterkrigstiden.

Boken har skrivits av politics doktor *Jukka Tarkka*, som redan tidigare producerat sig om såväl Jakobson som den finländska närhistorien. Opuset har fått titeln *Max Jakobson – kylmän sodan diplomaatti*, vilket i översättning blir "Max Jakobson – det kalla krigets diplomat".

Tarkka baserar det mesta av innehållet i boken på Jakobsons egna böcker – det torde ha blivit sammanlagt 15 – men också på många samtal med honom själv. Ibland vet läsaren inte riktigt vad som är Jakobson och vad som är Tarkka, men som helhet är resultatet ändå mer än tillfredsställande.

Max Jakobson föddes i en judisk familj i Viborg och efter studierna och kriget verkade han först som journalist i London vid BBC:s finska redaktion och för tidningen *Uusi Suomi*. Han bevakade bland annat fredsförhandlingarna i Paris år 1947. På 50-talet knöts han till Finlands utrikesministerium och verkade sedan där på olika poster fram till år 1973 då han gick över till *Näringslivets delegation*, ett slags tankesmedja som försökte sig på nya grepp i det finländska näringslivets samhällsstrategi. Senare var han uppskattad kolumnist i främst *Helsingin Sanomat*, men också i *Svenska Dagbladet*.

Som diplomat – han var bland annat presschef och chef för politiska avdelningen på utrikesministeriet samt ambassadör vid FN och i Stockholm – blev Jakobson en nära medarbetare till president Urho Kekkonen. Det gav honom både unik insyn på högsta nivå och direkta påverkningsmöjligheter. År 1972 kandiderade Jakobson för generalsekreterarposten i Förenta Nationerna utan att dock bli vald. Han föll av allt att döma på sin judiska bakgrund, sovjetiskt motstånd och amerikanskt ointresse.

Det intressantaste i Tarkkas bok är skildringen av det alls inte okomplicerade förhållandet mellan Jakobson och den starke presidenten Urho Kekkonen i en tid som präglades av nödvändigheten att hävda Finlands neutralitet mot ett ofta massivt tryck från Sovjetunionen. När man då talade om neutraliteten så var det enligt Jakobson i själva verket Finlands självständighet som avsågs.

Kekkonen uppskattade Jakobsons analytiska förmåga och formuleringskonst, men misstänkte ibland att den kunnige och välinformerade medarbetaren sysslade med avvikande – litet väl västinfluerade – bedömningar under sina samtal med många internationella kontakter. Västinriktningen var ingen större hemlighet och den noterades också på den sovjetiska sidan. Den ofta mycket burdusa sovjetiske ambassadören Vladimir Stepanov kallade Jakobson för "den finländska utrikespolitikens onda ande".

Jakobsons bedömningar utgick ofta från antagandet att skärpningarna i den sovjetiska Finlandspolitiken inte primärt orsakades av Finland utan av bredare analyser i Moskva angående vad som var bäst för den socialistiska supermakten i olika lägen. För Jakobson var det alltid viktigt att grundligt utreda orsakerna och bakgrunden till det som var på gång.

Trots att det alltså förekom ett visst mått av misstro från president Kekkonens sida gentemot Jakobson kom den sistnämndes sorti från utrikesförvaltningen år 1973 som en obehaglig överraskning för presidenten. Kekkonen medgav för sina bastugäster att han fällde många svordomar när han fick beskedet om det – "för Jakobson är en skarp gosse".

Jakobson höll å sin sida ett visst avstånd till presidenten. Han hörde t.ex. aldrig till Kekkonens bastugång. Han gillade inte alltid presidentens självvåldiga maktutövning – president J.K Paasikivi var en större idol för honom – men han medger ändå oförbehållsamt att Urho Kekkonen var "ett politiskt geni". Till Ahti Karjalainen, som länge framstod som Kekkonens troliga efterträdare, ställde sig Jakobson ganska kritisk. Karjalainen skulle som president troligen inte ha hållit för trycket från Kreml, befarar han.

Den sovjetiska noten till Finland år 1961 med krav på militära konsultationer har efteråt på vissa håll setts som ett "beställningsverk" av president Kekkonen avsett att säkra hans återval. Jakobson tror inte på det. Han såg själv på nära håll att Kekkonen tog noten hårt, han magrade och hade sömnproblem. Notens orsakades, enligt Jakobson, av en komplicerad internationell situation och krav på att någonting måste göras från de militära kretsarna i Moskva. Det sistnämnda berättade utrikesminister Andrej Gromyko om för sin finländske kollega Ahti Karjalainen.

Det framgår av boken att Jakobson hade ett mycket omfattande nät av ytterst prominenta internationella kontakter. Han gjorde säkert också här en betydande insats, eftersom många i väst hade svårt att förstå sig på det lilla landet Finland som klarade sig själv utan västlig hjälp i en ofta ganska svår situation. Boken kryddas här och där med humoristiskt färgade glimtar från sådana samtal. Personligheter som Jakobson samtalade med på tu man hand var bland andra John F. Kennedy, François Mitterrand, Valéry Giscard d'Estaing och Margaret Thatcher.

Jakobson skaffade sig tidigt goda personliga relationer också till svenske statsministern Tage Erlander och hans efterträdare Olof Palme. När Finland fick den sovjetiska noten år 1961 kallade Erlander till sig Jakobson och frågade vad han kunde göra. Han ville – därtill uppmanad även av USA – göra någonting till stöd för Finland. Jakobson svarade att det inte fanns behov av några stödåtgärder alls och därvid blev det. Palme hade å sin sida betydligt bättre relationer till Jakobson än till president Urho Kekkonen.

Max Jakobsons utrikespolitiska kapacitet var av den kalibern att även han kunde ha blivit aktuell som kandidat för presidentposten efter Urho Kekkonen. Vissa ansatser förekom i den riktningen, men Jakobson själv var aldrig riktigt intresserad. Han var ointresserad av partipolitiken och lerade sig aldrig med något politiskt parti. Dessutom hade Finlands president vissa befogenheter beträffande den evangelisk-lutherska kyrkan. Det skull ha uppstått en ganska speciell situation om de maktbefogenheterna plötsligt skulle ha utövats av en president av judisk börd.

Jan-Anders Ekström

Jukka Tarkka. *Max Jakobson – kylmän sodan diplomaatti* (Max Jakobson – det kalla krigets diplomat). Otava, Keuruu 2010.

FINLANDS BESVÄRLIGA VÄG TILL FRED 1944

Bland nordiska grannar brukar det hävdas att Finland har få beslutsfattare. Ser man till Finlands dramatiska 1900-talshistoria finns det förvisso flera tillfällen när en liten krets fattat ödesmättade beslut. Ett sådant historiskt skede var 1944 då Finland lösgjorde sig från vapenbrödrskapet med Tyskland och slöt en separاتفred med Sovjetunionen.

Pensionerade diplomaten *Paavo Rantanen*, utrikesminister i Esko Aho's borgerliga regering 1995, beskriver i sin färska bok *Vaikea tie rauhaan* (Den besvärliga vägen till fred) hur Finland under påtryckning av Tyskland, Sverige och Sovjetunionen lyckades ta sig ur kriget. Tilltufsats, men med självständigheten i behåll.

Det har skrivits en uppsjö av böcker, bland annat flera avhandlingar om detta omstridda tema och Rantanen kommer i sig inte med några nya forskningsrön, men hans sammanfattning av Finlands ödesår 1944 är välskriven och informativ. Och han sticker inte under stol med vem som var skurk och vem som var hjälte när fosterlandet räddades.

Rantanen skriver flyhänt och analytiskt om den besvärliga sats som regeringarna Linkomies (5.3.1943-8.8.1944) och Hackzell (8.8-21.9.1944) befann sig i. Korstrycket från främst Tyskland och Sovjetunionen, men också Sverige, som aktivt försökte påverka sin östra granne, ledde självfallet till inrikespolitiska spänningar.

Regeringens innersta krets – som bestod av statsminister Edwin Linkomies, finansminister Väinö Tanner, utrikesminister Henrik Ramsay och försvarsminister Rudolf Walden och från augusti 1944 statsminister Antti Hackzell och utrikesminister Carl Enckell – spelade ett högt spel tillsammans med president Risto Ryti och överbefälhavaren Carl Gustaf Mannerheim. Den inre kretsen hade redan vårvintern 1943 föresatt sig att på sikt ingå fred, men spelade en dubbelroll. För att förbättra förhandlingspositionen var det nödvändigt att fort-

sätta kriget samtidigt som man inledde hemliga fredssonderingar. Rantanen beskriver trovärdigt statsledningens milt sagt obekväma sits och läsaren får en god inblick i beslutsfattandets ångestfulla kval under kristider.

Relationerna till Tyskland skulle vårdas för att Finland skulle få krigsmateriel till fronten och livsmedel till befolkningen. Utan det stödet hade Finland gått under. Samtidigt skulle Moskva övertygas om att fredssträvandena var seriösa och att man var beredd att bryta med Tyskland.

Rantanen lyfter fram Stockholm som en central scen för fredsträvandena. Redan i bokens företal konstaterar tidigare statsministern och talmannen Paavo Lipponen att Sveriges diplomatiska stöd var ovärderligt. Men både Lipponen och Rantanen påpekar att ibland ställde såväl stockholmspressen (framför allt *Dagens Nyheter* och *Morgon-Tidningen*) som ledande politiker till det för Finland genom att sätta sig på höga hästar och kritisera de finländska beslutsfattarnas agerande. Rantanen betraktar den svenska attityden gentemot Sovjet som direkt naiv.

En som Rantanen däremot berömmar och tillmäter en viktig roll i fredssonderingarna är kabinettssekreterare Erik Boheman. Han fungerade som kontakt mellan ambassadör Alexandra Kollontay (en gammal bekant för finländarna från fredssonderingarna våren 1940) och regeringen i Helsingfors.

Det hemliga informationsutbytet mellan Finlands ambassadör G.A. Gripenberg och Kollontay saknar inte humoristiska poänger mitt i all dramatik. För att inte väcka uppmärksamhet ordnade Boheman ett möte mellan Gripenberg och Kollontay i ambassadrådet Vladimir Semjonovs villa på Lidingö. Det var i slutet av augusti och ambassadören, som stigit ur bilen för att gå den sista sträckan, tappade bort sig och irrade omkring på Lidingö i en timmes tid innan han hittade fram. Ryssarna uppges inte ha noterat förseningen eftersom de utgick ifrån att ambassadören villat bort eventuella förföljare.

I Rantanens framställning tillmäts den inhemska fredsoppositionen en marginell betydelse som inte nämnvärt påverkade slutresultatet. Enligt Rantanen agerade många inom fredsoppositionen direkt ofosterländskt och han försöker inte ens dölja sitt förakt för dåvarande fackföreningspampen Eero A. Wuori, efter kriget ambassadör i Moskva och en kort period chargé d'affaires i Stockholm, och riksdagsman Urho Kekkonen, rektor Laurin Zilliacus och sfp-politikern Nils Meinander. Den sistnämnde kritiserar han för att ha uppvakat USA:s ambassad i Helsingfors för att diskutera upprättandet av en exilregering i Stockholm.

Rantanen bygger sin text på akademiska avhandlingar, dagböcker och tidsningsartiklar samt egna och andras hågkomster. De allra senaste böckerna om krigsåren, bland annat Henrik Meinanders uppmärksammade verk "Finland 1944" har Rantanen inte fått med i källförteckningen.

Med tanke på den debatt som under senare år förts i Sverige beträffande Finlands agerande under fortsättningskriget är det önskvärt att boken översätts till svenska.

Henrik Wilén

Paavo Rantanen. *Vaikea tie rauhaan* (Den besvärliga vägen till fred). Atena, Jyväskylä 2010.

FÖRSVARSTAL AV TVÅ FÖRE DETTA MINISTRAR I GEIR H. HAARDES KRASCHREGERING

De flesta islänningar minns var de befann sig när Geir H. Haarde, dåvarande statsministern, framträdde i tv i början av oktober 2008 och meddelade nationen att bankernas situation var så allvarlig att det fanns en risk, i värsta fall, att nationen skulle gå i konkurs. Hans avslutning löd: "Gud välsigne Island". Strax därefter kollapsade de tre största bankerna som korthus i rask följd, och fortfarande kämpar nationen med konsekvenserna av raset.

Árni M. Mathiesen och *Björgvin G. Sigurðsson* som var nyckelministrar i Haardes regering, skildrar dagarna före och efter detta berömda tv-tal i sina respektive böcker som kom ut före jul 2010. Árni var finansminister i Haardes regering och hade många år som alltingsledamot bakom sig. Han tog plats i alltinget för första gången 1991 som representant för Självständighetspartiet och var minister från 1999 till 2009. Björgvin var handelsminister i Haardes regering från 2007 till 2009 och kom in i alltinget första gången 2003 för Socialdemokratiska alliansen.

I böckerna ger de sin syn på vad som hände bakom kulisserna under krisens dagar. De kastar egentligen inget nytt ljus över händelseförloppet, som ju nagelfarits i den parlamentariska utredningen och i media. Men böckerna tillhandahåller ändå intressant information om enstaka händelser och författarnas upplevelser av dem.

Man bör alltså hålla i minnet att 2010, samma år som böckerna utkom, förelåg rapporten från alltingets utredningskommission där frågan ställdes om ministrarna i krisregeringen borde åtalas. I rapporten anklagades Árni och Björgvin för försummelse i ämbetsutövandet. De hade enligt rapporten inte reagerat korrekt på bankernas allt sämre situation och därmed underlåtit att förhindra de allvarliga konsekvenserna för den isländska ekonomin. Det är i detta ljus böckerna måste ses. De är på sätt och vis dessa före detta ministrars försvarstal.

Árni lägger till exempel i slutet av boken ned mycken möda på att svara på anklagelserna om misstag och försummelse. Han frågar vad han egentligen hade kunnat göra för att stoppa bankkollapsen och skriver: "Ingen har talat om för oss vad det var vi borde ha gjort." Han påstår vidare att man arbetade

utifrån den information som förelåg från bankerna, Centralbanken, finansinspektionen och olika ratinginstitut, som t.ex. Moody's. ”Om vi haft annan information till hands hade vi eventuellt kunnat agera annorlunda.” Árni understryker också att åtalspunkterna berör frågor som inte låg inom hans ansvars- och verksamhetsområde som minister. Han hade därför, vad just detta beträffar, snarare varit åskådare än aktör.

Björgvins försvar bygger på att han hölls utanför alla stora och viktiga beslut. Till exempel beskriver han i bokens början hur sent han fick reda på att Glitnir skulle förstatligas. Utrikesministern och till och med hans egen assistent hade dragits in i beslutsprocessen tidigare än han själv.

Det är faktiskt rätt intressant att jämföra de båda männens skildringar av den så kallade Glitnirhelgen i slutet av september 2008. Några dagar tidigare hade bankens ledare begärt ett möte med Centralbankens chef Davíð Oddsson och bett om ett lån för att rädda Glitnir. De fick inget gehör, och det beslutades istället denna ödesdigra helg att staten skulle ta över en stor del av banken.

I båda böckerna framkommer att det var Davíð Oddsson som höll i rodet denna helg, och inte Geir H. Haarde, men författarnas redogörelser stämmer inte överens när det gäller i vilket läge Socialdemokraternas ministrar informerades om saken. Björgvin hävdar att det var först på söndagen som Ingibjörg Sólrún Gísladóttir fick veta av Glitnirs jurist vad det var som försiggick, medan Árni påstår att Geir H. Haarde informerade henne redan på lördagen, om inte tidigare. Således hävdar alltså Björgvin att Socialdemokraterna i själva verket ställdes inför *fait accompli* på söndagen och därför inte hade något annat val än att godta det omtvistade beslutet att förstatliga Glitnir. Tiden var knapp, eftersom banker och aktiemarknader skulle öppna på måndagen.

Björgvin kritiserar denna beslutsprocess mycket hårt och säger att han på måndagen funderade på att avgå som minister. Hans närmaste bundsförvanter ville dock att man skulle rida ut stormen. Men Björgvin skriver att han nu ångrar sig. ”Jag skulle ha följt min övertygelse och avgått dagen efter övertagandet av Glitnir, på grund av de arbetsmetoder som tillämpades”, skriver han.

Och detta var inte enda gången Björgvin funderade på att avgå under denna svåra tid. Han gjorde det också i december 2008 ”för att på något vis bana väg för att man skulle lägga korten på bordet och återupprätta allmänhetens förtroende för politiken”, förklarar han, men återigen blev han övertalad av partikamraterna att stanna. En månad senare fattade han dock ett definitivt beslut och meddelade sin avgång, denna gång utan att först fråga någon till råds. Därmed blev Björgvin kvitt den belastning som vidlåder alla de andra som var ministrar i krisvalsen. Han behöll sin plats i alltinget och kandiderade i valet 2009 med god framgång. När alltingets rapport kom ut bestämde han sig emellertid för att stiga åt sidan och kom inte tillbaka förrän alltinget hade röstat ner yrkandet att han skulle ställas inför landsdomstol på grund av

försummelse. ”Om det var någon som tyckte det var obehagligt att få tillbaka mig kunde jag i alla fall inte känna det hos någon”, skriver han i skildringen av sin återkomst till alltinget på hösten 2010.

Árni valde en annan väg än Björgvin. Han fortsatte som minister tills en ny regering, bestående av Socialdemokratiska alliansen och Vänstern – De gröna och med stöd av Progressiva partiet, tog över makten på våren 2009. Däremot bestämde han sig för att inte på nytt kandidera till en alltingsplats eftersom han bedömde det som att han inte hade fortsatt stöd för en förstaplats på listan. ”Jag gjorde den bedömningen att vi var några stycken som hade fått personifiera kollapsen och gentemot mina väljare var jag den som låg närmast till hands”, förklarar han.

Árni slutade med politiken och arbetade som veterinär på södra Island när alltinget röstade ner yrkandet om att ställa honom inför landsdomstol. Kort därefter sökte han och fick en hög chefstjänst vid FAO, FN:s livsmedels- och jordbruksorganisation, där han fortfarande arbetar.

Arna Schram

Översättning från isländska:

Ylva Hellerud

Dórhalls Jóseppsonar, Árni M. Mathiesen. *Árni Matt - frá bankahruni til byltingar* (Árni Matt - från bankkollaps till revolution). Veröld 2010.

Björgvin G. Sigurðsson. *Stormurinn - reynslusaga ráðherra* (Stormen - en ministers erfarenheter). Nýtt land 2010.

BÖRJE HÖRNLUND – POLITISKT HEMLÖS OCH KANSKE BITTER

Lite förenklat kan politiker delas in i två grupper, de som främst älskar debatten och de som är mest inriktade på att få sina idéer genomförda. En som definitivt platsar i den sistnämnda gruppen är *Börje Hörnlund*, som kommit ut med den självbiografiska boken *Vägen till politisk hemlöshet*.

Bokens tillkomst är en historia för sig, återberättad av Hörnlund. Den sista lördagsmorgonen som landshövding i Västerbotten ringde telefonen vid 7.30-tiden. Det var Thage G. Peterson, tidigare bland annat näringsminister (S) och talman som var i telefonluren. Han uppmanade Börje Hörnlund att skriva sina memoarer och skildra allt han upplevt och den klassresa som han gjort.

Få politiker hade under några årtionden samma stora inflytande i svensk politik som den formas i korridorer och sammanträdesrum som Hörnlund, som beklädde en rad poster i det politiska livet: landstingsstyrelsens ordförande i Västerbotten, ordförande i Landstingsförbundet, riksdagsledamot för Centerpartiet, arbetsmarknadsminister i regeringen Bildt 1991-1994 samt landshövding i Västernorrland. Dessutom hann han med att vara ledare för

Centerns kampanj inför folkomröstningen om kärnkraften 1980 samt att vara den som förhandlade fram uppgörelsen om valteknisk samverkan med Kristdemokraterna, vilken ledde till att dåvarande Kd-ledaren Alf Svensson kom in i riksdagen i valet 1985.

Vid ett antal tillfällen i livet korsades våra vägar. Ett minne som färgat mig personligen är när jag som ung socialhögskolepraktikant varit på ett möte med några ledande centerpartistiska kommun- och landstingspolitiker på ett sammanträde i Riksdagshuset vid Sergels torg. Efter mötet ville Börje Hörnlund och ett annat landstingsråd gå och äta på Teatergrillen och bad mig följa med, kanske för att jag fört anteckningar vid mötet. När jag ögnade på menyn insåg jag att det var betydligt dyrare än vad en fattig student hade råd med och åt min måltid med föga aptit eftersom den skulle göra ett stort hål i plånboken. När till sist notan kom in och vi skulle betala vände sig Hörnlund mot mig och sa att det här bjuder vi på. Denna gest av omtanke har alltsedan dess präglat min bild av honom och gör det väl fortfarande när jag skall bedöma hans memoarbok.

Som politisk sakkunnig hos dåvarande statsministern Thorbjörn Fälldin var det min uppgift att förankra olika politiska förslag i Centerns riksdagsgrupp och andra organ. Eftersom jag hanterade socialpolitiska frågor var ofta Börje Hörnlund och Centerns kommun- och landstingspolitiker viktiga intressenter. Jag lärde mig snabbt att det fanns ett begränsat antal tunga politiker man inte kunde köra över utan ständigt måste lyssna och ta hänsyn till. Börje Hörnlund var en sådan person och kunde man inte få honom med på båten var det kört.

Börje Hörnlund är en politisk långvägare, uppvuxen i ett småbrukarhem i Hörsjö i Nordmalings kommun som ligger i landskapet Ångermanland men i Västerbottens län. Villkoren var ekonomiskt magra som det ofta var på den tiden. Hela familjen bodde i det stora köket eftersom kammaren och salen vintertid var kallställda. En förutsättning för att få ihop till levnadskostnaderna var att alla hjälpte till med jordbrukets sysslor, i Hörnlunds fall framförallt med skogsarbetet. Det blev särskilt angeläget eftersom fadern redan vid 50 års ålder kom att drabbas av dåligt hjärta vilket satte ner hans arbetsförmåga.

Även om den unge Börje Hörnlund inte var något skolljus så hade han läshuvud, men i början av skoltiden stod hans håg mest till idrotten. Ett avgörande steg i livet blev när hans rektor uppmanade honom att bli skogsman, ett råd han följde via en utbildningskarriär som gjorde honom till skogsmästare.

Vägen in i politiken var inte självklar. Fadern var folktoppartist, på mammans sida var de socialdemokrater. Unge Börje hade kunnat bli röde Börje, ett extrajobb i Folket park ledde till att han skrevs in i det Socialdemokratiska partiet. Men folkparksengagemanget lockade mest för att det gav den magre ynglingen chansen att äta upp sig på varm korv.

Den politiska karriären inleddes inför valet 1965 när några "stabila centergubbar" övertalade Hörnlund att toppa en ungdomslista i kommunvalet i Skellefteå. Vägen gick sedan vidare via både kommunala uppdrag och landstingsuppdrag in i rikspolitiken.

Börje Hörnlund är en resultatpolitiker. Under hans tid som ordförande i landstingsstyrelsen i Västerbotten fick han aldrig några reservationer emot sig. Hans skicklighet att skapa samförstånd från höger till vänster och med outtröttlig energi bearbeta motsträviga personer för att få stöd är omvittnad.

Professionalism är ett ord som alltid faller mig i tanken när jag tänker på Börje Hörnlund. Det gäller också i den för politiker så svåra konsten att hantera medier. Medan andra politiker är ängsliga inför kontakten med journalister har Börje Hörnlund använt motsatt taktik. För honom var det fullt naturligt att stega upp på tidningars ledarredaktioner i Stockholm för en fika och ett snack om aktuell politik. Därför drog han också sällan på sig hård kritik i medierna ens när han hade den känsliga posten som arbetsmarknadsminister under 90-talskrisen.

Boken "Vägen till politisk hemlöshet" har egentligen två huvudpersoner. Förutom Börje Hörnlund är det Maud Olofsson, en person han beskriver med ord som maktfullkomlig, girig, intrigant, i Castroklass och som enligt honom förvandlat Centerpartiet från ett parti präglad av ansvar för hela landet och solidaritet med svaga grupper till ett nyliberalt parti till höger om Moderaterna som jagar storstadsväljare. Till sist fick det Hörnlund att ta steget till politisk hemlöshet, idag är han inte längre centerpartist men håller hemligt hur han röstar.

Det är svårt befria sig från tanken om att det i relationen eller snarare den brutna relationen med Maud Olofsson finns både politiska och personliga motiv. Hörnlund var ändå den som lyfte upp henne till en central politisk position när han anställde henne som politisk sakkunnig under sin tid som arbetsmarknadsminister. Är Hörnlund bitter över att på ålderns höst inte bli tillfrågad om råd eller av näringsministern avfärdas med att vara "sossefierad"?

Att dagens Centerparti är svårt känna igen för den tidigare ledargenerationen är begripligt. Den fanns starkt förankrad i mittfältet, såg sig som en borgerlig vänster som höll samarbetsdörrar öppna till Socialdemokraterna och odlade inte det fackföreningsförakt som unga centerpartister gör idag.

Samtidigt har också samhället förändrats. Drömmer sig sådana som Hörnlund tillbaka till ett samhälle och en politisk karta som inte längre gäller? Hörnlund var eminent som korridorpolitiker, känd för att aldrig bära på en massa handlingar, men ständigt samtalande och övertalande när han ville få sin vilja igenom.

Boken "Vägen till politisk hemlöshet" skildrar en viktig tid i svensk politik utifrån en av huvudpersonernas upplevelser. Det man saknar är mer av för-

djupning i personskildringarna. Människor beskrivs som antingen bra – Anne Wibble, Carl Bildt, Göran Persson, Thorbjörn Fälldin – eller dåliga, Maud Olofsson och Andreas Carlgren. Hörnlund borde exempelvis ha haft mycket mer att berätta om hur han upplevde Carl Bildt som ledare och statsminister i den regering som han satt i.

Idag är Börje Hörnlund politiskt hemlös. I boken vänder han sig mot Centerpartiets nyliberalism och efterlyser en ”mer marknära och människo-
varsam” liberalism. Om partiet söker sig till sina rötter så hoppas han att det finns ett parti som han och många tidigare centerväljare kan känna igen och lägga sin röst på 2014.

Lars J. Eriksson

Börje Hörnlund. *Vägen till politisk hemlöshet*. Hjalmarson & Högberg, Stockholm 2011.

LITTERÄRT ETABLERAD OCH NYGIFT

Hjalmar Bergmans brev II

I den första volymen med Hjalmar Bergmans samlade brev lämnade vi honom 1908. Ungdomsåren var över. Nu var han en till synes etablerad man, nygift och med några böcker i bagaget. Tillsammans med sin Stina hade han flyttat in i en gård i Bergslagen, och romanen "Blå blommor" (1907) hade, även om samtiden inte begrep det, placerat honom i främsta rummet bland svenska författare när det gällde modern, avancerad berättarteknik. Allt kunde tyckas frid och fröjd. Fram tonar bilden av en möjlig livsväg som stadgad familjefar och hemmansägare. Men omslaget på Bergmans debutroman "Solivro" visste bättre. Där ringlar vägen fram under svarta moln, och bläcket från en fjäderpenna droppar som rött blod över landskapet. För den sentida brevläsaren finns också starka orosmoment, inte minst när det gäller äktenskapet. De s.k. fästmansbrev till Stina är ingen upplyftande läsning.

Nu är det dags för *den andra brevvolymen* av planerade fyra. Här visar sig Bergmans svartsjuka göra tillvaron i Bergslagen omöjlig, och redan i oktober 1909 finner vi paret i Rom. Sedan vidtar det ständiga kringflackande som kom att karakterisera makarnas liv. I stället för vistelseort blir Bergslagen Bergmans litterära provins, och 1910 kan han glädja sig åt något av ett genombrott med "Hans nåds testamente". Men bara två år senare möts "Vi Bookar, Krok och Rothar" av kallsinne.

Författarens förhållande till kritik och publik var och förblev en bekymmersam affär. 1915, där denna utgåva slutar, är i detta avseende ett viktigt år i Bergmans biografi. Den 17 februari dör "lilla Pappagubben" och det visar sig att bankdirektörens ekonomi är fullständigt körd i botten. Det förväntade farsarvet uteblir, och hädanefter är alltså Bergman helt hänvisad till vad hans penna kan inbringa.

Eftersom det rör sig om en fullständig brevutgåva, där minsta vykortstext finns med, skiftar bidragens läsvärde. Mycket är av naturliga skäl trivialt – men kan tjäna som en påminnelse om att vardagen även för stora författare är just vardag och inget annat. Föga förvånande visar också Bergman upp olika sidor av sig själv beroende på adressaten. I breven till föräldrarna dominerar vardagsbestyr och hälsa, och tonen är godmodigt humoristisk och sonligt kärleksfull. När han skriver till svärmor Augusta Lindberg blir han drastiskt skämtsam och raljant medan han i förhållande till svågern och förläggaren Tor Bonnier gärna odlar sin ironi. Bergman, som i sitt litterära verk ständigt drogs till skandalen och den smärtsamma demaskeringen, var själv en mästare i att gardera och dölja sig – och för den som intresserar sig för skämtsamheten som mångfacetterad retorisk strategi är hans brev en guldgruva.

Det finns några epistlar i den här volymen som speciellt bör framhållas. Det gäller inte minst de där Bergman vänder sig till Hans Larsson, Klara Johanson och Ellen Key för att med stor självinsikt beskriva sin livssyn och sitt författarskap. I brevet till Key ger han uttryck åt en svartsynt förtvivlan när det gäller världen och tiden och människorna, och han attackerar den moderna staten som han anser deformerar allt mänskligt liv och gör det raka krokigt och ”det krokiga – vidrigt”. Intressanta på ett annat sätt är breven till radikala Augusta Lindberg och liberale Tor Bonnier där han engagerat, initierat och utifrån ett borgerligt perspektiv kommenterar storstrejken 1909. Och i ett brev till Anders Österling blixtrar det till av sårad självkänsla när han raljerar över alla som anser att ”vi böra endast läsa det, som ökar vår lifslust” och som därför, likt Fredrik Böök, ogillar Bergmans dragning till själens dunkla natt. Den ger han f.ö. prov på i ett fruktansvärt brev till Stina strax före jul 1914.

Slutligen bör framhållas att volymen är föredömligt redigerad och kommenterad av *Kerstin Dahlbäck* och *Sverker R. Ek*, rikt illustrerad med foton tagna av Hjalmar och Stina samt snyggt formgiven.

Sten Wistrand

Hjalmar Bergman. *Brev II, 1909–1915* (red. Kerstin Dahlbäck och Sverker R. Ek). Albert Bonniers förlag, Stockholm 2011.

Bokessä och Kring böcker och människor har följande medarbetare:

Braastad, O. Henrik Akeleye, Lillehammer

Ekström, Jan-Anders, redaktör, Helsingfors

Engblom, Lars-Åke, professor em., Huskvarna

Eriksson, Lars J., politisk redaktör, Skånska Dagbladet, Malmö

Lindström, Guy, NT:s finländske redaktör, Grankulla

Schram, Arna, journalist, Reykjavik

Skei, Hans H., NT:s norske redaktör, Oslo

Skjørestad, Jarle, seksjonsleder, Stortinget, Oslo

Wiklund, Claes, NT:s huvudredaktör, Gnesta

Wilén, Henrik, kulturråd, Finlands ambassad, Stockholm

Wistrand, Sten, universitetslektor, Örebro

SAMMANFATTNING

Nordisk Tidskrifts andra nummer under 2011 innehåller bidrag om konst, litteratur och språk. Konsthistorikern Beate Sydhoff inleder med en artikel om de sex målare som utgjorde Halmstadgruppen och som hade nära band till varandra. NT:s danske redaktör Henrik Wivel skriver med utgångspunkt från två biografier om Nobelpristagaren Nelly Sachs. Olof Ruin, professor em. i statsvetenskap, jämför mot bakgrund av egna erfarenheter av de två länderna finska språkets ställning i Sverige och svenska språkets ställning i Finland. Synnöve Malmström på Amos Andersons konstmuseum i Helsingfors presenterar den finländske bataljmålaren Hugo Backmansson. Kulturrådet Henrik Wilén har intervjuat den finländske författaren Kjell Westö.

Bo Lindroos, diplomat och medlem av Nordiska samarbetskommittén, sammanfattar under vinjetten *För egen räkning* Finlands ordförandeprogram för Nordiska ministerrådet under 2011. Anders Ljunggren framför i *Krönikan om nordiskt samarbete* sina farhågor för att den fria nordiska rörligheten inskränks om Danmarks förslag till ökad personkontroll vid gränserna genomförs. NT:s huvudredaktör Claes Wiklund tar i sin *Bokessä* upp tre böcker om Olof Palme.

Kring böcker och människor inleds med NT:s norske redaktör Hans H. Skeis anmälan av Erik Lindegrens samlade dikter. Akademiledamoten Lindegren hämtade i sin diktning inspiration från Halmstadgruppens målningar. O. Henrik Akeleye Braastad berättar om sorgen i Norge och Sverige i samband med Gustaf Frödings död 1911. Medieprofessor Lars-Åke Engblom recenserar ett välskrivet och gediget fyrbandsverk om den norska pressens historia 1660-2010. Norges samtliga 34 statsministrar har journalisterna Gudleiv Forr och Per Egil Hegge skrivit om tillsammans med historikern Olav Njølstad. Jarle Skjørestad har läst boken.

Den finländske journalisten Jukka Rislakki har skrivit om vad andra världskriget innebar för ett litet neutralt land i Norden. Guy Lindström, NT:s finländske redaktör, recenserar hans bok. Jan-Anders Ekström kommenterar Jukka Tarkkas levnadsteckning om den finländske stjärndiplomaten Max Jakobson. Henrik Wilén anmäler Paavo Rantanens skildring av hur Finland lyckades lösgöra sig från Tyskland 1944 och sluta en separاتفred med Sovjetunionen.

Árni M. Mathiesen och Björgvin G. Sigurðsson var båda ministrar i Geir Haardes regering. De har gett ut var sin bok om vad som hände under den politiska och ekonomiska krisen på Island. Böckerna granskas av journalisten Arna Schram. Skånska Dagbladets politiske redaktör Lars J. Eriksson kommenterar Börje Hörnlunds memoarer. Hörnlund var arbetsmarknadsminister (C) i Carl Bildts borgerliga fyrpartiregering i början av 1990-talet. Litteraturvetaren Sten Wistrand avrundar recensensavdelningen med en anmälan av Hjalmar Bergmans brev II.

C W-d

TIIVISTELMÄ

Nordisk Tidskriftin toinen numero vuonna 2011 sisältää taidetta, kirjallisuutta ja kieliä käsitteleviä artikkeleita. Taidetieteilijä Beate Sydhoff aloittaa artikkelilla niistä kuudesta taiteilijasta, jotka muodostivat Halmstadin ryhmän ja joilla oli läheiset siteet toisiinsa. NT:n tanskalainen toimittaja Henrik Wivelin lähtökohtana on Nobelin palkinnon saaneen Nelly Sachs'n kaksi elämäkertaa. Valtiotieteiden emeritusprofessori Olof Ruinilla on omakohtaisia kokemuksia Suomesta ja Ruotsista ja hän vertaa niiden pohjalta suomen kielen asemaa Ruotsissa ja ruotsin kielen asemaan Suomessa. Synnöve Malmström Amos Andersonin museosta Helsingistä esittelee suomalaisen taistelumaalarin Hugo Backmanssonin. Kulttuurineuvos Henrik Wilén on haastatellut suomalaista kirjailijaa Kjell Westötä.

Diplomaatti ja Pohjoismaisen yhteistyökomitean jäsen Bo Lindroos tiivistää vinjetin *För egen räkning* alla puheenjohtajuusohjelman, jonka Suomi on laatinut Pohjoismaiden ministerineuvostoa varten vuodeksi 2011. Anders Ljunggren esittää *Krönikan om nordiskt samarbete* -otsikon alla pelkonsa siitä, että Tanskan rajoille ehdottama henkilötarkastusten lisääminen rajoittaa pohjoismaista liikkuvuutta. NT:n päätoimittaja Claes Wiklund ottaa otsikonsa *Bokessä* alla esille kolme Olof Palmea käsittelevää kirjaa.

Kring böcker och människor -osastossa on ensimmäisenä Hans H. Skein ilmoitus Erik Lindegrenin kootuista runoista. Akatemian jäsen Lindegren sai inspiraatiota runouteensa Halmstadin ryhmän maalauksista. O. Henrik Akeleye Braastad kertoo surusta, jota Norjassa ja Ruotsissa tunnettiin Gustaf Frödingin kuoleman yhteydessä 1911. Mediaprofessori Lars-Åke Engblom arvostelee perusteellisen ja hyvin kirjoitetun, neliosaisen teoksen Norjan lehdistön historiasta vuosilta 1660–2010. Journalistit Gudleiv Forr ja Per Egil Hegge ovat yhdessä historioitsija Olav Njølstadin kanssa kirjoittaneet Norjan kaikista 34 pääministeristä. Jarle Skjørestad on lukenut kirjan.

Suomalainen journalisti Jukka Rislakki on kirjoittanut, mitä toinen maailmansota merkitsi pienelle neutraalille Pohjolan maalle. NT:n suomalainen toimittaja Guy Lindström arvostelee hänen kirjansa. Jan-Anders Ekström kommentoi Jukka Tarkan kirjoittamaa suomalaisen tähtidiplomaatin Max Jakobsonin elämäkertaa. Henrik Wilén ilmoittaa Paavo Rantasen kuvauksen siitä, miten Suomen onnistui irtautua Saksasta 1944 ja solmia erillisrauha Neuvostoliiton kanssa.

Árni M. Mathiesen ja Björgvin G. Sigurðsson olivat molemmat Geir Haarden hallituksen ministereitä. He ovat kumpikin julkaisseet kirjan siitä, mitä Islannin poliittisen ja taloudellisen kriisin aikana tapahtui. Kirjoja tarkas-

telee journalisti Arna Schram. Skånska Dagbladetin poliittinen toimittaja Lars J. Eriksson kommentoi Börje Hörnlundin muistelmia. Hörnlund oli työmarkkinaministeri (C) Carl Bildtin porvarillisessa neljän puolueen hallituksessa 1990-luvun alussa. Kirjallisuustieteilijä Sten Wistrand päättää arvosteluosaston ilmoittamalla Hjalmar Bergmanin kirjeiden II osan.

C W-d

Suomennos: *Paula Ehrnebo*

Nordisk Tidskrift för vetenskap, konst och industri utger under 2011 sin hundra-
tiofjärde årgång, den åttiosjunde i den nya serien som i samarbete med föreningarna Norden
begyntes 1925. Tidskriften vill liksom hittills framför allt ställa sina krafter i det nordiska
kulturutbytet tjänst. Särskilt vill tidskriften uppmärksamma frågor och ämnen som direkt
hänför sig till de nordiska folkens gemenskap. Enligt Letterstedtska föreningens grundstadgar
sysselsätter den sig ej med politiska frågor.

Letterstedtska föreningens och Nordisk Tidskrifts hemsida: www.letterstedtska.org

Litteraturanmälningarna består av årsöversikter omfattande ett urval av böcker på skilda
områden, som kan anses ha nordiskt intresse. *Krönikan om nordiskt samarbete* kommer att
fortsättas. Under rubriken *För egen räkning* kommer personligt hållna inlägg om nordiska
samarbetsideologiska spörsmål att publiceras.

Tidskriften utkommer med fyra nummer. *Prenumerationspriset inom Norden för 2011 är
250 kr, lösnúmerpriset är 65 kr.*

*Prenumeration för 2011 sker enklast genom insättande av 250 kr på plusgirokonto nr
4091 95-5. Nordisk Tidskrift för vetenskap, konst och industri, c/o Blidberg, SE-179 75 Skå.*

Prenumeration kan även tecknas i bokhandeln.

För medlemmar av föreningarna Norden gäller dock, att dessa genom hänvändelse direkt till
redaktionen kan erhålla tidskriften till nedsatt pris.

Tidskriften distribueras i samarbete med svenska Föreningen Norden, Hantverkargatan 29,
Box 22 087, SE -104 22 Stockholm. Tel 08-506 113 00. Äldre årgångar kan rekvideras från
redaktionen.

Redaktionen:

Nordisk Tidskrift, Box 22333, SE-104 22 Stockholm. Telefontid fredagar 10–12.

Redaktionssekreterare: Fil.kand. Lena Wiklund.

Besöksadress: c/o Föreningen Norden, Hantverkargatan 29, Stockholm.

Telefon 08-654 75 70, telefax 08-654 75 72.

E-post: info@letterstedtska.org

Huvudredaktör och ansvarig utgivare:

Fil. kand. Claes Wiklund, Skillingagatan 38 A, SE-646 32 Gnesta.

Tel 0158-137 89 (bostaden).

E-post: info@letterstedtska.org

Dansk redaktör:

Dr. Phil. Henrik Wivel, Engbakken 26, DK-2830 Virum.

Tel 33 75 75 75. E-post: hw@weekendavisen.dk

Finländsk redaktör:

Pol. mag. Guy Lindström, Grankullavägen 13 B26, FI-02700 Grankulla.

Tel 09-505 29 74. E-post: guylindstrom@yahoo.com

Isländsk redaktör:

Jur. kand. Snjólaug Ólafsdóttir, Vesturbrún 36, IS-102 Reykjavík.

Tel 5-45 84 62. E-post: snjolaug.olafsdottir@for.stjr.is

Norsk redaktör:

Professor Hans H. Skei, Solbergliveien 27, NO-0671 Oslo.

Tel 22-85 41 45. E-post: h.h.skei@ilos.uio.no